

Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Dinamikler

Editör: Prof. Dr. Deniz Özyakışır

Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Dinamikler

Editör:

Prof. Dr. Deniz Özyakışır

Published by

Özgür Yayın-Dağıtım Co. Ltd.

Certificate Number: 45503

📍 15 Temmuz Mah. 148136. Sk. No: 9 Şhitkamil/Gaziantep

☎ +90.850 260 09 97

📞 +90.532 289 82 15

🌐 www.ozgurayinlari.com

✉ info@ozgurayinlari.com

Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Dinamikler

Editör: Prof. Dr. Deniz Özyakışır

Language: Turkish

Publication Date: 2025

Cover design by Mehmet Çakır

Cover design and image licensed under CC BY-NC 4.0

Print and digital versions typeset by Çizgi Medya Co. Ltd.

ISBN (Paperback): 978-625-8554-26-7

DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1023>

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>
This license allows for copying any part of the work for personal use, not commercial use, providing author attribution is clearly stated.

Suggested citation:

Özyakışır, D. (ed) (2025). *Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Dinamikler*.

Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub1023>. License: CC-BY-NC 4.0

The full text of this book has been peer-reviewed to ensure high academic standards. For full review policies, see <https://www.ozgurayinlari.com/>

Önsöz

Küresel ekonominin hızla değiştiği, finansal piyasaların belirsizliklerle şekillendiği ve sürdürülebilir kalkınmanın her zamankinden daha fazla önem kazandığı bir dönemde, Türkiye ekonomisine ilişkin konuların bilimsel bir çerçevede ele alınması hem akademi hem de politika yapıcılar açısından büyük değer taşımaktadır. Bu kitap, Türkiye'nin ekonomik dinamiklerini çok boyutlu bir perspektifle değerlendiren, teorik temelleri sağlam, ampirik analizlerle desteklenmiş kapsamlı çalışmalardan oluşmaktadır.

Kitapta yer alan bölümler; para politikası, enflasyon, işsizlik, ekonomik büyüme, dış ticaret dengesi, finansal gelişme ve yeşil ekonomi gibi alanlarda güncel ve derinlikli analizler sunmaktadır. Faiz kararlarının bankacılık sektörü üzerindeki etkilerinden, küreselleşme süreçlerinin toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki yansımalarına; Türkiye'de 2000 sonrası büyüme eğilimlerinin seyrinden işsizliğe, döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesi üzerindeki rolüne kadar birbirini tamamlayan geniş bir yelpaze içerisinde değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında yeşil inovasyon ve yeşil büyüme alanlarına yönelik çalışma, günümüzün en kritik dönüşüm konularından birine ışık tutmaktadır.

Bu kitabın en önemli özelliklerinden biri, bölümlerin tamamının **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü öğretim üyeleri** tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Bölüm yazarlarımızın her biri kendi uzmanlık alanlarında uzun yıllara dayanan akademik birikime sahip olup, Türkiye ekonomisine ilişkin tartışmalara hem bilimsel hem de güncel katkılar sunmaktadır. Bu yönüyle kitap, fakültemizin akademik üretim kapasitesini görünür kılmakta ve ekonomik araştırmalar literatürüne nitelikli çalışmalar kazandırmaktadır.

Bu kolektif çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen tüm değerli öğretim üyelerimize teşekkür ederim. Yoğun akademik sorumlulukları arasında zaman ayırarak katkı sağlayan hocalarımız, bu kitabın hem öğrenciler hem araştırmacılar hem de karar alıcılar için değerli bir kaynak haline gelmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca kitabın hazırlık sürecinde destek veren tüm meslektaşlarıma ve süreç boyunca katkı sunan yayınevi ekibine şükranlarımı sunarım.

Elinizdeki bu eser, Türkiye ekonomisinin farklı boyutlarını bilimsel bir çerçevede ele alınır hale getirirken, aynı zamanda yeni araştırma alanlarına ilham verecek bir referans kaynağı olma niteliği taşımaktadır. Okuyucularımıza keyifli ve faydalı bir okuma deneyimi diliyorum.

Editör:

Prof. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR

Kafkas Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

denizozyakisir@kafkas.edu.tr

Kars-2025

İçindekiler

Önsöz

iii

Bölüm 1

Türkiye İşgücü Piyasasında 2000 Sonrası Dönüşüm: İstihdam, İşsizlik ve Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler (Neet) 1

Deniz Özyakışır

Bölüm 2

Politika Faizinin Türk Bankacılık Sektörünün Kârlılığına Etkisi 23

İsmail Cem Özkurt

Bölüm 3

Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Para Politikası: Teori ve Uygulama 47

Murat Akça

Bölüm 4

Küreselleşme ve Dış Şokların Gölgesinde: Türkiye’de Toplumsal Hoşnutsuzluk Üzerine Bir Analiz 65

Ömer Uğur Bulut

Bölüm 5

2000 Sonrasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri 101

Önder Balcı

Bölüm 6

Türkiye’nin Dış Ticaret Dengesi ve Döviz Kuru Politikaları 131

Samet Topal

Bölüm 7

Hayalden Gerçeğe Yeşil Bir Dünya: Türkiye’de Yeşil İnovasyon, Finansal
Gelişme ve Yeşil Büyümenin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında
Ampirik Analizi 153

Serhat Çamkaya

Bölüm 8

Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Dış Ticaretin Genel Yapısı ve
Ara Malı İthalatına Bağımlılık 171

Erkan Tokucu

Türkiye İşgücü Piyasasında 2000 Sonrası Dönüşüm: İstihdam, İşsizlik ve Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler (Neet)

Deniz Özyakışır¹

GİRİŞ

İstihdam ve işsizlik göstergeleri, bir ülkenin ekonomik büyüme performansını ve toplumsal refah düzeyini değerlendirmede temel öneme sahiptir. Türkiye ekonomisi 2000 sonrası dönemde önemli yapısal dönüşümler yaşamış; üretim, tüketim ve işgücü dinamikleri açısından yeni bir evreye geçmiştir. Bu süreçte tarım sektörünün istihdamdaki payı giderek azalmış, hizmet sektörü hızla genişlemiş, sanayi sektörü ise dalgalı bir seyir izlese de üretim kapasitesini korumuştur. Ekonomik büyümenin niteliği, sektörel yapının dönüşümü ve istihdamın bileşimi, Türkiye’de işgücü piyasasının uzun vadeli karakterini belirleyen temel unsurlar haline gelmiştir.

Bu dönemde istihdamın nicel olarak artmasına rağmen, işsizlik oranlarının kalıcı biçimde düşürülememesi ve özellikle “*ne eğitimde ne istihdamda olan gençler*” (NEET) oranının yüksekliği, işgücü piyasasında yapısal sorunların sürdüğüne işaret etmektedir. NEET olgusu, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir sorun alanıdır. Gençlerin eğitim sistemi ile işgücü piyasası arasında sıkışması, beceri uyumsuzlukları, nitelik-istihdam dengesizliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, Türkiye’de genç işgücü dinamiklerinin en temel sorunlarını oluşturmaktadır. Özellikle kadın gençler arasında NEET oranlarının erkeklere göre çok daha yüksek olması, işgücüne katılımın önündeki toplumsal ve yapısal engellerin devam ettiğini göstermektedir.

Bu çalışma, 2000 sonrası Türkiye’de istihdamın sektörel yapısındaki dönüşümü, işsizlik oranlarının seyri, cinsiyet temelli istihdam farklılıkları,

1 Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBE İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9710- 3238
denizozzyakisir@kafkas.edu.tr

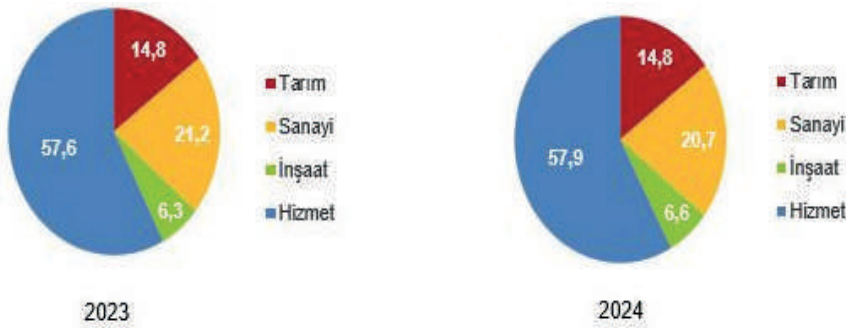
atıl işgücü gelişmeleri ve genç işgücünün durumu (NEET) çerçevesinde kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. TÜİK verilerinden hareketle hazırlanan analiz, Türkiye işgücü piyasasının yapısal dönüşümünü hem nicel göstergeler hem de sosyoekonomik dinamikler ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın özgünlüğü, istihdam göstergelerini yalnızca makroekonomik çerçevede değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet ve genç işgücü boyutlarıyla birlikte ele alarak “yapısal dönüşüm-istihdam ilişkisini” çok boyutlu bir yaklaşımla değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Türkiye’de ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki nitel etkilerini sorgulamakta, genç ve kadın işgücü açısından yapısal dönüşüm politikalarının önemine dikkat çekmektedir.

1. TÜRKİYE’DE SEKTÖREL İSTİHDAMIN DEĞİŞİMİ

2000 sonrası Türkiye’de tarım sektörünün istihdam içindeki payı sürekli azalmış, hizmet sektörü belirgin biçimde genişlemiştir. Sanayi sektörü ise dönem boyunca dalgalı bir seyir izlerken inşaat sektörü 2010’lu yıllarda hızlı bir büyüme kaydetmiştir. Sektörel açıdan bakıldığında Türkiye ekonomisinde sektörlerin GSYH içindeki paylarında meydana gelen değişiklikler, hizmetler sektörünün hızla artan bir paya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buna ek olarak, istihdamda gözlemlenen gelişmeler de benzer bir karakteristik göstermektedir. Ekonominin büyüme performansı çerçevesinde, tarımın hasıladaki payı görece olarak azaldıkça, istihdam da azalmaktadır (Meçik & Afşar, 2014:19). İstihdamda son dönemde sektörel dağılım açısından nasıl bir dağılım yaşandığı Grafik 1’de açıkça görülebilmektedir.

Grafik 1. İstihdamın sektörel dağılımı, (%), 2023, 2024

Kaynak: TÜİK, 2025a

TÜİK (2025a) verilerine göre 2024 yılında Türkiye’de istihdam edilenlerin %14,8’i tarım, %20,7’si sanayi, %6,6’sı inşaat, %57,9’u ise hizmet sektöründe yer almıştır. 2023 yılı ile kıyaslandığında hizmet ve inşaat sektörlerinin istihdam edilenler içindeki payı 0,3 puan artarken, sanayi sektörünün payı 0,5 puan azalmış, tarım sektörünün payı ise değişim göstermemiştir (Grafik 1).

Tablo 1. Sektöre göre istihdam edilenler; 15 + yaş, (Bin kişi), 2023, 2024

	2024			2023			Bir önceki yıla göre fark		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
İstihdam	32 620	21 809	10 811	31 632	21 286	10 346	988	523	465
Tarım	4 827	2 796	2 030	4 695	2 757	1 938	132	39	92
Sanayi	6 746	4 964	1 782	6 711	4 950	1 761	35	14	21
İnşaat	2 162	2 049	113	1 997	1 896	100	165	153	13
Hizmet	18 886	12 001	6 886	18 230	11 683	6 547	656	318	339

Kaynak: TÜİK, 2025a

Tablo 1’de yer alan TÜİK (2025a) verilerine göre 2024 yılında 4 milyon 827 bin kişi tarım sektöründe, 6 milyon 746 bin kişi sanayi sektöründe, 2 milyon 162 bin kişi inşaat sektöründe, 18 milyon 886 bin kişi hizmet sektöründe istihdam edilmiştir. Bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında istihdam edilenlerin sayısı tarım sektöründe 132 bin, sanayi sektöründe 35 bin, inşaat sektöründe 165 bin, hizmet sektöründe ise 656 bin kişi artmıştır. İstihdam edilenlerin sektörel dağılımının 2005’ten günümüze nasıl bir seyir izlediğini Tablo 2’den gözlemek mümkündür.

Tablo 2. Sektöre göre istihdam edilenler (15 + yaş)

Yıllar	Bin kişi					Yüzde (%)			
	Toplam	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2005	19.357	4.945	4.140	1.096	9.176	25,5	21,4	5,7	47,4
2006	19.717	4.612	4.299	1.182	9.624	23,4	21,8	6,0	48,8
2007	20.001	4.410	4.388	1.228	9.975	22,0	21,9	6,1	49,9
2008	20.399	4.445	4.524	1.237	10.193	21,8	22,2	6,1	50,0
2009	20.534	4.783	4.153	1.299	10.299	23,3	20,2	6,3	50,2
2010	21.810	5.073	4.619	1.423	10.696	23,3	21,2	6,5	49,0
2011	23.166	5.289	4.855	1.672	11.350	22,8	21,0	7,2	49,0
2012	23.738	5.156	4.891	1.714	11.977	21,7	20,6	7,2	50,5
2013	24.486	5.039	5.133	1.788	12.525	20,6	21,0	7,3	51,2
2014	25.774	5.220	5.339	1.913	13.302	20,3	20,7	7,4	51,6
2015	26.501	5.357	5.345	1.916	13.884	20,2	20,2	7,2	52,4
2016	27.126	5.287	5.295	1.991	14.552	19,5	19,5	7,3	53,6
2017	28.075	5.401	5.394	2.108	15.171	19,2	19,2	7,5	54,0
2018	28.691	5.282	5.686	2.012	15.711	18,4	19,8	7,0	54,8
2019	28.042	5.096	5.572	1.566	15.808	18,2	19,9	5,6	56,4
2020	26.695	4.737	5.482	1.546	14.930	17,7	20,5	5,8	55,9
2021	28.797	4.948	6.143	1.777	15.928	17,2	21,3	6,2	55,3
2022	30.752	4.866	6.663	1.846	17.378	15,8	21,7	6,0	56,5
2023	31.632	4.695	6.711	1.997	18.230	14,8	21,2	6,3	57,6
2024	32.620	4.827	6.746	2.162	18.886	14,8	20,7	6,6	57,9

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2025

Tablo 2, Türkiye’de 2005-2024 döneminde 15 yaş ve üzeri istihdam edilen nüfusun sektörlere göre dağılımını hem kişi sayısı (bin kişi) hem de yüzde oranlarıyla sunmaktadır (TÜİK, 2025a). Veriler, tarım, sanayi, inşaat ve hizmetler sektörlerinin istihdam içindeki paylarının zamanla belirgin bir yapısal dönüşüm geçirdiğini göstermektedir. Ayrıca göstergelere bakıldığında genel olarak bir istihdam artışının yaşandığını söylemek mümkündür. 2005 yılında toplam istihdam 19,357 bin kişi iken, 2024 yılında bu rakam 32,620 bin kişiye ulaşmıştır. Bu artış, yaklaşık %68’lik bir büyümeyi ifade etmektedir. İstihdamın nicel olarak artışı, Türkiye ekonomisinde işgücüne katılımın ve ekonomik büyümenin uzun vadede güçlendiğini göstermektedir.

Tabloya sektörler bazında bakıldığında tarım sektörünün gerileyen payı dikkat çekmektedir. Buna göre tarım sektöründeki istihdam 2005 yılında

toplam istihdamın %25,5'ini oluştururken, 2024 yılında bu oran %14,8'e gerilemiştir. Bu düşüş, Türkiye'nin ekonomik yapısında tarımdan sanayi ve hizmetlere doğru süregelen yapısal dönüşümün tipik bir göstergesidir. Nitelikli işgücüne yönelim, kentleşme ve tarım dışı sektörlerdeki büyüme, bu azalışın temel nedenleri arasında değerlendirilebilir. Öte yandan sanayi sektörünün görece istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Nitekim sanayi sektörünün istihdam içindeki oranı 2005 yılında %21,4 iken, 2024 yılında %20,7 olarak belirlenmiştir. Bu oran, zaman içerisinde görece istikrarlı bir seyir izlemektedir. Ancak mutlak rakamlar göz önüne alındığında, sanayi istihdamı 4.140 binden 6.746 bine yükselmiştir. Bu durum, sanayi sektöründe istihdamın mutlak olarak arttığını, fakat toplam istihdam içindeki payının hizmetler sektörünün etkisi altında kaldığını göstermektedir. Bununla birlikte, sanayi sektöründe gözlemlenen kayıt dışılık ve düşük verimlilik gibi sorunlar göz önüne alındığında, Türkiye'nin sanayi sektörü, gelişmiş ülkelerdeki yapıya benzer bir özellik taşımadığı söylenebilir (Meçik & Afşar, 2014:16). İnşaat sektörüne ilişkin verilere bakıldığında bir dalgalanmanın olduğunu söylemek mümkündür. İnşaat sektörünün payı 2005 yılında %5,7 iken, 2017 yılında %7,6 ile zirveye ulaşmış, ardından 2024 yılında %6,6 seviyesine gerilemiştir. Bu dalgalanma, Türkiye'de inşaat sektörünün dönemsel ekonomik dalgalanmalara ve konjonktürel yatırımlara yüksek bir duyarlılığa sahip olduğunu yansıtmaktadır. Son olarak Tablo 2'deki verilere dikkatle bakıldığında hizmetler sektörünün artan payı dikkat çekmektedir. Hizmetler sektörü istihdamı, 2005 yılında toplam istihdamın %47,4'ünü oluştururken, 2024 yılında bu oran %57,9'a yükselmiştir. Bu eğilim, Türkiye ekonomisinin giderek daha fazla hizmet odaklı bir yapıya dönüştüğünü ve bilgi, iletişim, finans, eğitim ve sağlık gibi alanlarda istihdamın hızla arttığını göstermektedir.

Veriler genel bir çerçevede incelendiğinde, Türkiye'de 2005-2024 döneminde tarımın ekonomik payı sürekli olarak azalmışken, hizmetlerin payı ise sürekli bir artış göstermiştir. Sanayi sektörü istikrarlı bir gelişim sergilerken, inşaat sektörü konjonktürel etkilerden önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu durum, ekonomik kalkınma süreçlerinde tipik olarak gözlemlenen tarımdan hizmetlere geçiş modelinin Türkiye'de de belirgin bir şekilde yaşandığını göstermektedir. Sonuç olarak, 2005-2024 döneminde Türkiye'deki istihdam yapısı, hizmet sektörünün baskın hale geldiği, tarımın payının azaldığı ve sanayi-istihdam ilişkisinin görece dengede kaldığı bir dönüşüm süreci sergilemiştir. Bu durum, ülke ekonomisinin üretim yapısındaki modernleşme ve kentleşme sürecinin istihdam kompozisyonuna yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Tablo 3. Sektöre göre istihdam edilenlerin Cinsiyete göre dağılımı (15 + yaş) (%)

Yıllar	Erkek (%)				Kadın (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmetler
2005	18,6	23,0	7,3	51,0	46,7	16,5	0,5	36,3
2006	16,9	23,6	7,8	51,8	43,1	16,5	0,7	39,7
2007	15,8	23,7	7,9	52,6	41,1	16,6	0,7	41,6
2008	15,8	24,2	7,9	52,2	39,6	16,3	0,8	43,3
2009	17,3	21,8	8,4	52,6	40,0	15,9	0,7	43,5
2010	16,9	23,0	8,6	51,5	40,2	16,4	0,9	42,5
2011	16,7	22,9	9,7	50,8	39,0	15,9	0,8	44,3
2012	16,2	22,6	9,7	51,5	35,8	15,6	0,8	47,7
2013	15,4	22,9	9,9	51,8	33,4	16,1	0,9	49,6
2014	15,5	22,5	10,1	51,8	31,5	16,4	1,1	51,1
2015	15,7	22,2	10,0	52,1	30,6	15,5	0,9	53,0
2016	15,5	21,6	10,1	52,8	28,5	14,9	1,0	55,5
2017	15,3	21,2	10,5	53,0	28,0	14,8	1,0	56,3
2018	14,9	21,9	9,8	53,3	26,0	15,2	0,9	57,9
2019	14,9	22,1	7,8	55,2	25,2	15,2	0,8	58,9
2020	15,3	22,6	8,0	54,0	23,1	15,9	0,8	60,2
2021	14,7	23,5	8,6	53,3	22,7	16,6	0,9	59,7
2022	13,6	23,9	8,4	54,1	20,6	17,1	0,9	61,5
2023	13,0	23,3	8,9	54,9	18,7	17,0	1,0	63,3
2024	12,8	22,8	9,4	55,0	18,8	16,5	1,0	63,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2025

Tablo 3, Türkiye’de 2005-2024 döneminde istihdam edilen erkek ve kadın nüfusun sektörlere göre yüzde dağılımını göstermektedir. Veriler, sektörel cinsiyet farklarının zaman içinde belirgin bir biçimde değişim gösterdiğini, özellikle hizmetler sektörünün her iki cinsiyet için de istihdamın ana merkezi haline geldiğini ortaya koymaktadır. Erkek istihdamında tarım sektörünün payı 2005 yılında %18,6 iken, 2024’te %12,8’e düşmüştür. Bu azalma, tarım sektöründeki genel istihdam gerilemesiyle uyumludur. Sanayi sektöründeki pay ise 2005’te %23,0 iken 2024’te %22,8 olarak görece istikrarlı kalmıştır. Buna karşın, inşaat sektöründeki pay 2005’te %7,3’ten 2017’de %9,8’e kadar yükselmiş, ardından 2024’te %9,4’e gerilemiştir. Bu dalgalanma, inşaat sektörünün konjonktürel hareketliliğini yansıtmaktadır. Hizmetler sektörü, erkek istihdamında 2005’te %51,0 iken 2024’te %54,9’a çıkarak

artış göstermiştir. Bu artış, erkeklerin de giderek artan biçimde hizmet sektöründe yer aldığını göstermektedir.

Kadın istihdamında ise tarımın payı 2005'te %46,7 iken, 2024'te %18,0'e düşmüştür. Bu dramatik düşüş, kadınların tarım dışı sektörlerde daha fazla yer almaya başladığını açıkça ortaya koymaktadır. Sanayi sektöründeki pay, aynı dönemde %16,5'ten %18,6'ya sınırlı bir artış göstermiştir. İnşaat sektörünün payı ise çok düşük kalmaya devam etmiş (2005'te %0,5, 2024'te %1,0), bu da kadınların bu sektördeki temsilinin hâlâ son derece sınırlı olduğunu göstermektedir. Hizmetler sektörünün payı ise 2005'te %36,3'ten 2024'te %63,7'ye yükselmiştir. Bu artış, kadın istihdamının hizmetler sektörüne yoğun biçimde kaydığını ve kadınların işgücü piyasasındaki artan görünürlüğünün büyük ölçüde bu sektör tarafından absorbe edildiğini göstermektedir. Veriler kadın istihdamında tarımdan hizmet sektörüne güçlü bir geçiş olduğunu, erkek istihdamında ise sanayi ve hizmetler arasında görece dengeli bir değişim yaşandığını ortaya koymaktadır. Cinsiyet farkı açısından, kadınlar hizmet sektöründe yoğunlaşırken, erkekler daha çok sanayi ve inşaat alanlarında istihdam edilmektedir. Bu durum, Türkiye işgücü piyasasında cinsiyete dayalı mesleki ayrışmanın (occupational segregation) devam ettiğini göstermektedir.

2. İSTİHDAM VE İŞSİZLİK DİNAMİKLERİ

Türkiye'de işsizlik oranı 2000'li yıllar boyunca çoğunlukla çift haneli seviyelerde seyretmiştir. Ekonomik kriz dönemlerinde (2001, 2008-2009 ve 2020) işsizlik oranları hızla artmış, büyüme dönemlerinde ise kısmi iyileşmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte yapısal unsurlar nedeniyle işsizlik kronik bir sorun olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Türkiye'de istihdam ve eğitim arasında dengeli bir ilişki olmadığı için işgücü arzı ve talebi arasında dengesizlikler meydana gelmekte ve beraberinde kaçınılmaz olarak işsizlik sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ekonominin ihtiyaç duyduğu alanlarda ara eleman temininde zorluklar yaşanmaktadır. Bu durumun nedenleri, mesleki eğitimin işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda verilmemesi ve işverenlerin aradıkları niteliklere sahip işgücünü bulamamalarıdır. Ayrıca, işverenlerin talep ettikleri işgücü niteliklerini işgücü piyasasına tam olarak yansıtamamaları da işsizliğin ortaya çıkmasında etkili olan bir diğer faktördür (Sayın, 2011:49)

Tablo 4'e göre 2005'te %44,1 olan işgücüne katılma oranı, genel olarak yükselen bir eğilim göstererek 2024'te %54,2 seviyesine ulaşmıştır. Bu artış, özellikle 2014 sonrasında belirgin hale gelmiş, 2020'de pandemi nedeniyle geçici bir düşüş yaşanmış olsa da (%49,1), sonraki yıllarda bir toparlanma

gözlemlenmiştir. Bu artış, birkaç yapısal faktörü işaret etmektedir. Bu faktörler arasında; demografik dönüşüm ve genç nüfusun işgücüne yönelmesi, kadınların işgücüne katılımındaki artış eğilimi, eğitim seviyesinin yükselmesi ve işgücüne katılımı teşvik eden politikalar yer almaktadır. Genel olarak, işgücüne katılım oranındaki uzun dönemli artış, ekonomide kayıtlı işgücü potansiyelinin genişlemekte olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4. Temel İşgücü Göstergeleri (15 + yaş) (%)

Yıllar	İşgücüne katılma oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)
2005	44,1	40,0	9,2
2006	43,8	40,0	8,7
2007	43,8	39,9	8,9
2008	44,4	40,0	9,8
2009	45,5	39,6	12,9
2010	46,3	41,2	11,0
2011	47,1	42,9	9,0
2012	47,1	43,2	8,3
2013	48,0	43,7	8,9
2014	50,2	45,2	9,9
2015	51,1	45,8	10,3
2016	51,8	46,2	10,9
2017	52,6	46,9	10,9
2018	53,1	47,3	10,9
2019	52,9	45,6	13,7
2020	49,1	42,7	13,1
2021	51,4	45,2	12,0
2022	53,1	47,5	10,4
2023	53,3	48,3	9,4
2024	54,2	49,5	8,7

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2025

Tablo 4'teki verilere göre istihdam oranı da benzer şekilde artış gösteren bir eğilim izlemektedir. 2005 yılında %40 seviyesinde olan istihdam oranı, 2024 yılında %49,5'e yükselmiştir. Bu artış, Türkiye ekonomisinin dönemsel dalgalanmalara rağmen uzun vadede istihdam kapasitesini artırabildiğini ortaya koymaktadır. Ancak veriler, istihdam artışının işgücüne katılımda

meydana gelen artışı tam olarak karşılayamadığı dönemlerin var olduğunu göstermektedir. Özellikle 2009 küresel kriz yılı ve 2019-2020 ekonomik yavaşlama ve pandemi etkileri bu uyumsuzluğun belirgin bir şekilde görüldüğü yıllardır. Bununla birlikte, 2021 sonrasındaki toparlanma dikkat çekicidir. 2024 yılı dönem verileri arasında en yüksek istihdam oranına sahiptir.

İşsizlik oranına bakıldığında ise ele alınan dönem boyunca belirgin dalgalanmaların olduğu görülmektedir. Buna göre 2005-2007 döneminde görece düşük seviyelerde (%8,7-9,2) olan işsizlik oranı 2009 küresel krizinde %12,9 ile keskin bir sıçrama yaşamış ve 2010 sonrası toparlanma sürecine girmiştir. 2019-2020 döneminde yeniden artış (2019'da %13,7) kaydedilen işsizlik oranında 2021 sonrası kademeli düşüş yaşanmış ve 2024'te %8,7 ile son 15 yılın en düşük seviyelerinden biri kaydedilmiştir. İşsizlik oranındaki bu seyir, Türkiye ekonomisinin dış şoklar karşısında hassas olmakla birlikte toparlanma kapasitesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Tablo 4'teki temel göstergeler birlikte incelendiğinde, 2005-2024 döneminde işgücüne katılma oranında sürekli bir artışın yaşandığı ve bu durumun ekonomide daha geniş bir işgücü potansiyelini işaret ettiği söylenebilir. İstihdam oranı, işgücüne katılımdaki artışı büyük ölçüde takip etmiş, ancak kriz dönemlerinde bu uyum zayıflamıştır. İşsizlik oranı dışsal ekonomik şoklara karşı hassas olmasına rağmen 2021 sonrasındaki dönemde hem işgücüne katılımın hem de istihdamın artmasıyla işsizlikte kayda değer bir azalma sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla özellikle son yıllarda (2022-2024), üç gösterge birlikte değerlendirildiğinde işgücü piyasasında güçlü bir iyileşme olduğu söylenebilir. Buradan hareketle kısaca yüksek işgücüne katılım, artan istihdam ve azalan işsizlik durumunun söz konusu olduğu söylenebilir. Bu tablo, ekonomik aktivitenin yeniden canlandığını ve işgücü piyasasında yapısal bir güçlenmeye işaret eden olumlu bir görünüm sunduğunu göstermektedir.

Tablo 5. Temel İşgücü Göstergelerinin Cinsiyete Göre Dağılımı (15 + yaş) (%)

Yıllar	Erkek			Kadın		
	İşgücüne katılım oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	İşgücüne katılım oranı (%)	İstihdam oranı (%)	İşsizlik oranı (%)
2005	67,8	61,5	9,3	21,3	19,4	9,0
2006	67,1	61,3	8,7	21,4	19,5	8,9
2007	67,1	61,1	8,8	21,2	19,3	9,1
2008	67,4	60,8	9,8	22,1	19,9	10,0
2009	67,8	59,1	12,9	23,8	20,7	13,0
2010	68,2	60,8	10,7	25,1	22,2	11,8
2011	68,7	62,9	8,4	26,1	23,4	10,4
2012	68,2	62,9	7,8	26,6	24,1	9,7
2013	68,7	63,1	8,1	27,9	24,9	10,9
2014	71,0	64,6	9,0	29,9	26,3	11,9
2015	71,3	64,7	9,3	31,3	27,3	12,6
2016	71,8	64,8	9,6	32,4	28,0	13,7
2017	72,2	65,3	9,5	33,4	28,8	13,9
2018	72,5	65,6	9,6	34,1	29,4	13,7
2019	71,9	62,9	12,4	34,3	28,7	16,4
2020	67,8	59,4	12,4	30,8	26,2	14,8
2021	70,3	62,8	10,7	32,8	28,0	14,7
2022	71,4	65,0	8,9	35,1	30,4	13,4
2023	71,2	65,7	7,7	35,8	31,3	12,6
2024	72,0	66,9	7,1	36,8	32,5	11,8

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2025

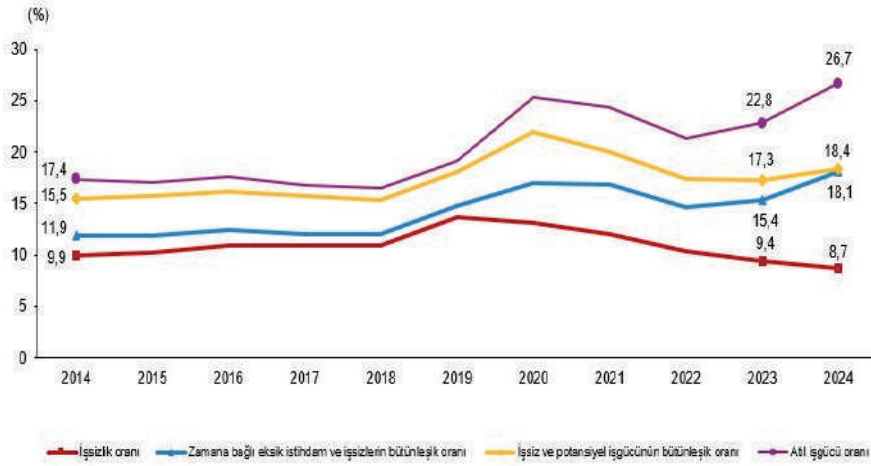
Tablo 5'teki verilere göre, erkeklerin işgücüne katılım oranı dönem boyunca sürekli olarak kadınlara kıyasla çok daha yüksek seyretmiştir. 2005 yılında %67,8 olan oran, 2024 itibarıyla %72,0'ye yükselmiştir. Buna paralel olarak erkek istihdam oranı da 2005'te %61,5'ten 2024'te %66,9'a çıkmıştır. Erkeklerde işsizlik oranı genel olarak %8-10 bandında seyretmiş, 2024 itibarıyla %7,1'e gerileyerek önemli bir iyileşme göstermiştir. Buna karşılık kadınların işgücüne katılım oranı 2005 yılında yalnızca %21,3 iken, 2024 yılında %36,8'e yükselmiştir. Bu artış, özellikle son on yılda kadınların işgücüne katılımını teşvik eden politikaların, eğitim düzeyindeki artışın ve hizmet sektöründeki genişlemenin etkisini yansıtmaktadır. Kadın istihdam oranı da 2005'te %19,4'ten 2024'te %32,5'e yükselmiş, ancak erkeklerle

arasındaki fark devam etmiştir. Kadın işsizlik oranı ise dönem boyunca erkeklere göre sürekli daha yüksek seyretmiş ve 2019'da %16,4 ile zirveye çıkmış, 2024 itibarıyla %11,8'e gerilemiştir.

İşgücü piyasasına katılan kadınların önemli bir kısmı işsizlikle karşılaşmakta ve kadınların işsizlik oranları yıllar içinde erkeklerin işsizlik oranlarından daha yüksek bir seyir izlemektedir. İşgücü piyasasındaki ataerkil zihniyet ve yapılar nedeniyle kadınlara uygun görülen işlerin sınırlı olması kadınların işsizlik oranlarının yüksek olmasında etkili olmaktadır. Kadınların bakım, eğitim, sağlık gibi toplumsal cinsiyet rollerine dayanan sektörel ve mesleki ayrışma oldukça etkili olmaktadır. Kadın istihdamına sektörler açısından bakıldığında, hizmetler sektörünün belirgin bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. 2023 yılında toplam istihdamın %63,3'ü hizmetlerde, %16,5'i ise imalatla yer almış, ayı dönemde yaklaşık her üç kadından yalnızca 1'i işgücünde iken, her dört erkekten 3'ü işgücünde yer almıştır. İşgücüne katılma oranı ise kadınlarda %35,8 iken erkeklerde %71,2 olup kadınların üçte ikisinin işgücünün dışında kaldığı görülmektedir. AB ülkelerinde 2023'te işgücüne katılım ortalaması kadınlarda %70,2 iken erkeklerde %80,4 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye ile AB ülkeleri arasında özellikle kadınlar açısından hayli yüksek bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan Türkiye'de kadınların işgücü dışında kalmalarının başlıca nedeni olarak ev ve bakım işleriyle meşgul olmaları (%42,9) görülürken söz konusu nedenle işgücü piyasası dışında kalan erkek bulunmaması da dikkat çekicidir. Ayrıca gelir getirici kayıtlı bir işte çalışma imkanlarının kısıtlı olması kadınların emeklilik hakkına kavuşmalarının önünde bir engel teşkil etmektedir. Bir diğer işgücü piyasasının dışında kalmalarının bir diğer nedeni de iş aradığı halde bulamayıp aramaktan vazgeçmiş (iş bulma ümidi kalmayan) olanlar ile çeşitli nedenlerle iş aramayıp çalışmaya hazır olan kadın sayısının erkeklerden yüksek olmasıdır. Bu konumda olan kadın sayısı erkeklerden 720 bin kişi fazladır. Ancak bu oranın düşük olmasının sebebi kadınların yarıya yakınının ev işleriyle meşgul olmasından kaynaklanmaktadır (Toksöz, 2025). Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye işgücü piyasasında cinsiyet temelli farkların azalsa da hâlen belirgin olduğu söylenebilir. Kadınların işgücüne katılımındaki artış olumlu bir gelişme olmakla birlikte, istihdamın niteliği ve sürdürülebilirliği açısından cinsiyet eşitsizliği önemli bir politika alanı olmaya devam etmektedir. Sonuç olarak, 2005-2024 döneminde Türkiye'de kadınların işgücüne katılımı ve istihdamı artış göstermiş, erkeklerde ise oranlar yüksek düzeyini korumuştur. Ancak cinsiyetler arası farkların azaltılması için kadın istihdamına yönelik yapısal desteklerin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de istihdam ve işsizlik dinamiklerinden biri de kuşkusuz son dönemlerde Atıl işgücünde dikkat çeken gelişmelerdir. TÜİK’e (2025a) göre zamana bağlı eksik istihdam, potansiyel işgücü ve işsizlerden oluşan atıl işgücü oranı 2024 yılında bir önceki yıla göre 3,9 puan artarak %26,7 olmuştur. Zamana bağlı eksik istihdam ve işsizlerin bütünleşik oranı %18,1 iken, işsiz ve potansiyel işgücünün bütünleşik oranı %18,4 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 2).

Grafik 2. İşgücüne ilişkin tamamlayıcı göstergeler, 2014-2024

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2025a

TÜİK’de (2025a) atıl işgücü değişkenine ait veriler 2014 yılından itibaren yer almaktadır. Aşağıdaki Tablo 6 bu dönemsel kısıt altında oluşturulmuştur.

Tablo 6. Atıl İşgücü Oranı (15 + yaş) (%)

Yıl	Genel	Erkek	Kadın
2014	17,4	14,3	24,0
2015	17,1	14,2	23,2
2016	17,6	14,4	24,0
2017	16,8	13,6	23,1
2018	16,5	13,3	22,5
2019	19,1	16,2	24,6
2020	25,4	22,1	31,7
2021	24,4	20,6	31,6
2022	21,3	17,3	28,4
2023	22,8	18,3	30,6
2024	26,7	21,6	35,3

Kaynak: TÜİK, İşgücü İstatistikleri, 2025a

Tablo 6, 2014-2024 döneminde genel, erkek ve kadın bazında atıl işgücü oranlarını göstermektedir. Atıl işgücü oranı hem işsizleri hem de potansiyel işgücünü (çalışmaya hazır fakat iş aramayanları) kapsayan bir göstergedir. Dolayısıyla bu oran, işgücü piyasasındaki kullanılmayan potansiyelin kapsamlı bir ölçütüdür. Buna göre Türkiye ekonomisinde genel olarak atıl işgücü oranı 2014'te %17,4 iken, 2024'te %26,7'ye yükselmiştir. Bu artış, Türkiye işgücü piyasasında son on yılda kronikleşen bir işgücü kullanılmama sorununa işaret etmektedir. Özellikle 2019 sonrası belirgin artış, 2020'de %25,4'e çıkmasıyla pandemi koşullarının işgücü piyasasına olumsuz etkisini göstermektedir. 2021'de oran %24,4'e yükselerek yüksek seviyesini korumuş, 2024 itibarıyla %26,7'ye çıkarak son on yılın en yüksek değerine ulaşmıştır.

Atıl işgücü oranına cinsiyet açısından bakıldığında erkeklerde atıl işgücü oranının 2014'te %14,3 iken 2024'te %21,6'ya yükseldiği görülmektedir. Bu artış, özellikle 2020 sonrasında ekonomik dalgalanmalar ve istihdamdaki yavaşlamanın erkek işgücü üzerinde de belirgin etkiler yarattığını göstermektedir. Erkeklerdeki artış oranı kadınlara kıyasla daha sınırlı olmakla birlikte, pandemi sonrası toparlanmanın yetersiz kaldığı görülmektedir. Kadınlarda atıl işgücü oranı ise 2014'te %24,0 iken, 2024'te %35,3'e ulaşmıştır. Kadınlar, tüm dönem boyunca erkeklere kıyasla yaklaşık 10–15 puan daha yüksek atıl işgücü oranlarına sahiptir. Bu fark, Türkiye'de kadınların işgücü piyasasına erişiminde karşılaştıkları yapısal engellerin (örneğin bakım sorumlulukları, kayıt dışılık, toplumsal cinsiyet rolleri) sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, kadınların “çalışmaya hazır fakat

iş aramayan” grubunda yoğunlaşmaları, potansiyel işgücüne dahil olma isteğinin yüksek, ancak fiili katılımın düşük olduğunu düşündürmektedir.

COVID-19 küresel salgını, Türkiye de dahil olmak üzere birçok ekonomide önemli daralmalar ve istihdamda kırılğanlıklar yaratmıştır. Yüksek işsizlik oranları, düşük işgücü katılımı ve yaygın kayıtsız işgücü ile ilişkili yapısal sorunları daha da derinleştirmiştir (Küçükefe & Kaya Kanlı, 2023:142). 2019-2021 dönemi, özellikle COVID-19 pandemisinin etkisiyle atıl işgücü oranında da belirgin bir artışın gözlemlendiği bir süreçtir. 2020 yılında %25,4 seviyesine ulaşan bu oran hem üretim faaliyetlerindeki yavaşlama hem de kadınların işgücünden çekilmesi ile ilişkilendirilebilir. 2022-2024 döneminde genel ekonomik toparlanma çabalarına rağmen, atıl işgücünün yeniden artışı (%26,7), yapısal istihdam sorunlarının kalıcılığını göstermektedir. Nitekim Türkiye’de 2014-2024 dönemi genel olarak incelendiğinde, atıl işgücü oranında sürekli bir artış eğilimi olduğu ve kadınlarda bu sorunun çok daha derinleştiği görülmektedir. Bu tablo, işgücü piyasasında etkin istihdam politikalarının yetersiz kaldığını, aktif işgücü programlarının ve kadın istihdamını teşvik edici önlemlerin artırılması gerektiğini göstermektedir. Zira sorunun kaynağına bakıldığında, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal ve demografik faktörlerin de (örneğin eğitim düzeyi, bakım yükü, bölgesel farklılıklar) etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Nitekim Türkiye’de uzun dönemde genel atıl işgücü, atıl kadın işgücü ve atıl erkek işgücü oranlarında histeri etkisinin var olduğu ve Türkiye’deki işsizlik durumunun aslında yapısal bir işsizlik olduğu söylenebilir. Buna göre atıl işgücü oranlarının azalması ve hem ekonomik büyümeye hem de istihdamın artmasına katkı sağlayabilmesi için eğitim politikalarının işgücü piyasası dinamikleri ile uyumlu hale getirilmesi, teknoloji kullanımının göz ardı edilmediği mesleki ve teknik ara eleman yetiştiren eğitim politikalarının geliştirilmesi, teknolojiyi kullanabilen ve üretebilen nitelikli işgücünün yetiştirilmesine yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (Kırca, 2025:1006).

2. NE EĞİTİMDE NE İSTİHDAMDA OLAN GENÇLİK (NEET)

İlk olarak 1988 yılında Birleşik Krallık’ta geliştirilen NEET² endeksi, belirtilen yaş aralığındaki bireylerin ne eğitimlerine devam eden ne de

2 NEET (Not in Education, Employment, or Training-Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler): İstihdam, eğitim veya öğretimde olmayan gençler (NEET), herhangi bir istihdam, resmi eğitim veya öğretim faaliyetinde bulunmayan gençlerin oranını ifade eder. Bu, işsiz veya aktif olmayan ve eğitim veya öğretime katılmayan bireyleri içerir. Eğitim, resmi olmayan

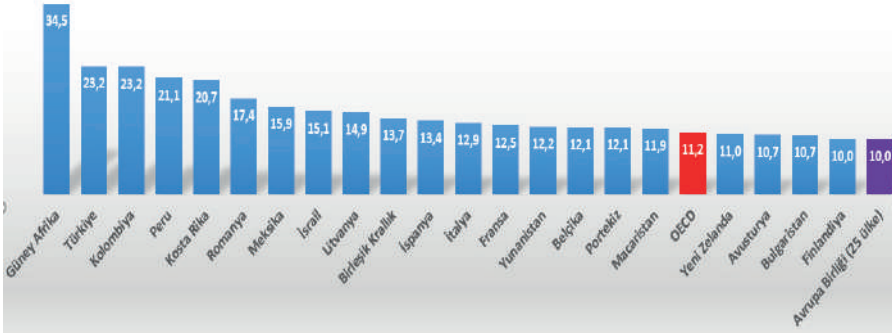
işgücü piyasasına girenlerin oranı olarak belirlenir. Bu nedenle, NEET endeksi hesaplanırken, sürekli eğitime ve istihdama geçişe eşit ağırlık verilir. Bu nedenle NEET, gençlerin entegrasyonunu değerlendirirken işgücü piyasasına geçişi önceliklendiren endekslerden daha kapsayıcıdır (Özer & Suna, 2023:6). NEET, işsizlik oranı ve istihdam oranı gibi işgücü piyasasına ilişkin bilinen göstergelere ek olarak gençlerin istihdamına ilişkin performans göstergelerinden biri olarak kullanılmaktadır. Farklı ülkelerde farklı tanımlamalara gidilse de temel tanımlama “ne eğitimde ne istihdamda ne de yetiştirmede yer alan gençler” olarak kabul görmüştür. Buradaki farklılıklar genellikle tanımlamaya dahil olacak gençlerin hangi yaş aralığında olacağına ilişkin olarak ortaya çıkmaktadır. OECD ve Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) yaş aralığını 15-29 yaş olarak alırken Avrupa Birliği dokümanlarında 15-24 yaş aralığı temel alınmıştır (Kılıç, 2014:122). NEET olarak sınıflandırılan gençlerin özellikleri ülkeden ülkeye büyük ölçüde farklılık göstermekte ve bu durum hem uluslararası hem de Avrupa düzeyinde ülkeler arası karşılaştırmaları zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, OECD ve Avrupa Komisyonu gibi uluslararası kuruluşlar, son on yılda ülkeler arası karşılaştırmalar yapabilmek için kendi NEET tanımlarını oluşturmaya ve uygulamaya başlamıştır. Avrupa 2020 stratejisi çerçevesinde gençlerin durumunu izlemek ve ülkeler arası karşılaştırmalar yapmak için ek bir göstergeye sahip olmak amacıyla, 2010 yılında İstihdam Komitesi (EMCO) ve Göstergeler Grubu (Avrupa Komisyonu DG EMPL), üye devletler arasında NEET nüfusunun büyüklüğünü ölçmek için standartlaştırılmış bir göstergenin tanımı ve metodolojisi üzerinde anlaşmıştır. EMCO tarafından kabul edilen NEET tanımı, ILO tanımına göre işsiz veya aktif olmayan 15-24 yaş arası gençleri ve herhangi bir eğitim veya öğretim faaliyetinde bulunmayanları kapsamaktadır (Eurofound, 2012). Türkiye’de NEET kavramının en çok hangi genç grubu temsil ettiği sorusu cevapsız kalsa da konuyla ilgili literatürdeki çalışmalarda NEET olma riskinin özellikle 15-24 yaş grubunda yüksek olduğu vurgulanmaktadır (Koç & Sezgin, 2024). TÜİK genç nüfus (15-24) yaş aralığını Birleşmiş Milletler ve ILO tarafından benimsenen yaş aralığı olarak kabul etmektedir. (Usanmaz, 2024:28).

NEET küresel siyasi gündeme yeni girmiş bir kavram olsa da gençler ve genç yetişkinler arasındaki işsizliği azaltmak birçok ülke için acil bir sorun haline gelmiştir. Ne eğitimde ne istihdamda ne de mesleki eğitimde

ve çok kısa süreli eğitim faaliyetleri hariç olmak üzere, yarı zamanlı veya tam zamanlı resmi programları kapsar. İstihdam, OECD/ILO tanımlarına uygundur ve referans haftasında en az bir saat ücretli çalışan veya geçici olarak işten uzak kalan herkesi kapsar. Bu gösterge, seçilen yaş grubundaki nüfusun yüzdesi olarak ifade edilir (OECD, 2025)

yer alan gençlerin (NEET) sayısındaki hızlı artış, başlangıçta sosyal statüyü tanımlamak için kullanılan NEET kavramını somutlaştırmış ve önemli bir gösterge haline getirmiştir. Gençler, ülkelerin sosyal ve ekonomik dönüşümünün en önemli temsilcileridir. OECD tarafından yapılan araştırma sonucunda, Türkiye'nin en yüksek NEET oranına sahip ikinci ülke olduğu belirtilmektedir (Özdemir 2023:409). Bu durum aşağıda Grafik 3'te açıkça görülmektedir.

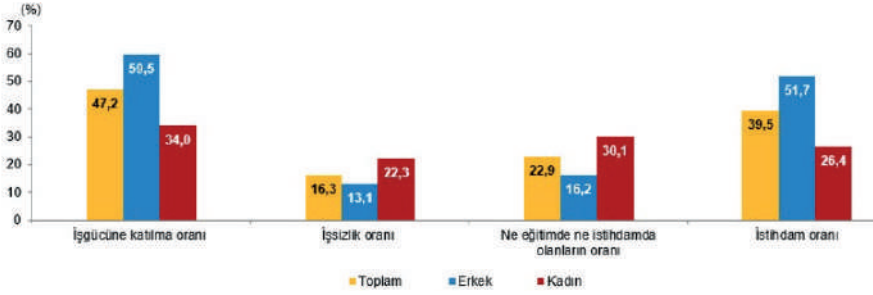
Grafik 3. Ne Eğitimde Ne İstihdamda Olan Gençler (NEET) Toplam nüfusun %'si, 15-24 yaş arası, 2024

Kaynak: OECD, 2025

Grafik 3'teki verilere göre Güney Afrika (%34,5) en yüksek NEET oranına sahip ülke olurken, Türkiye (%23,2) ikinci sırada yer almaktadır. OECD ortalaması %11,9, Avrupa Birliği (25 ülke) ortalaması ise %10,0 düzeyindedir. Bu sonuçlar, Türkiye'de genç nüfusun önemli bir kısmının ne eğitimde ne de istihdamda bulunduğunu ve bu oranın OECD ortalamasının yaklaşık iki katı olduğunu göstermektedir. Bu durum, genç işgücü piyasasına entegrasyon ve eğitim-istihdam geçiş süreçlerinde yapısal sorunların varlığına işaret etmektedir. Sonuç olarak, Türkiye'nin gençler arasında yüksek NEET oranını azaltmak için eğitim, mesleki beceri geliştirme ve istihdam politikalarını güçlendirmesi gerekmektedir.

TÜİK'in (2025b) Hane halkı İşgücü İstatistiklerine göre ne eğitimde ne istihdamda olan gençlerin oranı 2023 yılında %22,5 iken 2024 yılında %22,9 oldu. Genç erkeklerde ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı 2023 yılında %15,6 iken 2024 yılında %16,2, genç kadınlarda ise bu oran 2023 yılında %29,8 iken 2024 yılında %30,1 oldu (Grafik 4).

Grafik 4. Kurumsal olmayan genç nüfusun işgücü durumu, 2024*Kaynak: TÜİK, (2025b)*

Genç kadın nüfusta bu oranların yüksek olması dikkat çekicidir. Türkiye’de genç kadın nüfusundaki NEET oranının erkeklere kıyasla oldukça yüksek olduğu göz önüne alındığında, cinsiyet farklılıklarını dikkate alan politikalar ve araştırmalar geliştirilmesi önemli hale gelmektedir (Özdemir 2023:409). Öte yandan Türkiye’de NEET gençliğinin mekânsal dağılımı³ ile Türkiye’deki genç nüfus oranının dağılımı paralellik göstermektedir. Yani Türkiye’de genç nüfusun yüksek olduğu alanlarda NEET gençlerin oranları da yüksek görünmektedir (Usanmaz, 2024:28).

Tablo 7, 15–24 yaş aralığında olup ne eğitimde ne istihdamda bulunan NEET gençlerin bitirdikleri eğitim düzeyine göre dağılımını 2020-2024 dönemi için ortaya koymaktadır. Bulgular, Türkiye’de NEET gençlerin eğitimsel arka planında belirgin ve süreklilik gösteren bir eşitsizliğe işaret etmektedir.

Tablo 7. Ne eğitimde ne istihdamda olan genç (NEET) nüfusun bitirdiği eğitim düzeyi (15 - 24 yaş grubundaki nüfus) (%)

Yıl	Genel	Okur-yazar olmayanlar	Lise altı eğitilmişler	Lise	Mesleki veya teknik lise	Yükseköğretim
2020	28,4	80,6	23,3	26,8	34,1	41,8
2021	24,7	82,9	19,9	23,3	29,1	36,7
2022	24,2	79,5	18,6	26,4	27,8	33,0
2023	22,5	83,0	17,5	24,6	25,5	29,2
2024	22,9	83,0	17,4	25,4	26,6	29,8

Kaynak: TÜİK, (2025b)

3 Bu konuda İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) – II çerçevesinde 26 alt bölgedeki 26 ilde ikamet eden 15-29 yaş grubundaki NEET gençlerle yapılan kapsamlı bir saha araştırması için bkz: Şahin vd., 2021

Tablo 7'deki verilere göre 2020 yılında %28,4 olan genel NEET oranı, 2024'te %22,9'a gerileyerek beş yıllık dönemde azalma eğilimi sergilemiştir. Bu düşüş, gençlerin eğitim veya istihdama katılımında sınırlı da olsa iyileşmeye işaret etmektedir. Okur-yazar olmayan gençlerde oran 2020'de %80,6 iken 2024'te %83,0'tür. Bu grup, NEET gençler içinde en yüksek paya sahiptir. Okur-yazar olmayan gençlerin büyük çoğunluğu sistematik olarak eğitim ve istihdamın dışında kalmaktadır. Bu durum sosyo-ekonomik dezavantajın derinleşmiş bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Lise altı eğitimlilerde Oranlar 2020'de %23,3'ten 2024'te %17,4'e gerilemiştir. Bu düşüş, temel eğitimi tamamlamayan gençlerin NEET olma riskinin zamanla azaldığını göstermektedir. Ancak bu grup hâlâ önemli bir risk grubunu oluşturmaktadır.

Lise mezunlarında 2020-2024 arasında oranlar yaklaşık %23-26 düzeyinde sabittir. Bu sabitlik, lise diplomasının tek başına gençleri işgücüne entegrasyon için yeterli olmadığını göstermektedir. Mesleki veya teknik lise mezunlarında ise oran 2020'de %34,1'den 2024'te %26,6'ya düşmüştür. Mesleki eğitimin NEET riskini azaltıcı bir etkisi olduğu, ancak halen yüksek oranların sürdüğü görülmektedir. Bu durum, mesleki eğitimin istihdam ile bağlantılarının güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Son olarak yükseköğretim mezunlarına bakıldığında oranın 2020'de %41,8 iken 2024'te %29,8'e düştüğü görülmektedir. Buradaki düşüş önemli olmakla birlikte, yükseköğrenim mezunlarının NEET olma oranı hâlen kayda değer bir düzeydedir. Bu durum, yükseköğretimde nitelik-istihdam uyumsuzluğunu (overeducation, işsizlik, beceri uyumsuzluğu) ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

2000 sonrası dönemde Türkiye işgücü piyasası, belirgin bir yapısal dönüşüm sürecinden geçmiştir. Tarım sektörünün istihdam içindeki payı sürekli azalmış, sanayi sektörü görece dengeli bir seyir izlemiş, hizmetler sektörü ise ekonominin lokomotifine haline gelmiştir. Bu dönüşüm, kentleşme, teknolojik gelişmeler ve demografik değişimlerle birlikte Türkiye ekonomisinin “hizmetleşme” sürecine girdiğini göstermektedir. Ancak bu nicel büyümenin niteliğe dönüşmesinde ciddi sınırlılıklar bulunmaktadır.

İşgücüne katılım oranı genel olarak artış göstermiş olsa da, işsizlik oranları özellikle kriz dönemlerinde çift haneli seviyelere ulaşmış, atıl işgücü oranı ise 2024 itibarıyla son on yılın en yüksek düzeyine çıkmıştır. Kadın istihdamındaki artış sevindirici olmakla birlikte, toplumsal cinsiyet temelli mesleki ayrışma, ücret eşitsizliği ve kayıt dışı istihdam gibi sorunlar devam etmektedir. Kadınların işgücüne katılımındaki temel engellerden biri, bakım yükümlülükleri ve işgücü piyasasındaki ataerkil yapıdır.

Bu tablo içerisinde en dikkat çekici sorun alanlarından biri NEET gençliğidir. Türkiye, OECD ülkeleri içinde en yüksek NEET oranına sahip ülkelerden biridir. Gençlerin önemli bir bölümü ne eğitimde ne de istihdamda yer almakta; bu durum hem insan sermayesinin etkin kullanılmasını engellemekte hem de sosyal dışlanma riskini artırmaktadır. Özellikle genç kadınlar arasında NEET oranlarının erkeklere göre iki katına ulaşması, cinsiyet eşitsizliğinin genç kuşaklara da taşındığını göstermektedir. Eğitim düzeyi arttıkça NEET oranlarında düşüş gözlemlense de, yükseköğretim mezunları arasında bile istihdam uyumsuzluğu (overeducation) dikkat çekicidir. Bu bulgular, eğitim sisteminin işgücü piyasasının ihtiyaçlarına tam olarak yanıt veremediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla eğitim-istihdam ilişkisi dahil olmak üzere pek çok alanda aşağıdaki önerilerin dikkate alınmasında fayda vardır.

- **Eğitim-istihdam uyumunun güçlendirilmesi:** Eğitim programları, işgücü piyasasının dinamik ihtiyaçlarına göre yeniden tasarlanmalı; mesleki ve teknik eğitim alanları, dijital beceri ve yenilik odaklı müfredatlarla desteklenmelidir.
- **Genç istihdam politikalarının güçlendirilmesi:** NEET oranlarını azaltmak için gençlere yönelik aktif işgücü politikaları, staj, beceri geliştirme ve girişimcilik destek programları yaygınlaştırılmalıdır.
- **Kadın istihdamını teşvik edici önlemler:** Bakım hizmetlerinin kamusal düzeyde yaygınlaştırılması, esnek çalışma modellerinin geliştirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan politikalar önceliklendirilmelidir.
- **Atıl işgücünü azaltmaya yönelik yapısal reformlar:** Kayıt dışı istihdamla mücadele, bölgesel kalkınma farklılıklarının azaltılması ve nitelikli istihdam alanlarının artırılması hedeflenmelidir.
- **NEET gençliği için kapsayıcı sosyal politikalar:** Eğitimden kopmuş gençlere yönelik ikinci şans programları, sosyal destek mekanizmaları ve yerel düzeyde istihdam odaklı gençlik merkezleri kurulmalıdır.

Özetle, Türkiye’de ekonomik büyüme ile istihdam artışı arasındaki ilişkinin sürdürülebilir hale gelmesi, yalnızca üretim kapasitesinin değil, aynı zamanda insan sermayesinin etkin kullanımına bağlıdır. Bu bağlamda, gençlerin ve kadınların işgücüne etkin katılımını sağlayacak kapsayıcı politikalar, Türkiye’nin gelecekteki ekonomik istikrarı ve toplumsal refahı açısından stratejik bir gerekliliktir.

Kaynakça

- Eurofound (2012), *NEETs-Young people not in employment, education or training: Characteristics, costs and policy responses in Europe*, Publications Office of the European Union.
- Kılıç, Y. (2014). Young People in Turkey who are Not in Education, Employment or Training (NEET). *Education and Science*, 39(175), 121-135. <https://doi.org/10.15390/EB.2014.3094>
- Kırca, M. (2025). Türkiye'nin atıl işgücündeki histeri etkisinin detaylı analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 10(28), 993-1012. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1749614>
- Koç, B. & Sezgin, F. (2024). Türkiye’de eğitimde ve istihdamda olmayan gençlik üzerine yapılmış çalışmalara ilişkin bir değerlendirme. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 22(3), 1738-1758. <https://doi.org/10.37217/tebd.1530217>
- Küçükkefe, B., Kaya Kanlı, N. (2023). Turkey’s Labour Market During Covid-19 Pandemic: A K-Modes Analysis. *İzmir İktisat Dergisi*. 38(1). <https://doi.org/10.24988/ije.1096088>
- Meçik, O. & Afşar, M. (2014). Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler ve İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 1-23.
- OECD. (2025). Youth not in employment, education or training (NEET) <https://www.oecd.org/en/data/indicators/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.html>
- Özdemir, M. O., Metin Ozcan, K., & Üçdoğruk, Ş. (2023). Youth not in Employment, Education, or Training (NEET) in Turkey: A Regional Analysis. *Ege Academic Review*, 23(3), 409-426. <https://doi.org/10.21121/eab.1178984>
- Özer, M. & Sunar, H.E. (2023). *Youth not in Employment, Education or Training (NEET): Current Policies and Improvements in Türkiye*. Discussion Paper. TRT World Research Centre https://researchcentre.trtworld.com/wp-content/uploads/2023/03/Young-People_V4.pdf
- Sayın, F. (2011). Türkiye’de 1988-2010 Döneminde Eğitim ve büyümenin genç işsizliğine etkisinin analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 13(4), 33-53
- Şahin, K., Kocakaya, M.E., & Akgül, O. (2021). *Türkiye’de “Ne eğitimde, Ne istihdamda ne de yetiştirmede” (NEİY) olan gençler profil araştırması*. İstanbul University Press. 10.26650/B/SS46.2021.014.02
- Toksöz, G. (2025). *İşgücü Piyasasının Cinsiyetçi Yapısı, Geleceğin İşleri ve Kadınların Önündeki Engeller*. TESEV Yayınları

- TÜİK. (2025a). *İşgücü İstatistikleri 2024*. Haber Bülteni. Sayı: 54059. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%-C3%BC-%C4%B0statistikleri-2024-54059&dil=1>
- TÜİK. (2025b). *İstatistiklerle Gençlik, 2024*, Haber Bülteni. Sayı: 54077. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Gençlik-2024-54077>
- TÜİK. (2025c). *İşgücü İstatistikleri 2025*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-İstatistikleri-Agustos-2025-54065>
- Usanmaz, A. (2024). Ne eğitimde ne istihdamda olan (NEET) gençlik üzerine bir inceleme. *Çukurova Araştırmaları*, 10(1), 19-37. <http://dx.doi.org/10.29228/cukar.74999>

Politika Faizinin Türk Bankacılık Sektörünün Kârlılığına Etkisi

İsmail Cem Özkurt¹

GİRİŞ

Bankacılık sektörü, bir ülkenin finansal sisteminin sağlıklı bir şekilde işleminde kritik bir öneme sahiptir. Ticari bankalar, fon fazlası bulunan bireyler ve kurumlar ile fon ihtiyacı duyan bireyler ve kurumları birbirine bağlayarak, bu fonların etkin bir biçimde kullanılmasına katkıda bulunmaktadır (Erdem, 2018). Bu durum, bankaların sermaye birikimi, işletmelerin büyümesi ve ekonomik refah üzerinde önemli bir etki yaratmasını sağlamaktadır (Abbasoğlu vd., 2007). Kârlı bir bankacılık sektörü, finansal sistemin istikrarına olumlu katkılarda bulunmaktadır (Athanasoglou vd., 2008). Bankacılık sektöründeki kârlılık, bankaların büyümesine ve rekabetçiliklerinin artmasına destek vermektedir (Menicucci & Paolucci, 2016).

Faiz oranları ile banka kârlılığı arasındaki ilişki, özellikle 2008 yılında meydana gelen küresel finansal krizle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. Kriz döneminde gelişmiş ülkelerin benimsediği sıfır veya sıfıra yakın faiz oranı politikası, merkez bankalarının krizin olumsuz etkilerini hafifletmek amacıyla gösterdiği önemli bir tepki olarak değerlendirilebilir (Borio vd., 2017).

Politika faizi, merkez bankasının fiyat istikrarını sağlamak amacıyla kullandığı bir araç olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), 2001 yılından itibaren para politikası uygulamalarında çeşitliliğe giderek faiz koridoru ve Rezerv Opsiyon Mekanizması gibi araçları devreye almıştır. Faiz koridoru, politika faizinin etrafında simetrik ve genellikle sabit bir bant olarak işlev görmektedir. Enflasyon hedeflemesi

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-0871-9215, icozkurt@gmail.com

politikası çerçevesinde TCMB, bu aracı aktif bir şekilde kullanarak piyasa koşullarına bağlı olarak bandı daraltma veya genişletme yeteneğine sahiptir (Çetin, 2016).

Merkez bankalarının politika faizini artırma veya azaltma kararları, daraltıcı ve genişletici para politikası olarak adlandırılmaktadır. Daraltıcı para politikası çerçevesinde politika faizinin yükseltilmesi, bankaların merkez bankası kaynaklarından repo aracılığıyla borçlanma maliyetlerini artırmaktadır.

Politika faizinin düşük seviyelerde tutulması, bankaların risk alma davranışlarını etkilemektedir. Uzun süre boyunca düşük tutulan faiz oranları, bankaların risk alma kapasitelerini artırmakta ve düşük faiz oranları, bankaların kredi riskini azaltırken yeni riskler alma konusunda teşvik edici bir rol oynamaktadır. Bu durum, uzun vadede bankacılık sektörünün risk düzeyini artırarak ciddi sorunların ortaya çıkmasına yol açabilir. Böyle bir senaryoda, para politikası yöneticilerinin uzun süreli düşük faiz oranı uygulamalarından kaçınmaları ve bankacılık sektörü üzerindeki denetimlerini artırmaları gerekmektedir (Altunbaş vd., 2009).

1. LİTERATÜR

Bu bölümde, literatürde mevcut olan çalışmalara yer verilmiştir. Kullanılan değişken setine dayanan çalışmaların sayısının sınırlı olması nedeniyle, benzer araştırmalara da atıfta bulunulmuştur.

Bourke (1989), dünyanın en büyük 500 bankasından seçtiği 90 bankanın finansal tablolarını 1972-1981 yılları arasında incelemiş ve faiz oranlarındaki bir birimlik artışın banka kârlılığında 0,6 birimlik bir artışa yol açtığını belirlemiştir.

Demirgüç-Kunt & Huizinga (1999), gelişmekte olan ülkelerde yüksek reel faiz oranlarının faiz marjlarını artırarak banka kârlılığını yükselttiğini ortaya koymuşlardır. Özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde artan faiz oranlarının bankaların net faiz gelirleri ve kârlılıkları üzerinde olumlu etkiler yarattığı bir diğer bulgudur.

Beckmann (2007), 1979-2003 yılları arasında 16 ülkedeki bankaların kârlılığını yapısal ve döngüsel faktörler açısından incelemiştir. Elde edilen bulgular, reel faiz oranlarının banka kârlılığı üzerinde belirgin ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Alper & Anbar (2011), Türkiye’de 2002-2010 döneminde reel faiz oranlarının banka kârlılığı üzerinde olumlu etkiler yarattığını ve bu nedenle yüksek faiz oranı politikasının banka kârlılığını artırabileceğini önermişlerdir.

Khan & Sattar (2014), Pakistan'daki dört büyük bankanın kârlılığı üzerindeki faiz oranlarının etkisini Pearson korelasyon yöntemiyle analiz etmişlerdir. Sonuçlar, Pakistan bankacılık sisteminde faiz oranları ile kârlılık arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Lambert & Ueda (2014), küresel kriz sonrası ABD ekonomisinde uygulanan geleneksel olmayan para politikasının faiz oranlarının düşürülmesi yönündeki etkilerinin banka kârlılıkları üzerinde belirsiz sonuçlar doğurduğunu tespit etmişlerdir.

Aydemir & Övenç (2016), 2002-2014 yılları arasında gerçekleştirdikleri çalışmada, kısa vadeli faiz oranı ile getiri eğrisinin eğiminin kısa vadeli banka kârlılığı üzerinde önemli ve olumsuz bir etki yarattığını, ancak bu etkinin uzun vadede beklentilere uygun olarak olumlu bir hale dönüştüğünü ortaya koymuşlardır. Bu bulgular ışığında, Türkiye'deki para politikasının banka kârlılığı üzerinde kayda değer bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Altavilla vd. (2017), Euro bölgesini kapsayan araştırmalarında genişletici para politikasının banka kârlılığının çeşitli bileşenlerini asimetrik bir şekilde etkilediğini ve uzun süreli düşük faiz oranlarının kârlılık üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirlemişlerdir. Ayrıca, bankaların bilanço yapılarındaki farklılıkların, para politikasının banka kârlılığına yansımada önemli bir rol oynadığını vurgulamışlardır.

Belke & Ünal (2017), Türkiye'de faaliyet gösteren 23 mevduat bankasının kârlılığını etkileyen faktörleri incelemiş ve politika faizinin aktif kârlılık üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Borio vd. (2017), 1995-2012 döneminde 14 gelişmiş ekonomide faaliyet gösteren 109 uluslararası banka üzerinde yaptıkları araştırmada, kısa vadeli faiz oranları ile banka kârlılıkları arasında olumlu bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, faiz oranlarının olağandışı derecede düşük olmasının banka kârlılığını azalttığını ifade etmişlerdir.

Yılmaz (2017), Türkiye'de 2011Q1-2016Q1 döneminde 16 ticari bankada politika faizi ile net faiz marjı arasındaki ilişkiyi Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) kullanarak incelemiştir. Analiz sonuçları, para politikası faiz oranındaki değişimlerin net faiz marjı üzerinde önemli ve olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Claessens vd. (2018), 2005-2013 yılları arasında 47 ülkede 3385 bankayı kapsayan araştırmalarında, uzun süre düşük seviyelerde tutulan faiz oranlarının faiz marjları ve kârlılık üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Araştırma bulgularına göre, düşük faiz oranları net faiz marjlarının daralmasına neden

olmaktadır. Uzun süreli düşük faiz uygulamaları, bankaların kârlılığını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Danacı vd. (2018), Türkiye’deki 10 ticari bankanın kârlılığında politika faizinin etkisini belirlemeye yönelik yaptıkları çalışmada, 2011Q1-2018Q2 döneminde politika faizi ile banka kârlılıkları arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Bu bulgular, Türkiye’deki ticari bankaların kârlılığının politika faizinden etkilendiğini göstermektedir.

Kohlscheen vd. (2018), gelişmekte olan 19 ülkedeki bankacılık sektörünü ampirik olarak inceledikleri çalışmalarında, uzun dönem faiz oranlarının banka kârlılığını artırdığını, ancak kısa vadeli faiz oranlarının finansman maliyetlerini yükselterek kârlılığı olumsuz etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Cruz-Garcia vd. (2019), küresel finansal kriz döneminde uygulanan genişletici para politikasının, hem faiz oranlarında düşüşe hem de net faiz marjlarında olumsuz etkilere yol açtığını belirlemişlerdir. Bu olumsuz etkinin, para politikasının normalleşmesi durumunda ortadan kalkabileceğini savunmuşlardır.

Özşuca (2019), küresel finansal kriz sonrasında uygulanan para politikasının banka kârlılığı üzerindeki etkilerini incelediği çalışmada, net faiz gelirleri ile faiz dışı gelirlerin, politika faizinin artırılması yoluyla uygulanan daraltıcı para politikasından asimetrik bir şekilde etkilendiğini tespit etmiştir. Yüksek faiz oranlarının, banka kârlılığını artırdığı ve net faiz gelirlerinde artış sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Birol (2021), Türkiye’deki bankaların 2010-2020 yılları arasında faiz gelirlerinde bir azalma yaşandığını ve 2010-2018 döneminde politika faizinin düşük kalmasının bankaların kârlılığında düşüşlere yol açtığını ifade etmiştir.

Küçükoglu (2021), Covid-19 döneminin bankacılık sektörünün kârlılığı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmada, politika faizinin düşürülmesi ve ek likidite desteği gibi önlemler sayesinde bankacılık sektöründe %67,4 oranında bir kârlılık artışı sağlandığını, ancak bu tedbirlerin kaldırılması durumunda sektörün olumsuz etkilenebileceği sonucuna varmıştır.

Aksoy (2023), gecelik borç verme faiz oranı ile politika faizinin ağırlıklı ortalamasını kullanarak gerçekleştirdiği çalışmada, bu değişkenlerin bankaların net faiz geliri, özkaynak kârlılığı ve aktif kârlılığı üzerindeki etkilerini Panel VAR modeli ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, banka kârlılıklarının politika faizindeki değişimlerden etkilenmediğini ve meydana gelen değişikliklere kısa sürede uyum sağladığını göstermektedir.

Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde, genellikle bankaların kârlılığını etkileyen unsurlar üzerinde durulduğu görülmektedir. İçsel faktörler arasında sermaye yeterlilik rasyosu, likidite rasyosu, operasyonel maliyetler ve takipteki kredi oranı gibi değişkenler yer almaktadır. Bu çalışma ise dışsal (makro) bir unsur olan politika faizine odaklanarak konuyu daha özel bir perspektiften ele almaktadır. Ayrıca, kullanılan değişkenler açısından da bir farklılık söz konusudur. Önceki çalışmalarda banka kârlılığı göstergesi olarak aktif kârlılığı, özkaynak kârlılığı ve net faiz marjı gibi bağımlı değişkenler tercih edilirken, toplam krediler/toplam aktifler, aktif büyüklüğü, özkaynaklar/toplam aktifler, geri dönmeyen krediler/toplam krediler, personel giderleri/toplam gelirler ve bilânço dışı faaliyetler/toplam aktifler gibi unsurlar bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır (Ho & Saunders, 1981; Alper & Anbar, 2011; Taşkın, 2011; Riaz & Mehar, 2013; Güneş, 2015; İslatince, 2015; Işık & Belke, 2017; Işık vd., 2017). Bu çalışmada, bağımlı değişkenler olarak net faaliyet kârı, net faiz kârı ve net kâr; bağımsız değişken olarak ise politika faizi ele alınmıştır. Net faiz kârı ve net faaliyet kârının incelenmesi, para politikasının farklı gelir kalemleri üzerindeki etkilerini daha derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ekonometrik analiz sonuçları, eğer değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunursa, politika faizinin banka kârlılıkları üzerinde etkili olduğunu ve gelecekteki değişimlerin banka kârlılıklarında yaratacağı olumsuzluklara karşı finansal sektörün istikrarını sağlamak için politika faizinin etkili bir araç olarak kullanılabileceğini göstermektedir. Çalışma, 2010 sonrasında küresel ekonomik krizin olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla uygulamaya konulan geleneksel olmayan para politikası aracı olan politika faizinin banka kârlılıkları üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda, küresel krizin banka kârlılıkları üzerindeki etkisini politika faizi perspektifinden ele alan çalışmaların sayısının son derece az olması, bu çalışmanın literatüre katkısını vurgulamaktadır.

2. YÖNTEM

Zaman serisi analizinde serilerin durağanlığı kritik bir öneme sahiptir. Durağan olmayan serilerin varlığı, klasik tahmin yöntemi olan En Küçük Kareler yönteminin yanıltıcı sonuçlar vermesine ve sahte regresyon sorununa yol açmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, Dickey-Fuller (1981) tarafından geliştirilen parametrik birim kök testi ve Phillips-Perron (1981) tarafından uygulanan nonparametrik birim kök testi ile serilerin durağan olup olmadığı ve eğer durağan değilse, kaç kez fark alındığı belirlenmektedir (Çil, 2011).

Zaman serisi analizinde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkilerini inceleyen Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) testleri, serilerin aynı derecede, yani değişkenlerin birinci farkı alındığında, başka bir deyişle

I(1) düzeyinde durağan olmaları gerektiği ilkesine dayanmaktadır. Engle-Granger (1987) eşbütünleşme testinde, aynı dereceden entegre olan serilerin En Küçük Kareler (EKK) tahmin denkleminin kalıntıları üzerinden eşbütünleşme ilişkisi incelenirken, Johansen (1988) testinde ise seriler arasındaki vektörel eşbütünleşme ilişkisi değerlendirilmektedir. Pesaran ve arkadaşları, 2001 yılında geliştirdikleri Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) testinde, analiz edilen serilerin I(0) veya I(1) olmaları durumunda bile güvenilir sonuçlar elde etmektedir. Örnek bir ARDL modeli denklem 1'de gösterilmektedir;

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p \psi_i y_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l=0}^{qj} \beta_{j,l} x_{j,t-l} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden bulunan α_0 sabit terimi, α_1 doğrusal trend katsayısını, ψ_1 ise bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerine ait katsayıları temsil etmektedir. Ayrıca, $\beta_{j,l}$ k bağımsız değişkeninin gecikmeli değerlerinin katsayıları ve ε_t hata terimini ifade eder. ARDL modeli oluşturulurken uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için AIC, SIC, HQ, R^2 veya düzeltilmiş R^2 değerleri dikkate alınmaktadır. Model kurulduktan sonra, modelin güvenilirliğini test etmek amacıyla serisel korelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normallik testleri gerçekleştirilir. Pesaran vd. (2001), ARDL denkleminde hareketle α_0 ve α_1 terimlerine kısıtlar getirerek beş farklı koşullu hata düzeltme modeli önermiş ve bu modeller aracılığıyla seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini sınır (bound) testi yöntemiyle incelemişlerdir. Söz konusu beş model; sabitsiz ve trendsiz model, kısıtlı sabitli ve trendsiz model, sabitli ve trendsiz model, sabitli ve kısıtlı trendli model ile sabitli ve trendli modeldir (Mert & Çağlar, 2019).

3. BULGULAR

Çalışmanın amacı, Türkiye'deki politika faizinin bankacılık sektörünün kârlılığı üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu hedef doğrultusunda, 2011'in ilk çeyreğinden 2024'ün üçüncü çeyreğine kadar olan dönemi kapsayan toplam 55 çeyrek gözlem verisi kullanılmıştır. Analizin başlangıç noktası olarak 2011'in ilk çeyreğinin seçilmesinin nedeni, T.C. Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nde (EVDS) 1 haftalık repo faiz oranı verilerinin 2011 yılından itibaren mevcut olmasıdır. Çalışmada, politika faizinin bankacılık sektörü kârlılığı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla üç farklı model geliştirilmiştir. İlk modelde, bağımlı değişken net faaliyet kârı (lnfaal) iken, bağımsız değişken politika faizidir. İkinci modelde, bağımlı değişken net kâr (lnkâr) ve bağımsız değişken yine politika faizidir. Üçüncü modelde ise bağımlı değişken net faiz kârı (lnnf) olarak belirlenmiş, bağımsız değişken yine politika faizi olmuştur. Net faaliyet kârı, net kâr ve net faiz

kârı değişkenleri Türk Lirası cinsinden düzey değerler olduğundan, doğal logaritmaları alınarak başına “ln” ifadesi eklenmiştir. Politika faizi verileri TCMB EVDS sisteminden, diğer değişkenler ise Türkiye Bankalar Birliği (TBB) internet sitesinden bankacılık sektörüne ait çeyreklik bilançoların detaylı incelenmesiyle elde edilmiştir. Analiz dönemi boyunca değişkenleri etkileyebilecek olayları (savaş, doğal afet, ekonomik kriz vb.) tespit edebilmek amacıyla iki kırılmayı inceleyen Lee Strazicich Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi uygulanmıştır.

Çalışmada öncelikle ADF ve PP Birim Kök testlerinin sonuçlarına yer verilmiş, ardından LS Testi uygulanarak elde edilen sonuçlar raporlanmıştır. ARDL modelinin kurulabilmesi için gerekli olan uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından, LS testinden elde edilen kırılma tarihlerinin kukla (dummy) değişken olarak kullanıldığı bir ARDL modeli oluşturulmuştur. Kurulan modelin güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM Testi, Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi, Jarque-Bera Normallik Testi ve Ramsey Reset Testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini belirlemek için uzun dönem katsayısı ve f testi, kısa dönemli ilişkilerin tespiti için ise Hata Düzeltme Katsayısı ve t testi uygulanmıştır. Son olarak, modelin güvenilirliğini kontrol etmek amacıyla CUSUM ve CUSUMQ testleri gerçekleştirilmiş ve sonuçlar rapor edilmiştir. Bu testlerin tamamı her üç model için ayrı ayrı yapılmış, ancak yazının sadeliği açısından tek bir tabloda sunulmuştur.

Çalışmada üç farklı model kullanılmıştır. Model 1 olarak adlandırılan modelin bağımlı değişkeni net faaliyet kârı (lnfaal) olup, bağımsız değişken politika faizidir. Model 1’in denklemi Denklem 2’de yer almaktadır.

$$\lnfaal_t = \alpha + \beta_1 \lnfaal_{t-1} + \beta_2 \text{politika}_{t-1} + \beta_3 D_{2019Q3} + \beta_4 D_{2021Q4} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \lnfaal_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta \text{politika}_{t-j} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Denklem 2’de yer alan; lnfaal bağımlı değişkenin t dönemindeki değerini, politika_t bağımsız değişkenin t dönemindeki değerini, α sabit terimi, β₁ ve β₂ gecikmeli değişkenlerin katsayılarını, β₃ ve β₄ kukla değişkenlerin katsayılarını, δ_i lnfaal değişkeninin birinci fark katsayısını, γ_j politika değişkeninin birinci fark katsayısını, ε_t hata terimini ifade ederken p lnfaal değişkeninin gecikme sayısını, q politika değişkeninin gecikme sayısını Δ ise fark alma operatörünü temsil etmektedir.

Model 2 olarak ifade edilen modelde ise bağımlı değişken net kâr (lnkâr) iken bağımsız değişken politika faizidir. Model 2’nin denklemi Denklem 3’de yer almaktadır;

$$\ln k\hat{a}_t = \alpha + \beta_1 \ln k\hat{a}_{t-1} + \beta_2 \text{politika}_{t-1} + \beta_3 D_{2013Q3} + \beta_4 D_{2021Q3} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \ln k\hat{a}_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta \text{politika}_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Denklem 3’de yer alan $\ln k\hat{a}_t$ bağımlı değişken olan net kârın t dönemindeki değerini, politika_t bağımsız değişken olan politika faizinin t dönemindeki değerini, D_{2013Q3} ve D_{2021Q3} kukla değişkenleri, α sabit terimi, β_1 ve β_2 değişkenlerin gecikmeli katsayılarını, β_3 ve β_4 kukla değişkenlerin katsayılarını, δ_i $\ln k\hat{a}$ değişkeninin birinci fark katsayısını, γ_j politika faizi değişkeninin birinci fark katsayısını ε_t ise hata terimini temsil etmektedir. p $\ln k\hat{a}$ değişkeninin gecikme sayısını ve q ise politika değişkeninin gecikme sayısı iken Δ fark alma operatörüdür.

Çalışmada son olarak kullanılan ve Model 3 olarak ifade edilen modelde bağımlı değişken net faiz kârı ($\ln nf$) bağımsız değişken ise politika faizidir. Model 3’ün denklemi Denklem 4’te yer almaktadır.

$$\ln nf_t = \alpha + \beta_1 \ln nf_{t-1} + \beta_2 \text{politika}_{t-1} + \beta_3 D_{2015Q1} + \beta_4 D_{2020Q2} + \sum_{i=1}^p \delta_i \Delta \ln nf_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta \text{politika}_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Denklem 4’te yer alan $\ln nf_t$ bağımlı değişken olan net faiz gelirlerinin t dönemindeki değerini, politika_t bağımsız değişken olan politika faizinin t dönemindeki değerini, D_{2015Q1} ve D_{2020Q2} kukla (dummy) değişkenleri, α sabit terimi, β_1 ve β_2 değişkenlerin gecikmeli katsayılarını, β_3 ve β_4 kukla değişkenlerin katsayılarını, δ_i $\ln nf$ değişkeninin birinci fark katsayısını, γ_j politika faizinin birinci fark katsayısını ve ε_t ise hata terimini ifade etmektedir. p $\ln nf$ değişkeninin gecikme sayısı ve q politika değişkeninin gecikme sayısı iken Δ fark alma operatörüdür.

Serilerin durağanlığının tespiti amacıyla öncelikle değişkenlere ADF ve PP birim kök testleri yapılmıştır. Test sonuçları Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Testi

ADF TESTİ				
Değişkenler	Düzey	Prob	Birinci Fark	Prob
politika	-4.5497* (-4.1408)	0.0032		
lnfaal	-2.6346 (-4.1525)	0.2674	-4.8831* (-4.1657)	0.0014
lnkâr	-0.3726 (-2.5985)	0.9057	-2.6177*** (-2.5985)	0.0962
lnnf	-0.3297 (-4.1657)	0.9874	-6.2163* (-4.1657)	0.0000
PP TESTİ				
politika	-0.0227 (-3.5574)	0.9520	-3.1730** (-2.9176)	0.0273
lnfaal	-4.5376* (-4.1372)	0.0032		
lnkâr	-4.5447* (-4.1372)	0.0032		
lnnf	-7.0439* (-4.1372)	0.0000		

, ** ve * sırasıyla 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler test kritik değerleridir. Bütün testler sabitli ve trendli modelde yapılmıştır.*

Tablo 1’de sunulan ADF birim kök testi sonuçları incelendiğinde, politika değişkeninin düzey seviyesinde 0.01 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. lnfaal ve lnnf değişkenleri birinci fark alındığında 0.01 anlamlılık düzeyinde durağan hale gelirken, lnkâr değişkeni ise birinci fark alındığında 0.10 anlamlılık düzeyinde durağanlık göstermektedir. PP test sonuçları değerlendirildiğinde, yalnızca politika değişkeninin birinci farkı alındığında 0.05 anlamlılık düzeyinde durağan hale geldiği, lnfaal, lnkar ve lnnf değişkenlerinin ise düzey değerlerinde 0.01 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu belirlenmiştir. Bu birim kök testlerinden elde edilen bulgular, değişkenlerin farklı düzeylerde durağanlık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, hiçbir değişkenin ikinci dereceden farkı alınmadığı için çalışmada ARDL modelinin uygulanabileceği sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Model 1						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-255.3947	NA	82.94416	10.09391	10.16967	10.12286
1	-190.5605	122.0409	7.635235	7.708256	7.935529	7.795104
2	-169.9265	37.22222	3.980667	7.055940	7.434729	7.200686
3	-163.3059	11.42380	3.599892	6.953171	7.483476	7.155816
4	-145.1898	29.83829*	2.077804*	6.399598*	7.081419*	6.660142*
Model 2						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-264.6671	NA	119.3175	10.45753	10.53329	10.48648
1	-190.5421	139.5294	7.629716	7.707533	7.934806	7.794381
2	-167.5849	41.41302	3.631414	6.964112	7.342902	7.108859
3	-160.5173	12.19494	3.226992	6.843817	7.374122	7.046463
4	-128.2427	53.15824*	1.068997*	5.735008*	6.416829*	5.995552*
Model 3						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-258.4110	NA	93.35885	10.21219	10.28795	10.24114
1	-191.3837	126.1689	7.885745	7.740539	7.967813	7.827387
2	-167.5787	42.94242	3.630536	6.963871	7.342660	7.108617
3	-159.8777	13.28801	3.147052	6.818733	7.349038	7.021378
4	-116.9792	70.65629*	0.687301*	5.293303*	5.975124*	5.553847*

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi sürecinde maksimum dört gecikme üzerinden testler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara dayanarak, LR, FPE, AIC, SC ve HQ değerlerini en aza indiren dört gecikme, her üç model için de uygun gecikme uzunluğu olarak belirlenmiştir. Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra, analiz dönemi boyunca değişkenleri etkileyebilecek olayların varlığı dikkate alınarak, iki kırılmayı içeren Lee-Strazicich Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi uygulanmış ve sonuçlar topluca Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Lee Strazicich Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi

Model 1				
Test Değeri	%1	%5	%10	Kırılma Tarihleri
-5.3679	-6.6910	-6.1520	-5.7980	2015Q1 - 2021Q2
Model 2				
-5.4019	-6.6910	-6.1520	-5.7980	2013Q3 - 2021Q3
Model 3				
-6.0370	-7.0040	-6.1850	-5.8280	2015Q1 - 2020Q2

Model 1'den elde edilen test değeri -5.3679, üç anlamlılık düzeyinin her birinden daha büyük olduğu için, bu modelin birim köke sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Model 2'nin test değeri ise yalnızca %10 anlamlılık düzeyinin altında kalmaktadır, bu nedenle bu düzeyde durağan bir özellik göstermektedir. Model 2 test değeri her üç anlamlılık düzeyi kritik değerinden küçük olduğunda seri birim kök içermektedir. Benzer şekilde, Model 3'ün test değeri -6.0370, %10 anlamlılık düzeyinin test istatistik değeri olan -5.8280'den daha düşük olduğu için, Model 3 de %10 anlamlılık düzeyinde durağan kabul edilmektedir. Model 1 ve Model 2'nin birim köke sahip olması, ARDL modelinin kurulmasına engel teşkil etmemektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, elde edilen kırılma tarihleridir. Bu tarihler; 2013Q3, 2015Q1, 2020Q2, 2021Q2 ve 2021Q3, ARDL modeline bir kukla (dummy) değişken olarak dâhil edilmiştir.

Tablo 4. Kurulan ARDL Modelleri

Model 1 ARDL (4,1) Modeli				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t istatistik	Olasılık
lnfaal(-1)	0.006192	0.092604	0.066867	0.9470
lnfaal(-2)	-0.146279	0.092396	-1.583172	0.1213
lnfaal(-3)	-0.155690	0.093759	-1.660538	0.1046
lnfaal(-4)	0.753737	0.091010	8.281878	0.0000
politika	-0.053891	0.017421	-3.093463	0.0036
politika(-1)	0.045663	0.018132	2.518349	0.0159
DM1	0.265546	0.149769	1.773031	0.0838
DM2	-0.366540	0.170468	-2.150192	0.0376
DM3	0.337598	0.321901	1.048765	0.3006
DM4	1.478271	0.396105	3.732015	0.0006
C	2.137591	0.611087	3.498016	0.0012
R ²	0.863763	Düzeltilmiş R ²	0.829704	
Model 2 ARDL (4,0) Modeli				

lnkâr(-1)	0.005990	0.079902	0.074970	0.9406
lnkâr(-2)	-0.090202	0.079061	-1.140914	0.2605
lnkâr(-3)	-0.055941	0.081137	-0.689466	0.4944
lnkâr(-4)	0.839740	0.078467	10.70178	0.0000
politika	-0.013128	0.006930	-1.894338	0.0652
DM2	0.162284	0.141619	1.145917	0.2585
DM4	0.763460	0.390324	1.955965	0.0573
DM5	0.173170	0.142643	1.214009	0.2317
DM6	0.517959	0.342487	1.512347	0.1381
C	0.948331	0.358347	2.646400	0.0115
R²	0.945066	Düzeltilmiş R²	0.933007	
Model 3 ARDL (4,1) Modeli				
lnnf(-1)	0.086436	0.073599	1.174411	0.2468
lnnf(-2)	-0.005767	0.073538	-0.078426	0.9379
lnnf(-3)	0.005233	0.077317	0.067679	0.9464
lnnf(-4)	0.893004	0.076213	11.71716	0.0000
politika	-0.026958	0.013086	-2.060154	0.0456
politika(-1)	0.026303	0.013918	1.889872	0.0657
DM1	0.148362	0.140385	1.056819	0.2966
DM7	0.208714	0.176875	1.180010	0.2446
C	0.164002	0.440357	0.372430	0.7114
R²	0.928238	Düzeltilmiş R²	0.914569	

Tablo 4'te yer alan veriler incelendiğinde, özellikle Model 2 ve Model 3'ün R^2 ve düzeltilmiş R^2 değerlerinin 1'e yakın olması, kurulan modellerin güvenilirliğini göstermektedir. Ancak, ARDL analizi yapılırken kurulan modelin güvenilirliğini test edebilmek amacıyla bazı yapısal testler yapılmalıdır. Bu testler ve elde edilen sonuçlar Tablo 5'te toplu olarak verilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Testler

Model 1		
Test Adı	Test İstatistik	Olasılık
Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM Test	2.8152	0.0394
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	0.4705	0.8991
Jarque-Bera Normallik Testi	5.0309	0.0808
Ramsey Reset Testi	0.1749	0.6780
Model 2		
Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM Test	2.8625	0.0366
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	1.3306	0.2514
Jarque-Bera Normallik Testi	19.5137	0.0000
Ramsey Reset Testi	1.7773	0.1900
Model 3		
Breusch-Godfrey Serisel Korelasyon LM Test	10.2476	0.0000
Breusch-Pagan-Godfrey Değişen Varyans Testi	2.6576	0.0186
Jarque-Bera Normallik Testi	2.3974	0.3015
Ramsey Reset Testi	0.5652	0.4565

ARDL analizinde yapısal testler, oluşturulan modelin güvenilirliğini ve spesifikasyonunu belirlemek için kullanılmaktadır. Tablo 5'te sunulan Model 1'in yapısal test sonuçları incelendiğinde, modelin 0,01 anlamlılık düzeyi otokorelasyon sorunu taşımadığı, her üç anlamlılık düzeyinde de değişen varyans sorununun bulunmadığı, serinin kalıntılarının 0.10 anlamlılık düzeyinde normal dağıldığı ve Ramsey Reset Testi sonuçlarına göre modelde spesifikasyon sorununun olmadığı tespit edilmiştir. Model 2 değerlendirildiğinde, 0.05 anlamlılık düzeyinde otokorelasyon sorununun olmadığı, her üç anlamlılık düzeyinde de değişen varyans sorununun mevcut olmadığı görülmekte, ancak serinin kalıntıları normal dağılmamaktadır. Ramsey Reset Testi sonuçları, Model 2'de her üç anlamlılık düzeyinde spesifikasyon sorunu olmadığını göstermektedir. Model 3'ün yapısal test sonuçları incelendiğinde ise, modelde otokorelasyon sorununun var olduğu belirlenmiştir. Değişen varyans sorunu bulunmamakta, serinin kalıntıları normal dağılım göstermekte ve modelde spesifikasyon sorunu bulunmamaktadır. Model 3'deki otokorelasyon sorununun varlığı, bu modelden elde edilen sonuçların güvenilirliğini sorgulasa da, ARDL analizine devam edilmiştir. ARDL analizinde seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin

varlığı, öncelikle uzun dönem katsayıları incelenerek belirlenmektedir. Bu amaçla, Tablo 6'da her üç modelin uzun dönem katsayıları sunulmuştur.

Tablo 6. Uzun Dönem Katsayıları

Model 1				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t istatistik	Olasılık
Politika	-0.0151	0.0148	-1.0252	0.3114
Model 2				
Politika	-0.0437	0.0408	-1.0693	0.2912
Model 3				
Politika	-0.0310	0.4367	-0.0711	0.9436

Tablo 6'da sunulan üç modelin uzun dönem katsayıları incelendiğinde, olasılık değerlerinin her üç anlamlılık düzeyinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. ARDL analizinde, uzun dönem katsayılarının belirlenmesinin ardından, elde edilen veya elde edilemeyen eşbütünleşme ilişkilerinin istatistiksel geçerliliğini doğrulamak için f sınır testi uygulanmaktadır. Tablo 6'dan elde edilen bulgular, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olmadığını ortaya koymakta; ayrıca, sonuçların istatistiksel güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla f sınır testi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. f Sınır testi

Model 1			
f istatistik	Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
7.6207	%10	4.19	4.94
	%5	5.22	6.07
	%1	7.56	8.685
Model 2			
11.8475	%10	4.19	4.94
	%5	5.22	6.07
	%1	7.56	8.685
Model 3			
0.0359	%10	4.19	4.94
	%5	5.22	6.07
	%1	7.56	8.685

ARDL analizinde, f sınır testinin sonuçlarına göre, test istatistiğinin $I(1)$ 'den büyük olması durumunda değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi ve bu ilişkinin gücü hakkında bir değerlendirme yapılmaktadır. Tablo 7'de sunulan Model 1 sonuçları incelendiğinde, elde edilen f test istatistiği %10 ve %5 anlamlılık düzeylerinin üst sınırı olan $I(1)$ 'den büyük olduğundan, %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Model 2 için yapılan değerlendirmede ise, f test istatistiği 11.8475 değeri ile her üç anlamlılık düzeyinin üst sınırını aşmakta, bu da Model 2'deki değişkenler arasında uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Öte yandan, Model 3'ün test istatistiği her üç anlamlılık düzeyinin alt sınırında kalmakta, bu durum Model 3 için değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmasına neden olmaktadır.

Tablo 6'da yer alan uzun dönem katsayıları ve bu katsayıların analizi, her üç modelde de değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmadığını göstermektedir. Ancak, f sınır testi sonuçları Model 1'de %0.05 ve Model 2'de %0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, uzun dönem katsayılarının anlamsız olması, bu sonuçların güvenilirliğini sorgulatmaktadır. Bu nedenle, her üç modelde de değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı kabul edilmiştir. Kısa dönemli eşbütünleşme ilişkisini belirlemek amacıyla, öncelikle Hata Düzeltme Modeli (Error Correction Model, ECM) testi gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Hata Düzeltme Modeli

Model 1				
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t istatistik	Olasılık
C	2.1375	0.5384	3.9701	0.0003
D(LNFAAL(-1))	-0.4517	0.1193	-3.7849	0.0005
D(LNFAAL(-2))	-0.5980	0.0957	-6.2488	0.0000
D(LNFAAL(-3))	-0.7537	0.0861	-8.7471	0.0000
D(POLITIKA)	-0.0538	0.0168	-3.1890	0.0028
DM1	0.2655	0.1477	1.7975	0.0798
DM2	-0.3665	0.1682	-2.1781	0.0353
DM3	0.3375	0.3114	1.0840	0.2849
DM4	1.4782	0.3794	3.8954	0.0004
CointEq(-1)*	-0.5420	0.1371	-3.9525	0.0003
Model 2				
C	0.9483	0.2071	4.5790	0.0000
D(LNKAR(-1))	-0.6935	0.0738	-9.3928	0.0000
D(LNKAR(-2))	-0.7837	0.0677	-11.5606	0.0000
D(LNKAR(-3))	-0.8397	0.0698	-12.0230	0.0000
DM2	0.1622	0.1308	1.2404	0.2219
DM4	0.7634	0.3590	2.1263	0.0395
DM5	0.1731	0.1397	1.2388	0.2224
DM6	0.5179	0.3382	1.5311	0.1334
CointEq(-1)*	-0.3004	0.0609	-4.9267	0.0000
Model 3				
C	0.1640	0.2881	0.5691	0.5723
D(LNNF(-1))	-0.8924	0.0862	-10.3472	0.0000
D(LNNF(-2))	-0.8982	0.0749	-11.9804	0.0000
D(LNNF(-3))	-0.8930	0.0688	-12.9614	0.0000
D(POLITIKA)	-0.0269	0.0127	-2.12040	0.0399
DM1	0.1483	0.1294	1.14581	0.2584
DM7	0.2087	0.1480	1.40994	0.1659
CointEq(-1)*	-0.0210	0.0777	-0.27123	0.7875

Hata düzeltme modelinin analizi sırasında dikkate alınması gereken temel kriter, CointEq(-1) olarak adlandırılan hata düzeltme katsayısıdır. Bu katsayının değeri 0 ile -1 arasında olmalı ve istatistiksel olarak anlamlılık göstermelidir. Elde edilen hata düzeltme katsayısı, dengeden bir sapma durumunda dengeye dönüş süresini belirlemektedir. Bu bağlamda, Tablo 8'deki bulgular incelendiğinde, Model 1'in hata düzeltme katsayısı -0.5420 olarak bulunmuş olup, bu değer 0 ile -1 arasında yer almakta ve 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu katsayıya göre, dengeden bir sapma meydana geldiğinde yaklaşık 1.85 dönem sonra, çeyreklik verilere dayandığı için 1.85 çeyrek içinde dengeye geri döneleceği anlaşılmaktadır.

Model 2'nin sonuçları değerlendirildiğinde, hata düzeltme katsayısı -0.3004 olarak belirlenmiş ve bu katsayı da 0.01 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, Model 2'de dengeden bir sapma oluştuğunda yaklaşık 3.33 çeyrek sonra dengeye geri dönülmektedir. Öte yandan, Model 3'ün hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuçlar ışığında, Model 1 ve Model 2'de değişkenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir kısa dönem eşbütünleşme ilişkisi tespit edilirken, Model 3 için bu ilişki sağlanamamıştır. Hata Düzeltme Modeli'nde kullanılan katsayının standart p dağılımına uymaması nedeniyle, elde edilen sonuçların güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla t sınır testi gerçekleştirilmiş ve sonuçları Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. t Sınır Testi

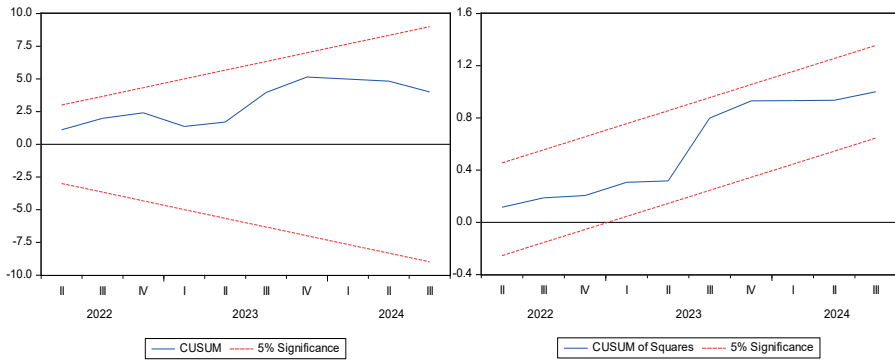
Model 1			
t istatistik	Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
-3.9525	%10	-2.57	-2.91
	%5	-2.86	-3.22
	%1	-3.43	-3.82
Model 2			
-4.9267	%10	-2.57	-2.91
	%5	-2.86	-3.22
	%1	-3.43	-3.82
Model 3			
-0.271237	%10	-2.57	-2.91
	%5	-2.86	-3.22
	%1	-3.43	-3.82

t sınır testi sonuçları mutlak değerler açısından değerlendirildiğinde, Model 1'den elde edilen t istatistik değeri, her üç anlamlılık düzeyinin üst sınırı olan I(1)'den büyük olduğu için Model 1'de değişkenler arasında kısa dönemde güçlü bir eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur. Benzer şekilde, Model 2'nin t istatistik değeri -4.9267 olup, bu değer de mutlak olarak I(1)'den büyük olduğundan, Model 2'de de değişkenler arasında kısa dönemde güçlü bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Öte yandan, Model 3'ün t istatistik değeri mutlak değer olarak I(1)'den küçük olduğundan, Model 3'de değişkenler arasında kısa dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır.

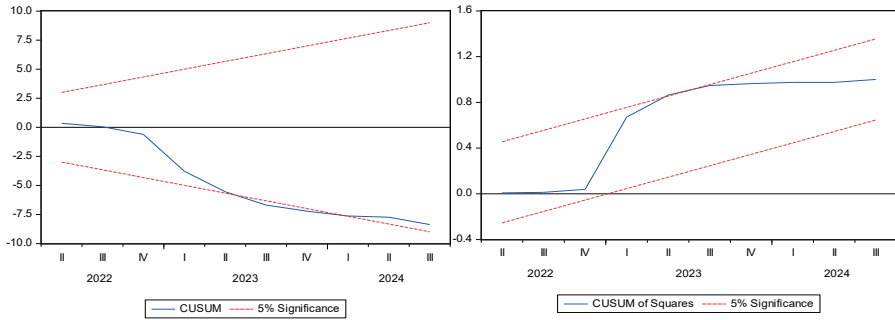
ARDL analizinin son aşaması, CUSUM ve CUSUMQ testleridir. Bu testlerin uygulanma amacı, modelin parametrelerinin zaman içinde istikrarlı

olup olmadığını değerlendirmektir. Kurulan modelin yapısal kırılmalara karşı dayanıklılığını belirlemek ve böylece elde edilen tahminlerin güvenilirliğini artırmak için bu testler kullanılır. CUSUM testi, kümülatif toplamı analiz ederek parametrelerdeki sistematik sapmaları tespit ederken, CUSUMQ testi karesel hataların kümülatif toplamını inceleyerek ani değişiklikleri belirler. Bu sayede modelin genel kararlılığı ve tahmin performansı hakkında önemli bilgiler elde edilir (Demir, 2021).

Şekil 1. Model 1 CUSUM ve CUSUMQ Testi

Şekil 2. Model 2 CUSUM ve CUSUMQ Testi

Model 3'ün ARDL analizi sonucunda, değişkenler arasında hem kısa hem de uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi tespit edilemediği için CUSUM ve CUSUMQ testlerinin sonuçlarına yer verilmemiştir. Şekil 1 ve Şekil 2'de görüldüğü üzere, modelin parametreleri %95 güven aralığını belirten kırmızı sınır çizgilerinin içinde yer aldığından, Model 1 ve 2'nin tahmin parametreleri güvenilir ve istikrarlıdır.

Literatürde, politika faizi ile banka kârlılıkları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu durum, çalışmanın literatüre

sağladığı katkıyı ortaya koymaktadır. Para politikası ve bu politikanın aracı olan politika faizinin banka kârlılıkları üzerindeki etkisini doğrudan araştıran Bourke (1999), Aydemir & Övenç (2016), Belke & Ünal (2017), Danacı vd. (2018), Özşuca (2019), Birol (2021) ve Küçükoglu (2021) gibi çalışmaların bulguları, bu çalışmanın sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Ayrıca, reel faiz oranları ve net faiz marjı gibi benzer değişkenleri kullanan Demirgüç-Kunt & Huizinga (1999), Beckmann (2007), Alper & Anbar (2011), Khan & Sattar (2014), Yılmaz (2017) ve Cruz-Garcia vd. (2019) çalışmalarının sonuçları da büyük benzerlikler taşımaktadır. Aksoy (2023) çalışmasında, politika faizi ile net faiz geliri arasında bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmış ve Model 3 çerçevesinde politika faizi ile net faiz kârı arasında bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiştir. Bu bağlamda, çalışmaların sonuçları benzerlik göstermektedir.

SONUÇ

Merkez bankaları, bankacılık sektörünün etkin bir şekilde işlemesinden sorumlu olan kurumlardır. Bu bankaların aldığı her karar, doğrudan bankacılık sektörünü etkilemektedir. Merkez bankaları, para politikası araçlarını kullanarak öncelikli hedefleri olan fiyat istikrarını sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda finansal istikrar, ekonomik büyüme ve istihdam gibi diğer makroekonomik hedeflere ulaşmayı da amaçlamaktadır. Bu çerçevede, merkez bankalarının aldığı kararlar, başta finans sektörü olmak üzere tüm sektörler üzerinde doğrudan bir etki yaratmaktadır.

2008 yılında meydana gelen küresel finansal kriz sonrasında, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da diğer dünya merkez bankaları gibi finansal istikrarı hedeflemeye yönelmiştir. Bu doğrultuda, geleneksel para politikası araçları terk edilerek faiz koridoru ve ROM gibi geleneksel olmayan araçlara yönelmiştir. Politika faizi olarak bilinen 1 hafta vadeli repo faiz oranı, 2011 yılından itibaren para politikası aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Teorik bir perspektiften bakıldığında, politika faizindeki artışların bankaların fonlama maliyetlerini yükselterek net faaliyet kârlarını olumsuz yönde etkilemesi beklenmektedir. Bankalar, fonlama maliyetlerindeki artışa yanıt olarak kredi faizlerini artırarak bu olumsuz etkileri azaltmaya çalışmaktadır. Kredi faizlerindeki yükseliş, reel sektörü etkileyerek talebin azalmasına ve dolayısıyla enflasyon oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Bu tür bir politika, özellikle yüksek enflasyonla mücadele eden ülke ekonomilerinde sıkça başvurulan bir yöntemdir.

Bu çalışmanın amacı, Türk bankacılık sektörünün kârlılığı üzerindeki politika faizi etkilerini ekonometrik yöntemlerle incelemektir. Bu bağlamda, literatürdeki diğer araştırmalardan farklı olarak, üç ayrı model geliştirilmiş ve net faaliyet kârı, net kâr ile net faiz kârı bağımlı değişkenler olarak kullanılmıştır. Böylece, bu etkinin daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilmesi hedeflenmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de net faaliyet kârı ve net kâr değişkenleri ile politika faizi arasında kısa dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Ancak, kurulan üç modelde uzun dönem katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olmaması, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşılmasına neden olmuştur. Ayrıca, net faiz kârı ile politika faizi arasında da kısa dönemde bir eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiştir.

Ekonometrik analiz sonuçları, Türkiye’de politika faizinin bankacılık sektörünün kârlılığı üzerindeki etkisinin yalnızca kısa dönem için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye’de politika faizinin bankacılık sektöründe uzun vadede etkili bir para politikası aracı olarak kullanılamayacağını göstermektedir. Kısa dönemli eşbütünleşme ilişkisinden çıkarılabilecek ilk sonuç, bankaların politika faizindeki değişiklikleri hızla mevduat ve kredi faizlerine yansıttığıdır. Bu bağlamda, politika faizlerindeki artışların fonlama maliyetlerini yükseltmesi durumunda, bankalar kredi faiz oranlarını da aynı oranda ayarlamakta ve böylece kârlılık üzerindeki olumsuz etkileri azaltmaya çalışmaktadır. İkinci sonuç ise, Türkiye’de para politikasının aktarım mekanizmalarından faiz kanalının etkin bir şekilde işlediğidir. Politika faizindeki artışlar, bankaların fonlama maliyetlerini doğrudan etkilemektedir.

Merkez bankalarının politika faizini kullanması halinde bazı politika önerileri gündeme gelebilir. İlk olarak, politika faizindeki değişimlerin kısa vadede kârlılığı olumsuz etkilemesini önlemek amacıyla alternatif fonlama kanallarının geliştirilmesi önerilmektedir. İkinci olarak, modern bankacılıkta önemli bir yöntem olan beklenti yönetimi devreye girebilir. Merkez bankası, politika faizinin gelecekteki değişimleri hakkında bankacılık sektörünü bilgilendirerek, sektör yöneticilerinin önceden gerekli önlemleri almasını sağlayabilir.

Kaynakça

- Abbasoğlu, O. F., Aysan, A. F. & Güneş A. (2007). Concentration, Competition, Efficiency and Profitability of the Turkish Banking Sector in the Post-Crises Period. *MPRA Munich Personal RePEc Archive*, 5494, 1-23.
- Aksoy, C. N. (2023). *Merkez bankası para politikaları ve banka kârlılığı üzerindeki etkisi*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Alper, D. & Anbar, A. (2011). Bank specific and macroeconomic determinants of commercial bank profitability: empirical evidence from Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 2(2), 139-152.
- Altavilla, C., Boucinha, M. & Peydro, J. L. (2017). Monetary policy and bank profitability in a low interest rate environment. *Economic Policy*, 33(96), 531-586. <https://doi.org/10.1093/epolic/eiy013>
- Altunbaş, Y., Gambacorta, L., & Marques-Ibanez, D. (2010). Does monetary policy affect bank risk-taking? *ECB working paper*, 1166.
- Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of international financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 121-136.
- Aydemir, R., & Övenç, G. (2016). Interest rates, the yield curve and bank profitability in an emerging market economy. *Economic Systems*, 40(4), 670-682. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2016.04.003>
- Beckmann, R. (2007). Profitability of Western European banking systems: Panel evidence constructural and cyclical determinants. Deutsche Bundesbank Discussion Paper Series 2, *Banking and Financial Studies*, 17, 1-52.
- Belke, M. & Ünal, E.A. (2017). Determinants of bank profitability: evidence from listed and non-listed banks in Turkey. *Journal of Economics, Finance and Accounting (JEFA)*, 4(4), 404-416. <http://doi.org/10.17261/Pressacademia.2017.750>
- Birol, Y. E. (2021). Para politikasının risk alma kanalı: Türkiye için bir değerlendirme. *Ekonomi ve Finans Çalışmaları*, Y. Aydın (Ed.). (ss. 121-136) içinde Nobel Bilimsel Eserler.
- Borio, C.E., Gambacorta, L. & Hofmann, B. (2015). The influence of monetary policy on bank profitability. *BIS Working Papers*, 514, 48-63. <https://doi.org/10.1111/infi.12104>
- Bourke, P. (1989). Concentration and other determinants of bank profitability in Europe, North America and Australia. *Journal of Banking and Finance*, 13(1), 65-79.
- Chmielewski, T. (2003). Interest rate pass-through in the Polish banking sector and bank specific financial disturbances. *MPRA Paper*, 5133 (3), 1-41.

- Claessens, S., Coleman, N. & Donnelly, M.S. (2018). “low-for-long” interest rates and banks’ interest margins and profitability: cross-country evidence. *Journal of Financial Intermediation*, 35, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.jfi.2017.05.004>
- Cruz-García, P., de Guevara, J. F. & Maudos, J. (2019). Determinants of bank’s interest margin in the aftermath of the crisis: the effect of interest rates and the yield curve slope. *Empirical Economics*, 56, 341-365. <https://doi.org/10.1007/s00181-017-1360-0>
- Çetin, M.Ö. (2016). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) para politikası uygulamalarının gelişimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 67-101.
- Çil Y., N. (2011). Durağanlığın belirlenmesinde KPSS ve ADF testleri: İMKB Ulusal-100 Endeksi ile bir uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 54(1), 239-247.
- Danacı, C. Şit, M. & Şit, A. (2018), Politika faiz oranının bankaların kârlılıkları üzerine etkisi: 2011-2016 dönemi üzerine bir inceleme. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 332-348.
- Demir, Y. (2021). Analyzing the effect of employment in the agricultural and industrial sectors on economic growth with the ARDL Bounds Test. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*. 11(1), 178-192. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5136851>
- Demirgüç-Kunt, A. & Huizinga, H. (1999). Determinants of commercial bank interest margins and profitability: some international evidence. *The World Bank Economic Review*, 13(2), 379-408. <https://doi.org/10.1093/wber/13.2.379>
- Dickey, D. A. & Fuller W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root, *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.
- Erdem, E. (2018). *Para Banka ve Finansal Sistem*. Detay Yayıncılık.
- Güneş, N. (2015). Banka kârlılığının belirleyicileri: 2002-2012 dönemi Türk mevduat bankaları üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 20(3), 265-282.
- Ho, T.S.Y. & Saunders, A. (1981) The determinants of bank interest margins: Theory and empirical evidence. *Journal of Financial & Quantitative Analysis*, 16, 581-600.
- Işık, Ö. & Belke, M. (2017). An empirical analysis of the determinants of net interest margins of Turkish listed banks: Panel data evidence from post-crisis era. *Sosyoekonomi*, 25(34), 227-245. <http://dx.doi.org/10.17233/sosyoekonomi.322057>
- Işık, Ö., Yalman, İ.N. & Koşaroğlu, Ş.M (2017). Türkiye’de mevduat bankalarının kârlılığını etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 362-380. <http://dx.doi.org/10.20491/isarder.2017.249>

- İslatince, N. (2015). Analysis of the factors that determine the profitability of the deposit banks in Turkey. *Journal of Applied Finance and Banking*, 5(3), 175-186.
- Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegrating vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Khan, W. A., & Sattar, A. (2014). Impact of interest rate changes on the profitability of four major commercial banks in Pakistan. *International journal of accounting and financial reporting*, 4(1), 142-154. <http://dx.doi.org/10.5296/ijaf.v4i1.5630>
- Kohlscheen, E., Murcia Pabon, A., & Contreras, J. (2018). Determinants of bank profitability in emerging markets. *BIS Working Papers*, 686, 1-24.
- Küçüköğlu, S. (2021). Covid-19 pandemi sürecinin küresel ekonomik göstergeleri ve Türkiye’de bankacılık ve finans sektörüne etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1269-1291. <http://dx.doi.org/10.46928/iticusbe.870711>
- Lambert, F. & Ueda, K. (2014). The effects of unconventional monetary policies on bank soundness. *IMF Working Papers*, 14/152, 1-36.
- Lee, J. & Strazicizh, M. C. (2003). Minimum lagrange multiplier unit root test with two structural breaks. *The Review of Economics and Statistics* 85(4):1082-1089.
- Mert, M. & Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serisi Analizi*. Detay Yayıncılık.
- Menicucci, E., & Paolucci, G. (2016). The determinants of bank profitability: empirical evidence from European banking sector. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 14(1), 86-115.
- Özşuca, E. A. (2019). Küresel kriz sonrasında Türkiye’de para politikasının banka kârlılığı üzerindeki etkisi. *Bankacılar Dergisi*, 110, 56-74.
- Phillips, P.C. & Perron, P. (1988). Testin for a unit root in time series regression. *Biometrika*. 75(2), 335-346.
- Riaz, S., & Mehar, A. (2013). The impact of bank specific and macroeconomic indicators on the profitability of commercial banks. *Romanian Economic Journal*, 16(47), 91-110.
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye’de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-298.
- Yılmaz, M. H. (2017). Factors impacting bank net interest margin and the role of monetary policy: evidence from Turkey. *International Journal of Finance & Banking Studies*, 6(2), 1-23. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v6i2.715>

Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Para Politikası: Teori ve Uygulama 6

Murat Akça¹

GİRİŞ

Enflasyon uzun zamandır Türkiye'nin karşılaştığı en kalıcı ve karmaşık makroekonomik zorluklardan biri olmuştur. Hızlı yapısal değişimler, jeopolitik baskılar ve finansal krizlerle dolu bir geçmişe sahip yükselen bir piyasa ekonomisi olarak Türkiye'nin enflasyon deneyimi birçok farklı dönemi içinde barındırmaktadır. Türkiye'de enflasyon ve para politikasının tarihsel seyrini anlamak, ülkenin ekonomik ortamını daha iyi gözlemlemenin yanı sıra, küreselleşmiş bir finansal sistemde gelişmekte olan ekonomilerin karşılaştığı politika ikilemlerine dair daha geniş bir kavrayış sunmaktadır.

Yirminci yüzyıl boyunca ve yirmi birinci yüzyılda Türkiye'nin enflasyon dinamikleri, mali dengesizlikler, döviz kuru rejimleri, siyasi istikrarsızlık ve küresel emtia fiyatlarındaki değişimler de dahil olmak üzere sayısız iç ve dış faktörden etkilenmiştir. Özellikle 1970'lerden 2000'lerin başına kadar Türkiye kronik yüksek enflasyon ve hiperenflasyon dönemlerinden muzdarip olmuş, bu da bir dizi parasal reform ve kurumsal değişikliğe yol açmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) 2006 yılında enflasyon hedeflemesine geçmesi, şeffaflığı, kredibilitiyi ve fiyat istikrarını artırmayı amaçlayan politika çerçevesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Ancak, yapısal reformlara ve göreceli başarı dönemlerine rağmen, Türkiye'nin enflasyon yörüngesi dalgalı seyretmeye devam etmiştir. Merkez bankasının bağımsızlığı, faiz politikası, mali disiplin ve küresel ekonomik eğilimler arasındaki etkileşim, ülkedeki enflasyonist sonuçları şekillendirmeye devam etmektedir. Son yıllarda, geleneksel olmayan politika yaklaşımları ve para politikası üzerindeki siyasi etkiler, Türkiye'de enflasyon yönetiminin

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID ID:0000-0002-9974-8697, muratakca336@gmail.com

etkinliği ve güvenilirliği konusundaki tartışmaları yeniden ortaya çıkarmıştır. Bu bölüm, Türkiye’de enflasyon ve para politikasının tarihsel gelişiminin izini sürmekte, önemli dönemleri, politika tepkilerini, kurumsal dönüşümleri ve TCMB’nin değişen rolünü incelemektedir. Bu bölüm, makroekonomik koşullar ve politika tercihlerinin karşılıklı bağımlılığını inceleyerek, Türkiye’nin enflasyonist geçmişinin ve bunun gelecekteki parasal strateji ve ekonomik istikrar üzerindeki etkilerinin kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

1. ENFLASYON VE MAKROEKONOMİ

Enflasyon, GSYİH, işsizlik ve yatırım gibi temel ekonomik sonuçları etkileme potansiyeli nedeniyle makroekonomik politikada merkezi bir odak noktasıdır. Ancak, enflasyonun makroekonomik performans üzerindeki kesin etkisi karmaşık ve bağlama bağlıdır. Ashraf vd. (2016) enflasyon hedeflemesi yapan merkez bankalarının düşük ve istikrarlı enflasyonun GSYİH ve istihdamı desteklediğine inandıklarını, ancak bu inanca yönelik ampirik ve teorik desteğin sınırlı olduğunu savunmaktadır. Temsilci tabanlı bir model kullanarak, yüksek enflasyonun fiyat dağılımını artırarak ticaret uzmanları ağına bozabileceğini, bunun da iş başarısızlığı oranlarını yükseltip ekonomik çıktıyı düşürebileceğini göstermişlerdir. Bulgular, enflasyonun göreceli fiyatları bozarak ve dalgalanmaya yol açarak, iyi işleyen bir ekonomi için gerekli olan koordinasyon mekanizmalarını zayıflatabileceğini göstermektedir.

Ha ve So (2023), özellikle küresel bağlamda enflasyon belirsizliğinin rolünü vurgulayarak bu fikri genişletmektedir. Araştırmaları, COVID-19 salgınından bu yana enflasyon belirsizliğinin 1970’ler ve 1980’lerden bu yana görülmemiş seviyelere yükseldiğini ve bunun da çıktıda, özellikle de yatırım ve dayanıklı tüketim mallarında önemli düşüşlere yol açtığını göstermektedir. Yapısal VAR ve DSGE analizleri, enflasyon belirsizliğinin hem arz hem de talep şoku olarak hareket ettiğini ve olumsuz makroekonomik etkileri artırdığını göstermektedir. Daha da önemlisi, enflasyon belirsizliğinin enflasyon üzerindeki etkisinin ülkeler ve zaman dilimleri arasında farklılık gösterdiğini ve politika yapıcılarının enflasyon dinamiklerini tahmin etmesini ve beklentileri istikrara kavuşturmasını zorlaştırdığını tespit etmişlerdir. Bu durum, enflasyonla ilgili oynaklığın olumsuz etkilerini azaltmak için açık ve tutarlı para politikasının önemini altını çizmektedir.

Buna karşın, Pappas ve Boukas (2025) Avrupa Birliği ekonomilerini inceleyerek daha ayrıntılı bir görüş sunmaktadır. Bulguları, enflasyon oynaklığının büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olsa da enflasyon oranının kendisinin AB bağlamında GSYH büyümesini önemli ölçüde etkilemediğini

göstermektedir. Bunun yerine, enflasyonu düşürmeyi amaçlayan agresif faiz artışları, yatırımları ve ekonomik faaliyetleri engelleyerek yarardan çok zarar getirebilir. Bu durum, düşük enflasyonun büyüme için her zaman faydalı olduğu yönündeki geleneksel düşünceye meydan okumakta ve merkez bankalarının parasal sıkılaştırmanın maliyetlerini, enflasyonu hemen düşürmenin belirsiz faydalarına karşı tartımları gerektiğini göstermektedir. Tüm bu bulgular, enflasyonun makroekonomik öneminin sadece seviyesinde değil, aynı zamanda değişkenliğinde ve tetiklediği politika tepkilerinde de yattığını vurgulamaktadır.

Merkez bankalarının birincil hedefi olan fiyat istikrarı, iktisadi karar birimlerinin kararlarını etkilemeyecek ölçüde bir enflasyon oranı olarak tanımlanmaktadır. Para politikası, modern merkez bankalarının temel amacı olarak kabul edilen fiyat istikrarının sağlanmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Svensson (1999) fiyat istikrarının ya istikrarlı bir fiyat seviyesinin korunması ya da düşük ve istikrarlı bir enflasyona ulaşılması olarak tanımlanabileceğini vurgulamaktadır. Birçok merkez bankası enflasyon hedeflemesi rejimini benimserken Svensson, politikanın çıktı dalgalanmalarını da dikkate aldığı esnek enflasyon hedeflemesinin gerçek dünyadaki merkez bankacılığı uygulamalarını daha iyi yansıttığını savunuyor. En etkili operasyonel çerçeve olarak tahmin hedeflemesini savunan Svensson, bu uygulamanın para otoritelerinin faiz oranlarını enflasyon hedeflerinden öngörülen sapmalara göre ayarlamasına ve daha geniş göstergeleri ve belirsizlikleri karar alma sürecine dahil etmesine olanak tanıdığını vurgulamaktadır.

Bu çerçeveyi genişleten Kim ve Mehrotra (2016), Asya-Pasifik bölgesinde para politikası ve enflasyon arasındaki gelişen ilişkiyi incelemiştir. 1990'lardan sonra, özellikle güvenilir enflasyon hedeflemesi çerçevelerine sahip ülkelerde enflasyon sürekliliğinin azaldığını ve enflasyon beklentilerinin daha iyi çıpalandığını bulmuşlardır. Bu yapısal değişiklikler, güçlendirilmiş merkez bankası bağımsızlığı ile birlikte, para otoritelerinin hem enflasyonu hem de çıktıyı istikrara kavuşturma kabiliyetlerini artırırken, fedakârlık oranını (kayıp çıktı açısından dezenflasyonun maliyeti) azaltmalarına olanak sağlamıştır. Bu çalışma, açık ve güvenilir para politikası çerçevelerinin fiyat istikrarı sonuçlarını önemli ölçüde artırdığı görüşünü desteklemektedir.

Castañeda ve Wood (2011) farklı kurumsal düzenlemelerin para politikası etkinliğini nasıl etkilediğini analiz ederek karşılaştırmalı bir perspektif sunmaktadır. Elde ettikleri sonuçlar, fiyat istikrarı için açık bir yasal yetkiye ve operasyonel bağımsızlığa sahip merkez bankalarının daha iyi enflasyon sonuçları üretme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Ayrıca,

politika kredibilitelerini artıran ve enflasyon beklentilerini istikrara kavuşturan şeffaf ve hesap verebilir bir politika sürecinin önemini vurgulamaktadırlar. Bu bulgular birlikte, faiz oranı ayarlamaları gibi para politikası araçları önemli olmakla birlikte, merkez bankalarını yöneten kurumsal ve stratejik çerçevelerin fiyat istikrarını sağlamak ve sürdürmek için eşit derecede kritik olduğunu göstermektedir.

Enflasyon birçok makroekonomik değişken üzerinde dolaylı ve dolaysız önemli etkilere sebep olduğundan iktisadi politika uygulamalarının odak noktası halindedir. Merkez bankaları tarihi boyunca enflasyonu düşürmek ya da bir başka deyişle fiyat istikrarını sağlayabilmek için farklı dönemlerde farklı politika araçları ve uygulamaları devreye sokmuşlardır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) da kuruluşundan bu yana birçok farklı para politikası uygulamasına gitmiştir. İlerleyen bölümlerde Türkiye’de enflasyonun ve para politikalarının seyri detaylı olarak ele alınacaktır.

2. TÜRKİYE’DE ENFLASYONUN SEYRİ VE ENFLASYONLA MÜCADELE

Enflasyon, Türkiye’nin ekonomik tarihinde siyasi ve küresel gelişmelerle birlikte evrilerek dönüştürücü bir rol oynamıştır. Cumhuriyet’in ilk yıllarında (1923-1945) Türkiye, sıkı parasal disiplin ve denk bütçeler yoluyla fiyat istikrarına öncelik vermiştir. Bu dönemde, askeri harcamaların ve parasal genişlemenin enflasyonist baskıları tetiklediği İkinci Dünya Savaşı dönemi hariç, asgari düzeyde enflasyon görülmüştür. Savaştan sonra Türkiye, kötü hava koşulları ve tarımsal kıtlığın fiyat artışlarına ve 1946’da ülkenin ilk büyük devalüasyonuna yol açtığı 1950’lerin sonlarına kadar ılımlı bir enflasyon yaşamıştır. 1970’ler, petrol krizi gibi küresel şoklar ve yurtiçi mali dengesizliklerin etkisiyle kalıcı ve yüksek enflasyona doğru bir kayışa işaret ediyordu. Stagflasyon -yüksek enflasyonun işsizlikle birleşmesi- yaygınlaştı ve 1970’lerin sonunda %60’ı aşan enflasyon oranlarıyla zirveye ulaştı. Ekonomik ortam 1980’lerde daha da istikrarsız hale gelmiş, bu da daha sıkı para politikası ve azaltılmış devlet müdahalesi yoluyla ekonomiyi serbestleştirmeyi ve enflasyonu düşürmeyi amaçlayan 24 Ocak 1980 istikrar tedbirlerine yol açmıştır. Bu çabalara rağmen, Türkiye 1980’ler ve 1990’lar boyunca yapısal zayıflıkları ve siyasi istikrarsızlığı yansıtan kronik enflasyonla mücadele etmiştir. Türkiye 2000’li yılların başına kadar önemli bir dönüş gerçekleştirememiştir. 2001 finansal krizinin ardından kapsamlı yapısal reformlar ve bağımsız bir merkez bankacılığı rejimi uygulanmış ve bunun sonucunda enflasyonda önemli bir düşüş yaşanmıştır. Mali disiplin ve para politikasının kredibilitelerinin de yardımıyla 2002-2017 döneminde enflasyon tek haneli rakamlara düşmüştür. Ancak son yıllarda küresel şoklar,

alışılmışın dışında para politikaları ve kur oynaklığı nedeniyle enflasyonist baskıların geri döndüğü görülmüştür. Türkiye'nin deneyimi, enflasyonun yalnızca ekonomik bir mesele olmadığını, aynı zamanda kurumsal ve siyasi dinamiklerin bir yansıması olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2021).

2.1. 1980-1999 Dönemi

1980'ler, 1970'lerin sonlarında yaşanan yüksek enflasyon ve ekonomik krizin etkisiyle Türkiye'nin ekonomi yönetiminde önemli bir değişime işaret etmektedir. Buna karşılık hükümet, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından desteklenen ve devalüasyon, serbestleştirilmiş ticaret politikaları ve mali kısıtlama yoluyla enflasyonu kontrol altına almayı amaçlayan 24 Ocak 1980 İstikrar Programı'nı uygulamaya koymuştur. 1980'de %107,2'ye ulaşan enflasyon 1981'de önemli ölçüde düşerek %36,8'e geriledi, ancak devam eden siyasi istikrarsızlık, kamu sektörü açıkları ve artan faiz maliyetleri nedeniyle sonraki yıllarda hızla yeniden yükseldi (Aydoğan, 2004).

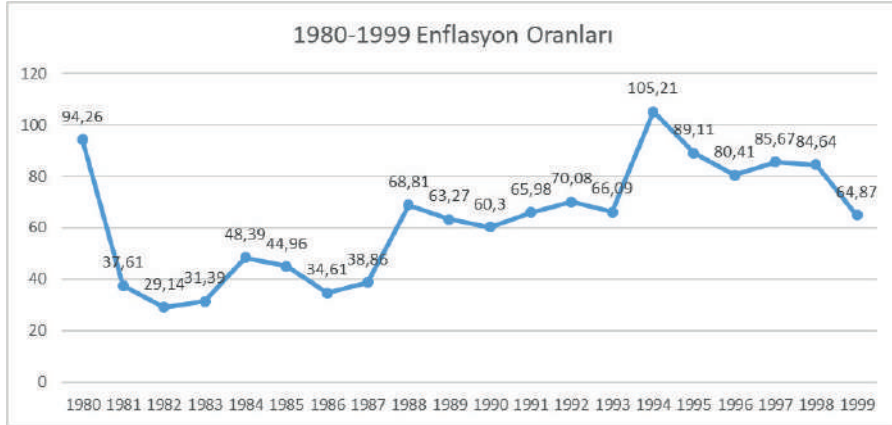
1980'ler ve 1990'lar boyunca Türkiye, birbirini izleyen politika müdahalelerine rağmen tekrarlayan enflasyonist baskılar yaşamıştır. Ekonomi ihracat odaklı liberalleşmeyi benimsedi, ancak bu dönem makroekonomik dalgalanmalarla gölgelendi. Kamu borcunun artması ve politikaların güvenilirliğinin azalmasıyla tetiklenen 1994 mali krizi, IMF destekli başka bir istikrar programının uygulanmasına yol açmıştır. 5 Nisan 1994 tarihli önlemler kamu harcamalarını kısma, enflasyonu kontrol etmeye ve döviz kurlarını istikrara kavuşturmaya odaklanmış, ancak başlangıçta açıkları azaltırken, kalıcı fiyat istikrarı veya yapısal reform getirememiştir (Fırat, 2009).

1980-1999 döneminde ekonomi yönetimi genellikle ortodoks IMF politikaları ile iç siyasi kısıtlamalar arasında gidip gelmiştir. Türkiye liberalleşme yoluyla küresel finansal piyasalarla bütünleşmeyi hedeflerken, para ve maliye politikalarının tutarsız bir şekilde uygulanması uzun vadeli enflasyon kontrolünü baltalamıştır. Özelleştirme ve mali disiplin gibi yapısal reformlar genellikle ertelenmiş veya kısmen uygulanmıştır. Sonuç olarak, bu dönemde yıllık ortalama enflasyon sürekli olarak yüksek kalmış, bu da kurumsal kararlılık ve koordinasyon olmadan enflasyonla mücadele politikalarının tek başına ekonomiyi istikrara kavuşturamayacağını göstermiştir (Korap, 2011).

1980-1999 dönemi Türkiye ekonomisi için istikrarsızlıkların ve dalgalanmaların yoğun olduğu bir dönem olarak geçmiştir. Enflasyon dönemlik uygulamalar ile kısmen düşürülse de kalıcı bir başarı sağlanamamıştır. Özellikle bu dönemde yaşanan 1994 krizi enflasyon üzerinde çok yüksek

ve kalıcı bir etkiye neden olmuştur. Grafik 1'de bu döneme ait enflasyon oranları yıl bazında gösterilmiştir.

Grafik 1. 1980-1999 Arası Yıllık Enflasyon Oranları

Kaynak: World Bank World Development Indicators veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2.2. 2000-2001 Dönemi

2000-2001 dönemi Türkiye'nin kronik enflasyonla mücadelesinde bir dönüm noktası olmuş, ülke döviz kuruna dayalı istikrar ve mali disipline dayalı bir dezenflasyon programı başlatmıştır. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından desteklenen 2000 yılı ekonomik programı, sürünen sabit kur rejimini benimseyerek, yapısal reformları güçlendirerek ve kamu sektörü borçlanmasını kontrol altına alarak enflasyonu on yıllardır süren çift haneli seviyelerden düşürmeyi amaçlamıştır. İlk sonuçlar umut verici olsa da -tüketici fiyatları enflasyonu 1999'da %65'ten 2000'de %32.7'ye düştü- programın aşırı değerli para birimi ve yetersiz yapısal reformlar gibi zayıf yönleri ekonomiyi ciddi mali kırılganlıklara maruz bıraktı (Keskin, 2004).

2001 yılının başlarında Türkiye, siyasi istikrarsızlık ve bankacılık sektörünün kırılganlığına ilişkin artan endişelerin tetiklediği büyük bir mali krizle karşı karşıya kaldı. Büyük sermaye çıkışları ve yatırımcı güvenindeki çöküş, sürünen sabit kur rejiminin terk edilmesini zorunlu kılmış, bu da para biriminde keskin bir devalüasyona ve enflasyonda bir sıçramaya yol açmıştır. Bunun üzerine, yeni atanan Ekonomi Bakanı Kemal Derviş'in liderliğinde revize edilmiş bir program uygulamaya konuldu. Bu yeni çerçeve dalgali döviz kurunu vurgulamış, mali disiplini güçlendirmiş ve fiyat istikrarını para

politikasının birincil hedefi haline getiren Nisan 2001 tarihli Merkez Bankası Kanunu ile merkez bankasının bağımsızlığını geliştirmiştir (Turan, 2005).

Bu reformlar Türkiye'nin parasal yönetiminde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın özerkliğini artıran ve bütçenin doğrudan parasal finansmanını ortadan kaldıran 2001 sonrası program, daha güvenilir ve şeffaf bir para politikası için temel oluşturmuştur. Bu değişim aynı zamanda sonraki yıllarda benimsenen enflasyon hedeflemesi uygulamalarına da zemin hazırlamıştır. Krizin kısa vadede ciddi ekonomik sonuçları olmasına rağmen, Türkiye'de enflasyonun ele alınış biçimini temelden değiştiren kurumsal reformları katalize etmiş ve ülkeyi uzun vadeli fiyat istikrarına dayanan kurallara dayalı bir politika çerçevesine yaklaştırmıştır (Korap, 2011).

2.3. 2002-2005 Örtük Enflasyon Hedeflemesi Dönemi

2000-2001 yıllarında yaşanan ciddi ekonomik krizlerin ardından Türkiye, 2002-2005 yılları arasında enflasyon hedeflemesini dolaylı olarak benimseyerek yeni bir para politikası çerçevesine geçiş yapmıştır. Bu dönem, resmi olarak ilan edilmiş bir hedef olmaksızın enflasyonu düşürmeye yönelik gayri resmi bir taahhüdün rehberliğinde fiyat istikrarını amaçlayan politikaların erken uygulamasına işaret etmiştir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB), kısa vadeli faiz oranlarını birincil araç olarak kullanmaya odaklanırken, merkez bankası bağımsızlığı ve şeffaflık gibi kurumsal reformları güçlendirmiştir (Ceylan, 2013; Karahan, 2005).

Bu örtük enflasyon hedeflemesi döneminde Türkiye önemli bir ekonomik istikrar yaşamıştır. Tutarlı parasal disiplin ve mali konsolidasyon sayesinde 1990'ların sonunda %70'in üzerinde olan enflasyon 2000'lerin ortalarında tek haneli rakamlara düşmüştür. Ancak zorluklar devam etmiştir. Yüksek reel faiz oranları önemli miktarda sermaye girişine neden olarak Türk lirasının değer kazanmasına yol açmış, bu da cari açığı kötüleştirmiş ve ekonomiyi dış şoklara maruz bırakmıştır (Karahan, 2005).

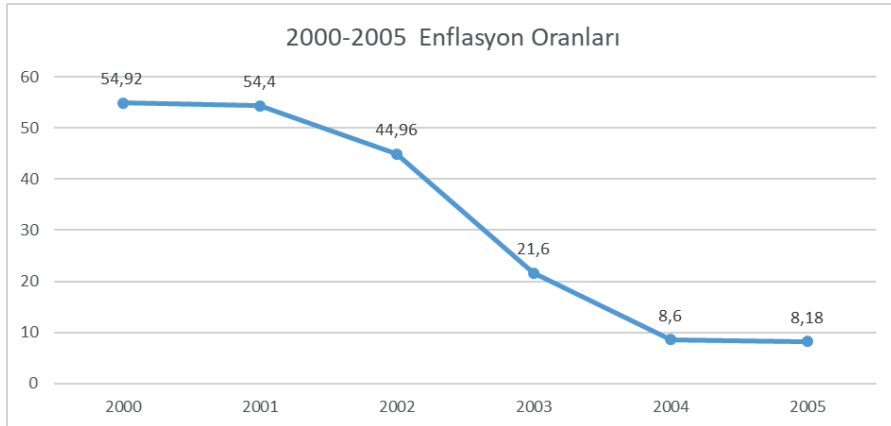
Politika koordinasyonu bu rejimin başarısında kritik bir faktör olmuştur. Hükümet faiz dışı bütçe fazlası politikasını benimsemiş ve parasal sıkılaştırmayı desteklemek için özelleştirmeler de dahil olmak üzere yapısal reformları hızlandırmıştır. Bu çabalar merkez bankasının kredibilitésini artırmış ve resmi hedeflerin yokluğunda bile enflasyon beklentilerinin çıpalandırılmasına yardımcı olmuştur. Ancak, dış dengenin kırılganlığı ve siyasi belirsizlikler nedeniyle kazanımların sürdürülebilirliği kırılgan olmaya devam etmiştir (Durmuş, 2018).

Kayda değer başarılarla rağmen, örtük çerçevenin doğasında bulunan riskler, daha şeffaf ve kural temelli bir yaklaşıma duyulan ihtiyacın altını çizmiştir. Analistler, örtülü taahhütlere dayanmanın kamu beklentilerini şekillendirmede ve yatırımcı güvenini korumada ancak bir yere kadar gidebileceğini gözlemlemişlerdir. Dolayısıyla 2002-2005 yılları arasındaki deneyim, 2006 yılında uygulamaya konulan açık enflasyon hedeflemesi rejiminin önünü açan bir hazırlık aşaması olmuştur (Takım, 2011; Ceylan, 2013).

Özetle, Türkiye’de örtük enflasyon hedeflemesi dönemi enflasyonun düşürülmesi, makroekonomik iyileşme ve kurumsal gelişim alanlarında ilerleme kaydedilen bir dönem olmuştur. Strateji, resmi hesap verebilirlik mekanizmalarından yoksun olsa da kriz yönetimi ile daha yapılandırılmış bir parasal rejim arasında etkin bir köprü işlevi görmüştür. Bu dönem, fiyat istikrarının para politikasının temel amacı olarak kurumsallaşması açısından çok önemli olmuş ve bunu takip eden açık enflasyon hedeflemesinin temelini oluşturmıştır (Ermişoğlu, 2011; Acet, 2008).

2002-2005 yılları arasında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçmeden önce başarılı bir geçiş süreci olmuştur. Bu süreçte açık enflasyon hedeflemesi rejiminin gerektirdiği ön koşullar büyük oranda sağlanmış ve enflasyon tek haneli rakamlara düşürülmüştür. Grafik 2’de 2000-2005 dönemi enflasyon verileri yıl bazlı olarak gösterilmiştir.

Grafik 2. 2000-2005 Arası Yıllık Enflasyon Oranları

Kaynak: World Bank *World Development Indicators* veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2.4. 2006-2009 Açık Enflasyon Hedeflemesi Dönemi (Kriz Öncesi)

2006-2009 döneminde Türkiye, para politikası stratejisinde önemli bir evrime işaret eden açık enflasyon hedeflemesi rejimine geçmiştir. Bu geçiş, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) yüksek ve dalgalı enflasyon yıllarının ardından fiyat istikrarını sağlama hedefine dayanıyordu. Açık enflasyon hedeflemesinin uygulanması, enflasyon hedeflerinin kamuoyuna açık bir şekilde ilan edilmesini, politika şeffaflığının artırılmasını ve TCMB'nin kurumsal bağımsızlığının güçlendirilmesini içermiştir. Bu rejim, daha önceki örtük hedeflemenin yerini almış ve özellikle finansal piyasa katılımcıları ve tüketiciler arasında olmak üzere ekonomideki beklentilerin şekillenmesine yardımcı olmuştur (Takım, 2011).

Bu rejimin ilk yıllarında TCMB nispeten başarılı olmuştur. TCMB, yıllık enflasyon hedefleri belirleyerek ve kısa vadeli faiz oranlarını temel politika aracı olarak kullanarak enflasyon beklentilerini yönetmeye odaklanmıştır. Enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve gıda fiyatlarındaki artışlar gibi bazı küresel ve yerel şoklara rağmen, TCMB nispeten sıkı bir parasal duruşu sürdürmeyi başarmıştır. Bu durum enflasyonun kademeli olarak düşmesine katkıda bulunmuş ve makroekonomik istikrarı desteklemiştir (Korap, 2011).

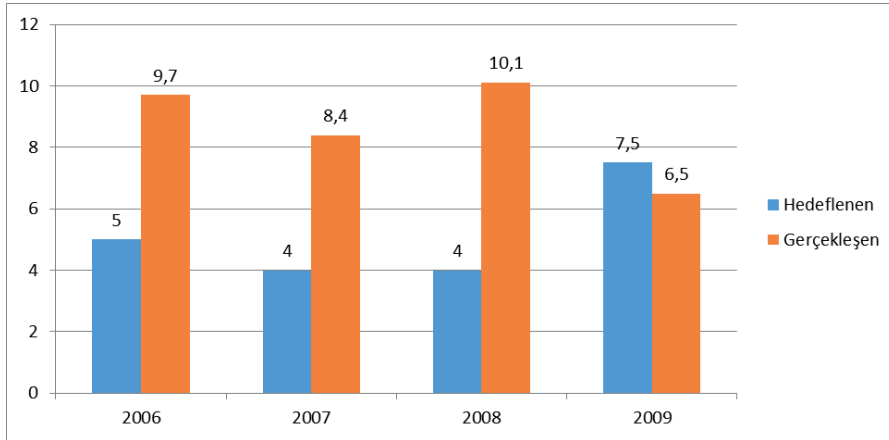
Ancak, enflasyon beklentilerinin tam olarak çıpalanmasının zorlukları 2007-2008 döneminde belirginleşmiştir. Enflasyon, kısmen maliyet itici faktörler ve daha önceki enflasyonist dönemlerden gelen atalet nedeniyle hedef bandının üzerinde kalmıştır. Bu durum, dış şoklara maruz kalan nispeten açık ve gelişmekte olan bir ekonomide fiyat istikrarını sağlamanın zorluğunun altını çizmiştir. TCMB, yönetilen fiyatlar ve bazı sektörlerdeki mali baskınlık gibi büyük ölçüde kendi kontrolü dışında olan enflasyon etkenlerini etkileme kabiliyetinin sınırlı olması nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır (Ceylan, 2013). Yine de açık enflasyon hedeflemesi rejimi Türkiye'nin para politikası çerçevesinin olgunlaşmasına katkıda bulunmuştur. TCMB, düzenli olarak enflasyon raporları yayınlayarak, hedeflerden sapmaları açıklayarak ve ileriye dönük politika duruşlarını güçlendirerek iletişim stratejisini geliştirmiştir. Bu eylemler, politika kredibilitesini artırmak ve finansal piyasalardaki belirsizliği azaltmak için tasarlanmıştır (Ermışoğlu, 2011).

Ayrıca, açık enflasyon hedeflemesi rejiminin benimsenmesi makroekonomik göstergelerin iyileştiği bir döneme denk gelmiştir. Reel faiz oranları pozitif seyretmiş, mali disiplin nispeten güçlü olmuş ve yabancı sermaye girişleri artarak döviz kuru istikrarını desteklemiştir. Makro düzeydeki bu koşullar enflasyonun kalıcılığının azalmasına yardımcı olmuş ve TCMB'nin parasal araçları daha etkin kullanmak için manevra alanını

artırmıştır (Durmuş, 2018). Bununla birlikte, yapısal kısıtlar açık enflasyon hedeflemesi uygulamasının potansiyelini tam olarak gerçekleştirmesinin önünde bir engel olmaya devam etmiştir. Zayıf aktarım mekanizmaları, sınırlı finansal piyasa derinliği ve para ve maliye politikası arasındaki koordinasyon eksikliği engeller yaratmıştır. Örneğin, parasal sıkılaştırma enflasyonu kontrol etmeyi amaçlarken, konjonktür yanlısı mali harcamalar zaman zaman etkisini azaltmıştır (Acet, 2008).

Sonuç olarak, Türkiye'nin 2006-2009 yılları arasında uyguladığı açık enflasyon hedeflemesi rejimi enflasyon hedeflerine tam olarak ulaşamamış olsa da modern para politikası için sağlam bir kurumsal ve stratejik temel oluşturmuştur. Yapısal ve dışsal zorluklar nedeniyle enflasyon bir ölçüde dirençli kalsa da rejim TCMB'nin şeffaflığını, hesap verebilirliğini ve kredibilitesini artırmıştır. Bu dönemde TCMB tarafından enflasyon hedeflemesi rejimi çerçevesinde ilan edilen hedef enflasyon oranları ve gerçekleşen enflasyon oranları Grafik 3'te gösterilmiştir.

Grafik 3. 2006-2009 Yılları Hedeflenen ve Gerçekleşen Enflasyon Oranları

Kaynak: Akça, 2024

TCMB açık enflasyon hedeflemesi uygulamasına geçtikten sonra kriz öncesi dönemde hedeflediği enflasyon oranlarını tutturamasa da (2009 hariç) enflasyonu düşük seviyelerde tutması bir başarı olarak görülebilir. Uzun yıllar boyunca çift haneli enflasyon oranlarının görüldüğü bir ekonomide örtük ve açık enflasyon hedeflemesi döneminde yakalanan düşük enflasyon oranları ülke ekonomisi için başarılı bir döneme işaret etmektedir.

2.5. 2008 Küresel Finans Krizi Sonrası

2009-2024 yılları arasında Türkiye'nin enflasyon dinamikleri ve para politikası uygulamaları hem iç hem de küresel ekonomik gelişmelerin etkisiyle bir dizi önemli dönüşüm geçirmiştir. 2008 küresel finansal krizinin ardından Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) enflasyon hedeflemesi rejimine bağlılığını sürdürmüştür. Ancak, yapısal sorunlar, dalgalı sermaye akımları ve politika tutarsızlıkları nedeniyle fiyat istikrarının sağlanması giderek zorlaşmıştır. Başlangıçta, para politikası nispeten ortodoks kalmış, enflasyon 2010'ların başında çoğunlukla hedef seviyelerin üzerinde olsa da yönetilebilir sınırlar içinde kalmıştır (Çetin, 2016; Tokucu, 2014).

2011 yılına gelindiğinde TCMB, para politikası uygulamasında esnekliği artırmak için faiz koridoru ve Rezerv Opsiyon Mekanizması (ROM) gibi geleneksel olmayan araçları benimsemiştir. Bu araçlar, fiyat istikrarından ödün vermeden sermaye akımlarının oynaklığını ve dış kırılganlıkları ele almayı amaçlıyordu (Çetin, 2016). Ancak, küresel finansal koşullar sıkılaştıkça ve yurt içi makroekonomik dengesizlikler daha belirgin hale geldikçe bu araçların etkinliği zaman içinde azalmıştır. Örneğin ROM'a olan bağımlılık, parasal aktarımda karmaşıklıklara yol açarak TCMB'nin enflasyon beklentilerini etkin bir şekilde kontrol etme kabiliyetini sınırlamıştır (Ermişoğlu vd., 2013).

2016 yılından itibaren Türkiye, enflasyon hedeflemesi çerçevesinden sapma yaşamaya başlamıştır. Başta jeopolitik gerilimler ve para birimindeki değer kaybı olmak üzere dış şoklar, TCMB üzerinde artan siyasi etkiyle birleşerek Merkez Bankası'nın güvenilirliğini aşındırmıştır. Enflasyonist baskılar 2018'de ve 2021'de önemli ölçüde artmış, merkez bankası özellikle yüksek enflasyon dönemlerinde alışılmışın dışında düşük faiz politikası altında fiyat istikrarı yerine büyümeye giderek daha fazla öncelik vermiştir (Gürkaynak vd., 2022; Oskay, 2023). Bu durum, enflasyon hedeflemesindeki en iyi uygulamalardan keskin bir sapmaya yol açarak enflasyonun yükselmesine ve yatırımcı güveninin kaybolmasına yol açmıştır.

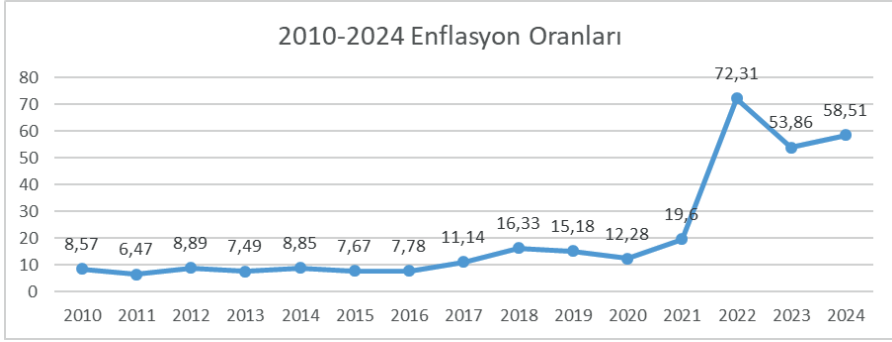
En dikkat çekici politika değişikliklerinden biri, 2021-2023 döneminde TCMB'nin yükselen enflasyon karşısında politika faizlerini düşürmesiyle gerçekleşmiştir. Ekonomik büyümeyi ve ihracatı destekleme gerekçesiyle gerekçelendirilen bu alışılmışın dışındaki yaklaşım, Türk lirasının keskin bir şekilde değer kaybetmesine, enflasyon dinamiklerinin kötüleşmesine ve ülkenin risk priminin yükselmesine yol açmıştır (Oskay, 2024). Enflasyon hedeflemesi rejiminin kredibilitesi, Merkez Bankası'nın siyasi baskılarla kısıtlanmış görünmesi ve enflasyonu düşürmek için gerekli sıkılaştırma önlemlerini uygulamayı zorlaştırması nedeniyle önemli ölçüde zayıflamıştır.

Bu zorluklara rağmen, 2023 yılının ikinci yarısında bazı düzeltici adımlar atılmıştır. TCMB faiz oranlarını artırarak ve enflasyon hedeflemesi çerçevesine bağlılığını yeniden teyit ederek ortodoks para politikasına dönüş sinyali vermiştir. Ancak uzmanlar, sıkı para politikasının tek başına yeterli olmadığını ve enflasyon üzerindeki kontrolü yeniden kazanmak için tutarlı maliye politikası ve yapısal reformların eşlik etmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu reformlar arasında merkez bankasının bağımsızlığının artırılması, mali disiplinin iyileştirilmesi ve kurumsal kredibilitenin güçlendirilmesi yer almaktadır (Oskay, 2024).

Yapısal faktörler de Türkiye'nin süregelen enflasyon sorununa katkıda bulunmuştur. Zayıf verimlilik artışı, büyük bir kayıt dışı ekonomi ve döviz kuru dalgalanmalarına karşı yüksek hassasiyet, maliyet itici faktörlerin öne çıkmaya devam ettiği anlamına geliyordu. Buna ek olarak, enerji fiyatlarındaki oynaklık ve tedarik zincirindeki aksamalar nedeniyle ithal edilen enflasyon, özellikle COVID-19 salgını döneminde yurt içi fiyat istikrarsızlığını daha da kötüleştirmiştir. Yapısal kırılganlıklar ve politika tutarsızlığının bu birleşimi, enflasyon kontrolünü özellikle zorlaştırmıştır.

Araştırmalar, Türkiye'de enflasyonun dışarıdan empoze edilmekten ziyade büyük ölçüde politika kaynaklı olduğunu göstermektedir. Siyasi müdahaleler, erken gevşeme döngüleri ve tutarlı bir makroekonomik stratejinin eksikliği enflasyon sarmalına katkıda bulunan başlıca unsurlar olarak gösterilmiştir (Gürkaynak vd., 2022). TCMB başkanlarının kısa aralıklarla tekrar tekrar değiştirilmesi de istikrarsızlığa işaret ederek para politikasının güvenilirliğine zarar vermiş ve enflasyon beklentilerini yüksek seviyelere sabitlemiştir.

Sonuç olarak, 2009-2024 yılları arasında Türkiye'nin enflasyon ve politika ortamı, kriz sonrası temkinli yönetimden, büyük ölçüde alışılmışın dışındaki politika tercihleri ve dış şokların etkisiyle yüksek belirsizlik ve oynaklık dönemine evrilmiştir. ROM ve faiz koridoru gibi bazı politika araçları başlangıçta finansal istikrarın yönetilmesine yardımcı olsa da uzun vadede enflasyonu çıpalamakta başarısız olmuştur. Yapısal reformlar ve mali disiplin ile desteklenen tutarlı ve bağımsız para politikasına geri dönüş, kalıcı fiyat istikrarı için oldukça önemlidir. Kriz sonrası gerçekleşen yıllık enflasyon oranları Grafik 4'te gösterilmiştir.

Grafik 4. 2010-2024 Arası Yıllık Enflasyon Oranları

Kaynak: World Bank *World Development Indicators* veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2002-2005 yılları arasında uygulanan örtük enflasyon hedeflemesi ve 2006 yılından itibaren uygulanmaya başlanan açık enflasyon hedeflemesi ile enflasyonda kalıcı düşüşler yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemler elde edilen kazanımlar 2017 yılına kadar enflasyonu tek hanede tutmayı başarmıştır. Fakat gerek iç gerekse de dış kaynaklı etkenlerden dolayı enflasyon tekrar çift haneli rakamlara çıkmış ve 2022 yılında %72 seviyesine çıkmıştır. Tablo 1 ve Grafik 5'te Türkiye'nin 1980-2024 dönemine ait enflasyon verileri gösterilmiştir.

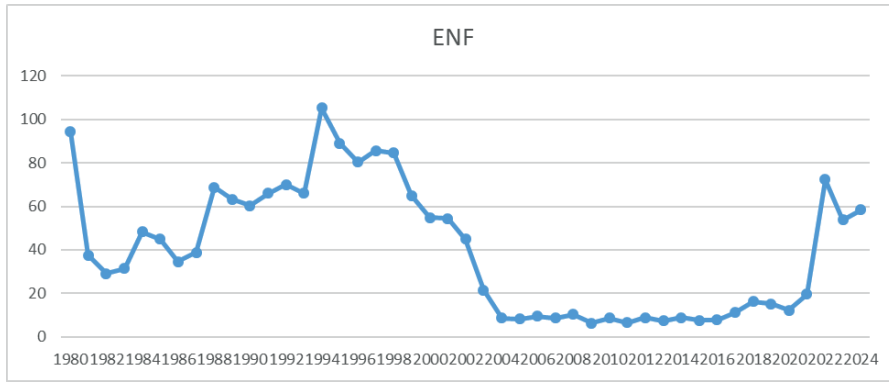
Tablo 1. 1980-2024 Arası Yıllık Enflasyon Oranları

Yıl	Enflasyon (%)	Yıl	Enflasyon (%)
1980	94,26	2003	21,6
1981	37,61	2004	8,6
1982	29,14	2005	8,18
1983	31,39	2006	9,6
1984	48,39	2007	8,76
1985	44,96	2008	10,44
1986	34,61	2009	6,25
1987	38,86	2010	8,57
1988	68,81	2011	6,47
1989	63,27	2012	8,89
1990	60,3	2013	7,49
1991	65,98	2014	8,85
1992	70,08	2015	7,67
1993	66,09	2016	7,78
1994	105,21	2017	11,14
1995	89,11	2018	16,33
1996	80,41	2019	15,18

1997	85,67	2020	12,28
1998	84,64	2021	19,6
1999	64,87	2022	72,31
2000	54,92	2023	53,86
2001	54,4	2024	58,51
2002	44,96		

Kaynak: World Bank *World Development Indicators* veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Grafik 5. 1980-2024 Arası Yıllık Enflasyon Oranları

Kaynak: World Bank *World Development Indicators* veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

SONUÇ

Türkiye'nin son kırk yıldaki enflasyon deneyimi, iç yapısal zayıflıklar, dış şoklar ve değişen para politikası çerçeveleri arasındaki karmaşık etkileşimi ortaya koymaktadır. Türkiye, 1980'ler ve 1990'lardaki kronik enflasyonist ortamdan 2000'lerin başındaki nispeten başarılı dezenflasyonist döneme kadar, politika güvenilirliği ve istikrarsızlığının dönüşümlü evrelerine tanık olmuştur. Örtük ve daha sonra açık enflasyon hedeflemesine geçiş, fiyat istikrarı ve makroekonomik performans açısından başlangıçta kazanımlar sağlayan önemli bir kurumsal değişime işaret etmiştir. Ancak bu kazanımlar, 2016 sonrası dönemde politika tutarsızlıkları, siyasi müdahale ve Merkez Bankası'nın kredibilitatesini azaltan geleneksel olmayan uygulamalar nedeniyle zayıflamıştır.

Özellikle 2021'den 2023'e kadar olan son dönem, hızlanan enflasyon karşısında oldukça destekleyici parasal duruşlarla karakterize edilmiş, ciddi makroekonomik dengesizliklere, döviz kuru oynaklığına ve bozulan enflasyon beklentilerine yol açmıştır. Faiz artırımları ve ortodoks çerçevelere geri dönüş gibi düzeltici adımlar 2023 sonrası dönemde atılmış olsa da kredibilitenin yeniden tesis edilmesi ve uzun vadeli fiyat istikrarının sağlanması kısa vadeli sıkılaştırmadan daha fazlasını gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bir sonucu olarak birtakım politika önerilerinde bulunulacaktır:

1- Merkez Bankası Bağımsızlığının Güçlendirilmesi: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) kurumsal ve operasyonel bağımsızlığının sağlanması kritik önem taşımaktadır. Para politikasını kısa vadeli siyasi mülahazalardan korumak için yasal güvenceler güçlendirilmeli ve başkan atamaları öngörülebilir, liyakate dayalı usullere uygun olmalıdır.

2- Politika Şeffaflığının ve İletişimin Artırılması: TCMB, kamuoyu ve finansal piyasalarla şeffaf bir iletişim içinde olmalıdır. Enflasyon raporlarının, tahminlerin ve hedeflerden sapmalara ilişkin açıklamaların düzenli olarak yayımlanması, beklentilerin çıpalanmasına ve politika etkinliğinin artırılmasına yardımcı olacaktır.

3- Kural Bazlı Enflasyon Hedeflemesine Geri Dönüş: Mali otoritelerle politika koordinasyonu ile desteklenen güvenilir ve tutarlı bir enflasyon hedeflemesi rejimi önemlidir. Para politikası, özellikle arz yönlü kısıtlar altında, kısa vadeli büyüme hedefleri yerine orta vadeli enflasyon kontrolüne odaklanmalıdır.

4- Mali-Parasal Koordinasyonun Sağlanması: Makroekonomik istikrar, uyumlu ve birbirini tamamlayan maliye ve para politikalarına bağlıdır. Parasal sıkılaştırma sırasında mali genişleme faiz oranı artışlarının etkisini azaltır. Bu nedenle, enflasyonla mücadele çabalarını desteklemek için mali disiplin gözetilmelidir.

5- Yapısal Reformların Uygulanması: Enflasyonist ataletin ele alınması, düşük verimlilik, yüksek kayıt dışılık ve enerji ithalatına bağımlılık gibi yapısal sorunlarla mücadele edilmesini gerektirmektedir. Ara malı ithalatına yönelik tedbirler, rekabet gücünün artırılması ve enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi fiyatlar üzerindeki maliyet baskısını azaltabilir.

6- Kurumsal Güvenilirliğin Yeniden İnşa Edilmesi: Politika değişiklikleri, TCMB'de sık sık yaşanan başkan değişiklikleri ve tutarsız makroekonomik stratejiler kurumsal güveni ciddi şekilde zedelemiştir. Tutarlı politika uygulamaları, kurumsal istikrar ve makroekonomik temellere açık bağlılık yoluyla uzun vadeli güvenilirlik yeniden inşa edilmelidir.

7- Enflasyon Beklenti Yönetiminin İyileştirilmesi: Enflasyonun kalıcılığını azaltmaya yönelik tedbirler, endeksleme politikalarına, ileriye dönük ücret ve fiyat belirleme davranışlarının teşvik edilmesine ve beklentileri olumlu yönde etkilemek için döviz kuru kanalının istikrara kavuşturulmasına odaklanmalıdır.

Kaynakça

- Acet, H. (2008). Para politikası stratejisi olarak enflasyon hedeflemesi rejimi: Teori, politika ve Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 20-49.
- Akça, M. (2024). *Fiyat istikrarı ve finansal istikrar: Türkiye ekonomisi üzerine bir analiz*. Sayda Yayıncılık.
- Ashraf, Q., Gershman, B., & Howitt, P. (2016). How inflation affects macroeconomic performance: An agent-based computational investigation. *Macroeconomic dynamics*, 20(2), 558-581.
- Aydoğan, E. (2004). 1980'den günümüze Türkiye'de enflasyon serüveni. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 11(1), 91-110.
- Castañeda, J. E., & Wood, G. E. (2011). Price stability and monetary policy: A proposal of a non active policy rule. *Cuadernos de economía*, 34(95), 62-72.
- Ceylan, M. İ. (2013). *Fiyat istikrarını sağlamaya yönelik enflasyon hedeflemesi politikaları: Türkiye örneği*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi İktisat Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Çetin, M. (2016). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) para politikası uygulamalarının gelişimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), 67-101.
- Durmuş, H. (2018). Türkiye'de enflasyon hedeflemesi: Örtük enflasyon ve açık enflasyon dönemleri üzerine bir değerlendirme. *Sürt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 181-201.
- Ermişoğlu, E. (2011). Enflasyon hedeflemesi rejiminin Türkiye'deki başarısının değerlendirilmesi. *Uzmanlık yeterlilik tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü: Ankara*.
- Ermişoğlu, E., Oduncu, A., & Akçelik, Y. (2013). Rezerv opsiyonu mekanizması ve kur oynaklığı. *TCMB Ekonomi Notları*, 4.
- Fırat, E. (2009). Türkiye'de 1980 sonrası yaşanan üç büyük kriz ve sonuçlarının ekonomi-politiği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 501-524.
- Gürkaynak, R. S., Kısacıkoğlu, B., Lee, S. S., & Şimşek, A. (2023). Türkiye'nin enflasyon tercihleri. *Çıkamaz yol: Düünden yarına türkije ekonomisi*, 123-148.
- Ha, J., & So, I. (2023). The economic effects of global inflation uncertainty. *Available at SSRN 4353155*.
- Karahan, Ö. (2005). Türkiye'de örtük enflasyon hedeflemesi programının uygulanmasına ilişkin oluşan riskler ve bu risklerin yönetim politikaları. *Elekttronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(14), 34-47.

- Keskin, H. Ü. (2004). Ekonomik krizlerde küresel güçler: 2001 Türkiye ekonomik krizi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta*.
- Keskin, H. Ü. (2004). Ekonomik krizlerde küresel güçler: 2001 Türkiye ekonomik krizi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta*.
- Kim, S., & Mehrotra, A. N. (2016). Maintaining price and financial stability by monetary and macroprudential policy-evidence from Asia and the Pacific. *BIS Paper*, (88c).
- Korap, L. (2011). *Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası uygulanan para politikaları bağlamında enflasyonist sürecin incelenmesi: Ekonometrik bir deneme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oskay, C. (2024). Fiyat istikrarının sağlanmasında enflasyon hedeflemesi: Türkiye uygulaması. *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2024(1), 1-31.
- Öztürk, Y. (2021). Cumhuriyetten günümüze enflasyon ve işsizlik. *TESAM Yayınları*.
- Pappas, A., & Boukas, N. (2025). Examining impact of inflation and inflation Volatility on economic growth: Evidence from European Union economies. *Economies*, 13(2), 31.
- Svensson, L. E. (1999). Price stability as a target for monetary policy: defining and maintaining price stability. *Institute for International Economic Studies, Stockholm University, Seminar Paper, No.673*.
- Takım, A. (2011). Türkiye’de para politikası stratejilerinin fiyat istikrarına etkisi: Enflasyon hedeflemesi örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(13), 15-35.
- Tokucu, E. (2014). Appraising the effectiveness of the recent Turkish monetary policy: A Minskian perspective. *Journal of Economic Issues*, 48(3), 787-820.
- Turan, Z. (2005). Türkiye ekonomisinde Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri. *Tübis Yayınları, Ankara*.

Küreselleşme ve Dış Şokların Gölgesinde: Türkiye’de Toplumsal Hoşnutsuzluk Üzerine Bir Analiz

Ömer Uğur Bulut¹

GİRİŞ

Küreselleşme kavramı, sermaye, bilgi akışı, mal ve hizmetlerin ulus-devlet sınırlarını aşarak dünya genelinde bütünleşik bir ekonomik yapı oluşturmasını ifade ederken; bu süreç, sadece ekonomik yapıları değil, aynı zamanda toplumsal dengeyi de derinden sarsan bir dönüşüm üretmektedir (McGrew, 2001). Bu bağlamda dışa açıklık düzeyinin ve/veya ülke ekonomilerinin eklemlenmesinin makroekonomik stres düzeyini artırıcı etkisi, gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı adaletsizliği, işsizlik, enflasyon ve ekonomik büyüme gibi faktörler aracılığıyla toplumsal hoşnutsuzluğu tetikleyebilmektedir (Rodrik, 2011). Özellikle ekonomik küreselleşme, piyasaların entegrasyonunu artırmakla birlikte, ulusal düzeyde kırılganlıkları görünür kılmakta ve bu kırılganlıklar, bireylerin risk, volatilité ve kötümser beklenti algılarını artırarak toplumsal hoşnutsuzluğun zeminini oluşturmaktadır (Collier & Dollar, 2002). Türkiye gibi dışa açık ekonomi modellerini benimseyen ülkelerde, küresel ekonomik dalgalanmalar yalnızca makroekonomik göstergelerde değil, aynı zamanda toplumsal dokuda da kırılganlıklar yaratmaktadır (Pöschl vd., 2005). Bu durum, küreselleşme süreçlerinin yalnızca ekonomik boyutlarda değil, sosyal yapılar üzerinde de ölçülebilir etkilere sahip olduğunu göstermektedir (Dreher vd., 2008). Makroekonomik stresin yüksek olduğu dönemlerde, ekonomik güvencesizlik, eşitsizlik ve beklenti sapmaları ile bireysel yaşam kalitesi arasında doğrudan ilişkiler ortaya çıkmakta; bu da toplumsal hoşnutsuzluk düzeyini artırmaktadır (Graham & Pettinato, 2004).

1 Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID: 0000-0002-6511-8187
bulut.o.u@gmail.com

Toplumsal hoşnutsuzluk, bireylerin sosyoekonomik konumlarını tehdit altında hissettikleri koşullarda artış gösterirken, bu hissiyat çoğu zaman ekonomik istikrarsızlık dönemlerinde yoğunlaşmaktadır (Barro, 1999; Hanke, 2025). Türkiye örneğinde, özellikle 2000’li yıllarda yaşanan dışsal şoklar ve piyasa dalgalanmaları, halkın ekonomik güvencesizlik hissini pekiştirmiştir (Öniş & Güven, 2011). Bu bağlamda, makroekonomik stres düzeyleri ile toplumsal hoşnutsuzluk arasında nedensel bir ilişki kurmak mümkündür. Bununla birlikte, toplumsal hoşnutsuzluk, bireylerin ekonomik ve sosyal koşullara karşı geliştirdikleri memnuniyetsizlik durumunu ifade ederken; ekonomik dalgalanmalar, işsizlik, enflasyon, gelir adaletsizliği ve özellikle finansal kırılganlıklar bu durumun tetikleyici unsurları arasında yer almaktadır (Gakuru & Yang, 2024; Kahneman & Krueger, 2006). Ekonomik küreselleşme, sermaye hareketliliğini artırarak kısa vadeli yatırım eğilimlerini öne çıkarmakta ve bu durum, sıcak para girişlerine bağımlılığı artırmaktadır (Epstein, 2005). Bu bağımlılık ise kırılganlıkları derinleştirerek ekonomik stresin toplumsal düzeye yansımaya neden olabilmektedir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, küresel ekonomik entegrasyon süreciyle birlikte artan dışa açıklık, Türkiye’yi dış şoklara daha duyarlı hale getirmiş ve bu durum, bireylerin ekonomik sistemden beklentilerinde derin sapmalara yol açmıştır (Akyüz, 2017; Öniş, 2003). Ayrıca, sıcak para girişlerine dayalı büyüme modelleri, kısa vadeli sermaye akımlarına bağlı istikrarsızlıklar yaratarak ekonomik volatilitiyi artırmış, bu da ekonomik aktörlerin beklentilerinde yüksek derecede oynaklığa neden olmuştur (Gabriele vd., 2000).

2000’li yıllardan itibaren Türkiye ekonomisi, IMF ile yapılan yapısal uyum programları çerçevesinde uluslararası finansal entegrasyon sürecine hızla adapte olmuş; portföy yatırımları, doğrudan yabancı sermaye girişleri ve finansal serbestleşme politikalarıyla küresel sermaye piyasalarına entegre olmuştur. Ancak bu süreç, ekonomik yapının 2008 küresel krizi gibi dış şoklara karşı daha duyarlı hale gelmesine yol açmıştır (Yeldan, 2009). Bu bağlamda, finansal serbestleşmenin etkisiyle sıcak para girişleri artarken, bu tür sermaye akımlarının ani çıkışları ekonomik volatilitiyi beraberinde getirmiştir. Türkiye ekonomisinin büyüme performansındaki düzensizlikler ve dışa bağımlı finansman yapısı, döviz kuru ve faiz oranlarında oynaklığı artırarak makroekonomik kırılganlıkları derinleştirmiştir (Öniş & Bakır, 2007). Etkisi ekonomik anlamda hissedilen volatilitenin yüksek olduğu dönemlerde risk algısı da paralel şekilde artmış, özellikle 2001 krizinde olduğu gibi, ani sermaye çıkışları ülke ekonomisinde derin yapısal hasarlara neden olmuştur. Bu süreçte, kısa vadeli sermaye hareketlerine dayalı büyüme stratejileri sorgulanmaya başlanmış, sıcak para bağımlılığı, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin önünde bir engel olarak ortaya çıkmıştır (Yeldan,

2006). Volatilitenin arttığı her yeni küresel ya da bölgesel şok, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde hem finansal istikrarı hem de toplumsuz hoşnutsuzluğu olumsuz yönde etkileyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Aslantaş vd., 2024). Bu bağlamda küreselleşmenin yansıması olarak risk, volatilité ve dışsal şoklar yalnızca finansal bir unsur değil; aynı zamanda makro ekonomik stres düzeyinin de belirleyici faktörü olarak değerlendirilmektedir. 2008 küresel krizi bu değerlendirmeye örnek niteliğindedir.

2008 küresel finans krizinden sonra Türkiye, dış kaynaklara bağımlılığını azaltmak yerine daha da pekiştirmiş, cari açığı sıcak para ile finanse etmeye devam etmiştir. Bu strateji, yüksek faiz–düşük kur politikalarıyla birlikte kısa vadeli sermaye girişlerini teşvik etmiş, ancak aynı zamanda ekonomi üzerindeki dışsal baskıları artırmıştır (Boratav, 2012). Bu dönemde ekonomik belirsizlik artarken, yatırım ortamındaki istikrarsızlık, işsizlik oranlarının yüksek seyretmesi ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi sosyal sorunların yoğunlaşmasına neden olmuştur (Yılmaz & Yıldız, 2022). Özellikle volatilité ve kırılganlığın yüksek olduğu dönemlerde toplumsal hoşnutsuzluk seviyelerinde gözle görülür artışlar yaşanmıştır. 2010 Avrupa Borç Krizi, Türkiye gibi küresel finansal sisteme entegre ülkelerde sermaye akımlarında ani daralmalar yaratmış, dış finansmana dayalı büyüme modelinin ne derece kırılgan olduğunu ortaya koymuştur (Orhangazi, 2019). Özellikle euro bölgesindeki bankaların risk iştahının azalması, Türkiye’ye yönelik portföy yatırımlarında daralmaya ve döviz kurlarında artışa neden olmuştur. Benzer şekilde, 2018 ve 2021 Türkiye krizleri ise yüksek dış borç, TL’nin hızlı değer kaybı ve enflasyonist baskılarla şekillenmiş; sıcak paraya dayalı büyümenin sürdürülemezliğini yeniden göstermiştir (Orhangazi & Yeldan, 2021; Tsang, 2023). Diğer taraftan, 2008 küresel krizi ve 2010 borç krizi örnekleri, dış şokların küreselleşmiş bir ekonomi üzerindeki doğrudan etkisini göstermesi açısından çarpıcıdır ve finansal volatilitenin toplumsal hoşnutsuzlukla ne kadar iç içe geçtiğini vurgulamaktadır.

Ekonomik küreselleşme düzeyinin artması, Türkiye gibi orta gelirli ekonomilerde dışsal şoklara karşı esneklik yerine kırılganlık yaratabilmektedir. Volatilité ve risk unsurlarının bu süreçte sıcak para akımları ile doğrudan ilişkili olması, finansal piyasaların kısa vadeli hareketlere daha duyarlı hale gelmesine neden olmaktadır (Gabel, 2003). Sermaye girişlerinin yüksek olduğu dönemlerde yaşanan yapay büyüme, dış şoklar karşısında sürdürülemez hale gelmekte ve bu da makroekonomik dengeleri tehdit etmektedir. Türkiye’nin bu süreçte uyguladığı para ve maliye politikaları, küresel dalgalanmalara karşı yeterince direnç geliştirememiştir. Diğer taraftan, petrol fiyatlarındaki ani artışlar, FED faiz kararları, jeopolitik riskler gibi küresel piyasalar aracılığıyla ortaya çıkan dış şokların Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi,

doğrudan sıcak para akımlarında dalgalanma ve yerli para biriminde değer kaybı şeklinde hissedilmektedir (Boratav, 2012, Obstfeld & Taylor, 2004; Orhangazi & Yeldan, 2021). Bu tür gelişmeler finansal istikrarı bozarak toplumsal hoşnutsuzluğun artmasına neden olabilmektedir. Küreselleşmenin ileri düzeyde olduğu bu bağlamda, ekonomik yapıların dışsal etkilere karşı daha dirençli hale gelmesi gerektiği açıktır. Ancak sermaye kontrollerinin yetersizliği ve kısa vadeli sermaye hareketlerine olan bağımlılık, Türkiye gibi ülkelerde sistematik riskleri derinleştirmiştir (Yıldız & Yılmaz, 2022).

Bu çalışma, Türkiye ekonomisinde küreselleşme ve dış şokların (spekülatif eğilimler, finansal volatilité ve belirsizlik) toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkilerini çok boyutlu biçimde analiz etmektedir. Özellikle 2000’li yıllarda hız kazanan finansal serbestleşme, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve dışa açıklığın artması, Türkiye ekonomisini küresel finansal dalgalanmalara karşı daha duyarlı hale getirmiştir. Bu dönemde yaşanan 2001 finansal krizi, 2008 küresel kriz, 2013 parasal sıkılaşma süreci (Taper Tantrum), 2018 döviz krizi ve 2020 pandemi şoku, yalnızca makroekonomik dengeleri değil, aynı zamanda toplumsal refah düzeyini de önemli ölçüde etkilemiştir. Dolayısıyla çalışma, yalnızca statik ilişkileri değil, bu ilişkilerin zaman içinde nasıl değiştiğini de analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu kapsamda, Bai ve Perron (2003a) çoklu yapısal kırılma testi kullanılarak, küreselleşme, sıcak para hareketleri ve belirsizlik ile toplumsal hoşnutsuzluk arasındaki ilişkinin rejimsel kırılma noktaları belirlenmektedir. Çalışmada, toplumsal hoşnutsuzluk göstergesi olarak güncel verilerle yeniden hesaplanan Hanke (2025) sefalet endeksi kullanılmıştır. Küreselleşme düzeyi, sıcak para akımları ve bileşenleri ile küresel belirsizlik değişkenleri tanımlayıcı analizlerle değerlendirilmiş; bu analizlerde öne çıkan dönemsel sıçramalar, kırılma eğilimleri ve oynaklıklar, Bai ve Perron

(2003a) testinin ampirik çerçevesiyle sınanmıştır. Böylece çalışma, Türkiye ekonomisinde toplumsal hoşnutsuzluğun zamana bağlı dinamiklerini küresel finansal dalgalanmalarla ilişkilendiren özgün bir model ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, ekonomik küreselleşme ve dış şokların Türkiye ekonomisi üzerindeki makroekonomik stres yaratıcı etkilerinin zaman içindeki değişimini incelemektir. Çalışma, küreselleşme süreçlerinin yalnızca ekonomik performans göstergeleriyle değil, aynı zamanda toplumsal hoşnutsuzluk ve refah düzeyi üzerindeki etkileriyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, çalışma literatüre dört yönde katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

- Türkiye ekonomisi için güncel bir sefalet endeksinin hesaplanması ve bu göstergenin toplumsal hoşnutsuzluk ölçütü olarak analize dahil edilmesi. Hesaplanan bu endeksin küreselleşme düzeyiyle birlikte analiz edilmesi.
- Dış şok göstergesi olarak sıcak para akımları ve alt bileşenlerinin dönemsel eğilimlerinin ayrıntılı biçimde analiz edilmesi. Güncel sefalet endeksiyle karşılaştırılması ve analiz edilmesi.
- 2000’li yıllarda, küreselleşme kavramının gelişmekte olan ülke ekonomisi kategorisindeki Türkiye ekonomisi örneğinde toplumsal hoşnutsuzluk boyutu dikkate alınarak yapısal kırılmalı analiz edilmesi. Böylece toplumsal hoşnutsuzlukla dışsal faktörler arasındaki ilişkinin hangi yıllarda anlamlı biçimde farklılaştığı istatistiksel olarak belirlenecektir.
- Elde edilecek sonuçlar, sermaye hareketlerinin kontrolü, makroekonomik istikrarın sürdürülmesi ve toplumsal refahın korunması bakımından politika yapıcılara yön gösterecek nitelikte olacaktır.

Bu çerçevede, hem tanımlayıcı tablo ve grafik analizleri hem de Bai & Perron (2003) yapısal kırılma testi uygulanarak, değişkenler arasındaki ilişkilerin zaman içinde sabit kalıp kalmadığı ve hangi dönemlerde yapısal değişim gösterdiği istatistiksel olarak test edilmiştir. Bu kapsamda, “Türkiye ekonomisinde küreselleşme, dış şoklar ve toplumsal hoşnutsuzluk arasındaki ilişkiler zaman içinde yapısal kırılmalara uğramakta mıdır?” ve 2000 sonrası dönemde yaşanan ekonomik krizler, bazı önemli dönemler ve küresel dalgalanmalar, Türkiye’de toplumsal hoşnutsuzluk dinamiklerinde anlamlı kırılma noktaları yaratmış mıdır? soruları genelinde üç temel araştırma sorusuna cevap aranacaktır.

- Küreselleşme düzeyinin Türkiye’de toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkisi zaman içerisinde yapısal kırılmalara uğramakta mıdır?

Bu soru, ekonomik entegrasyon sürecinin (küreselleşme düzeyi) toplumsal hoşnutsuzlukla olan ilişkisinin farklı dönemlerde (örneğin 2001, 2008, 2018) değişip değişmediğini araştırır.

- Dış şok göstergesi olarak sıcak para akımları ve bileşenlerinin toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkisi, farklı dönemlerde yapısal farklılık göstermekte midir?

Bu soru, sermaye hareketliliğinin ve kısa vadeli finansal giriş–çıkışların, toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkisinin kriz dönemleri boyunca rejimsel olarak değişip değişmediğini test eder.

- Küresel ekonomik politika belirsizliği, Türkiye’de toplumsal hoşnutsuzluk düzeyi ile ilişkisi bakımından dönemsel yapısal kırılmalar sergilemekte midir?

Bu soru, dış şok kaynaklı belirsizliklerin, toplumsal refah üzerindeki etkilerinin hangi dönemlerde güçlendiğini veya zayıfladığını ölçer.

Bu araştırma, 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinde yaşanan küreselleşme süreci, finansal serbestleşme ve dış şoklara açıklık bağlamında, ekonomik göstergeler ile toplumsal refah arasındaki etkileşimi zaman dinamikleri içinde analiz etmektedir. Literatürde genellikle büyüme, kriz veya enflasyon ekseninde tartışılan küreselleşme olgusu, bu çalışmada “toplumsal hoşnutsuzluk” boyutuyla genişletilmektedir. Bu yönüyle çalışma, iktisadi analiz ile sosyal teori arasında köprü kurarak, ekonomik küreselleşmenin sosyal yansımalarını 2000 sonrası Türkiye örneği üzerinden açıklamayı hedeflemektedir.

Politika çıkarımları açısından, elde edilecek bulguların sermaye hareketlerinin kontrolü, makroekonomik istikrarın güçlendirilmesi ve politika tutarlılığının toplumsal refah ile uyumlaştırılması yönünde önemli sonuçlar doğurması beklenmektedir. Bu yönüyle çalışma, yalnızca iktisadi analiz düzeyinde değil, aynı zamanda sosyal politika ve refah ekonomisi tartışmalarına da katkı sunmaktadır. Sonuç olarak, Bai ve Perron (2003a) çoklu yapısal kırılma yöntemi kullanılarak geliştirilen bu analiz, küresel bütünleşme, sermaye hareketliliği ve dış şokların toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki zamana bağlı etkilerini ortaya koymakta; böylece hem ulusal düzeyde politika yapıcılara hem de uluslararası literatüre yeni bir analitik bakış açısı kazandırmayı amaçlamaktadır.

1. TOPLUMSAL HOŞNUTSUZLUK KAVRAMI VE SEFALET ENDEKSİ

Toplumsal hoşnutsuzluğun ekonomik boyutunu ölçmek ve çeşitli ülke deneyimlerini karşılaştırmak adına geliştirilmiş göstergelerden biri olan sefalet endeksi, ilk olarak Arthur M. Okun tarafından önerilmiş (MI_O); işsizlik oranı (UNEMP) ile enflasyon oranının (INF) basit toplamı olarak tanımlanmıştır (Okun, 1963). Bu endeks, bireylerin günlük yaşamlarında hissettikleri makro ekonomik stres düzeyinin temel iki kaynağını (UNEMP ve INF) doğrudan ilişkilendirmesi açısından sembolik bir araç işlevi görmüştür (Gilbert, 1973). Buna göre UNEMP ve INF kaynaklarının aritmetik

toplamı üzerinden toplumsal hoşnutsuzluğu ölçmeye çalışmaktadır (Plosser & Schwert, 1979).

$$MI_O = UNEMP + INF \quad (1)$$

Okun (1963) çalışmasının Denklem 1’de belirtilen bu basit yaklaşımı, dönemin Amerika ekonomisinin ekonomik ve sosyal analizleri için işlevsel olsa da; ekonomik refahın sadece işsizlik ve fiyat artışlarıyla sınırlı olmadığını ortaya koyan sonraki çalışmalar, endeksin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Robert Barro, endekse faiz oranlarını (INT) ve büyümedeki değişimleri (GDP) ekleyerek daha geniş kapsamlı bir sefalet endeksi (MI_B) önermiştir (Barro, 1999). MI_B, faiz oranlarının ekonomik aktivite üzerindeki yavaşlatıcı etkisini ve ekonomik büyümenin refah üzerindeki iyileştirici etkisini hesaba katarak Denklem 2’deki gibi formüle edilmiştir.

$$MI_B = UNEMP + INF + INT - GDP \quad (2)$$

MI_B, MI_O’ya kıyasla daha gelişmiş olsa da her iki sefalet endeksi Amerikan ekonomisi odaklıdır. Zamanla bu endekslerin sınırlılıkları ortaya çıkmış ve daha geniş kapsamlı, çok değişkenli ölçütler geliştirilmiştir. Bu noktada, sefalet endeksinin daha sistematik hale getirilmesi ve uluslararası karşılaştırmaya elverişli olması için Steve Hanke tarafından geliştirilen versiyonu (MISERY), 162 ülke ekonomisi adına özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki makroekonomik kırılganlıkları daha iyi yansıtan bir çerçeve sunmuştur (Hanke, 2025). Bu bağlamda MISERY toplumsal hoşnutsuzluğu Denklem 3’te olduğu gibi karşılaştırmalı olarak daha gerçekçi biçimde yansıtan bir formül sunmaktadır.

$$MISERY = UNEMP + INF + RATE - GROWTH \quad (3)$$

MISERY makroekonomik stres ve toplumsal hoşnutsuzluk göstergesi olarak sefalet endeksini yalnızca UNEMP ve INF üzerinden değil, aynı zamanda kredi borçlanma maliyetleri (RATE) ve kişi başına düşen ekonomik büyüme performansı (GROWTH) üzerinden değerlendirmeye açmaktadır. Bu yönüyle MISERY, hem makroekonomik stres düzeyini hem de bireylerin refah kayıplarına dayalı hoşnutsuzluk eğilimini anlamak açısından oldukça elverişli bir göstergedir (Gakuru & Yang, 2024). Aynı zamanda hesaplanan bu endeks iktisadi birimlerin ekonomik sistemle ilişkisini daha bütüncül biçimde ele almaktadır. MI_O’da dikkate alınmayan büyüme ve faiz unsurları, MISERY’de toplumun genel memnuniyet/hosnutsuzluk düzeyi üzerinde belirleyici rol oynayan değişkenler olarak ele alınmaktadır. MISERY ile sefalet endeksi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde refah dağılımının kırılganlığını, toplumsal hoşnutsuzluk potansiyelini ve sistemik olarak makroekonomik stres düzeyini yakalayan güçlü bir gösterge haline gelmiştir.

Denklem 3’te yer alan ve MISERY endeksini oluşturan her bir değişken, bireylerin ekonomik sistemle olan etkileşimlerini ve algıladıkları refah düzeyini doğrudan etkileyen temel stres faktörlerini yansıtmaktadır. İşsizlik, bireyin üretimden ve gelirden dışlanması; enflasyon, alım gücünün aşınmasını; faiz oranı, borçlanma maliyetlerinin artmasını; kişi başı büyüme ise refahtan pay almayı temsil etmektedir. Bu yapıyla endeks, sadece iktisadi bir özet gösterge değil, aynı zamanda makroekonomik stres düzeyinin bireyler düzeyinde hissedilen sosyal sonuçlarını temsil eden bir sefalet endeksi niteliği kazanmaktadır (Di Tella & MacCulloch, 2006). MISERY’nin diğer endekslere kıyasla güçlü yönü, doğrudan bireysel yaşam maliyetleri ve refah algısını etkileyen ekonomik değişkenleri kapsamasıdır.

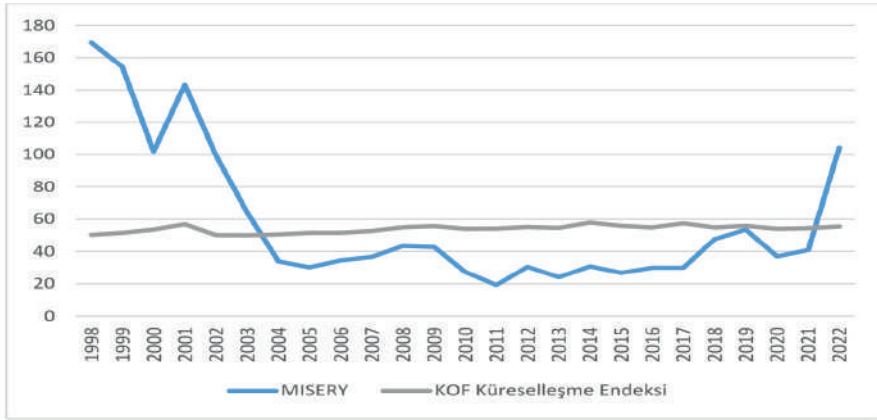
MISERY’nin artışı, toplumun ekonomik baskılar altında olduğunu, temel makroekonomik dengelerin bozulduğunu ve buna bağlı olarak toplumsal hoşnutsuzluk potansiyelinin yükseldiğini işaret etmektedir (Di Tella vd., 2001). Buna göre yüksek faiz, borçlanmayı zorlaştırır; yüksek işsizlik, gelir güvencesizliğini artırır; enflasyon, alım gücünü azaltır; büyümedeki düşüş ise toplumsal refah beklentilerini kırar. Bu dinamiklerin toplamı, endeks değerinin yükselmesine ve dolayısıyla makroekonomik stresin ve hoşnutsuzluğun toplumsal düzeyde derinleşmesine neden olmaktadır. MISERY, toplumsal hoşnutsuzluk ve makroekonomik stres düzeyindeki artışı doğrudan temsil eder. Endeks değerlerinin yükselmesi, toplumun ekonomik baskılar altında olduğunu; reel gelirlerin daraldığını, işsizlik tehdidinin arttığını ve borçlanma maliyetlerinin sosyal hareketliliği kısıtladığını gösterir (Kahneman & Krueger, 2006). Endeks değerindeki artışı yalnızca ekonomik zorlukları değil, aynı zamanda bu zorlukların birey düzeyindeki psikososyal etkilerini ve toplumsal hoşnutsuzluk eğilimini de temsil etmektedir. Bu bağlamda, literatürde yer alan ve hoşnutsuzluk endeksi ile şans oyunları arasındaki ilişkiyi nedensellik ve uzun dönem ilişki açısından ampirik olarak inceleyen Özcan ve Açıkalın (2015) çalışması dikkat çekmektedir. Bu çalışmaya göre toplumsal hoşnutsuzluk arttıkça iktisadi birimlerin şans oyunlarına olan eğilimi artmaktadır. Diğer taraftan, Adrangi ve Macri (2019) araştırmasında sefalet endeksindeki artışların Amerikan başkanlarının yeniden seçilmesine yönelik toplumsal kabulünde belirleyici gösterge olduğu tespit edilmiştir.

Sefalet endeksinin kavramsal çerçevesinde dikkat çeken ekonomik ve aynı zamanda sosyal belirleyiciliği göz önüne alındığında, küreselleşme ve dış şokların MISERY bileşenlerini doğrudan etkileyen belirleyici faktörler olması kaçınılmazdır. Bu bağlamda, küreselleşme ile artan sermaye hareketliliği, finansal açıklık ve dışa bağımlı büyüme modelleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde faiz, döviz kuru ve büyüme oranlarında oynaklığa neden olmaktadır (Nguyen vd., 2024). Buna göre küresel likidite daraldığında sermaye çıkışları

hızlanmakta; bu da iç piyasalarda faiz oranlarının yükselmesine, büyümenin daralmasına ve kur şokları yoluyla enflasyonun tırmanmasına yol açmaktadır (Choi vd., 2017). Bu gelişmelerin her biri, MISERY formülünde yukarı yönlü hareket yaratarak endeksin yükselmesine ve dolayısıyla toplumsal hoşnutsuzluğun artmasına neden olmaktadır. Amerikan Merkez Bankası (FED) gibi küresel faiz kararları, emtia şokları, bölgesel savaşlar ve jeopolitik risklerden kaynaklı dış şoklar, söz konusu endeksin bileşenlerine eşzamanlı baskılar uygulayarak toplumsal hoşnutsuzluk ve makroekonomik stres düzeyini sert biçimde yukarı çekebilmektedir (Gabel, 2003; Graham & Pettinato, 2004).

Şekil 1, Türkiye’de 1998–2022 döneminde küreselleşme düzeyini temsilen KOF Ekonomik Küreselleşme Endeksi ile MISERY’nin yıllık değişim eğilimlerini göstermektedir. Küreselleşme düzeyi durağan seyrederken, MISERY kriz dönemlerinde sert dalgalanmıştır. Bu durum, ekonomik istikrarın bozulduğu dönemlerde toplumsal hoşnutsuzluğun artış eğilimine girdiğini göstermektedir. Şekil 1’de Türkiye’de 1998–2022 döneminde MISERY ile küreselleşme düzeyinin seyri karşılaştırılmaktadır. Grafik, toplumsal hoşnutsuzluğu temsil eden sefalet endeksinin yüksek dalgalanma gösterdiğini, buna karşılık küreselleşme endeksinin oldukça durağan bir seyir izlediğini ortaya koymaktadır. Özellikle 1998–2003 döneminde sefalet endeksinde keskin düşüşler ve sıçramalar gözlenmekte, bu da 2001 ekonomik krizi ve sonrasındaki istikrar programlarının etkisine işaret etmektedir. 2004–2017 arasında endeks görece düşük ve istikrarlı seyretilmiş, bu dönemde küreselleşme düzeyi yatay fakat istikrarlı artış göstermiştir. Ancak 2018 döviz krizi sonrasında sefalet endeksi yeniden yükseliş eğilimine geçmiş, 2022 yılında sert bir artışla 2000’li yılların en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye’nin küresel sisteme yüksek entegrasyon düzeyine rağmen makroekonomik istikrarsızlık ve toplumsal hoşnutsuzluğun yeniden derinleştiğini göstermektedir. Dolayısıyla grafik, küreselleşme düzeyinin sabit kaldığı bir ortamda ekonomik şoklar ve politika dalgalanmalarının toplumsal refah üzerindeki belirleyici etkisini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Küreselleşme düzeyi ve Hanke sefalet endeksinin seyri (2000’li yıllar)

* Hanke (2025) referans alınarak yazar tarafından Denklem 3’e göre sefalet endeksi oluşturulmuştur. Bu göstergenin oluşturulmasında kullanılan orijinal veri bileşenleri Dünya Bankası (WB) veri tabanından alınmıştır. (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>)

** KOF Küreselleşme Endeksi verileri, İsviçre Ekonomik Araştırmalar Enstitüsü (Swiss Economic Institute) tarafından yayımlanan veri tabanından alınmıştır. (<https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>)

Türkiye gibi dışa açık ve sıcak paraya dayalı finansman modeli benimseyen ülkelerde, küreselleşme ve dış şoklar, sefalet endeksinin bileşenlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Benli & Çoban, 2022). Bu noktada sermaye girişlerinin aniden yavaşlaması, döviz kurunda şoklara, faiz oranlarında artışa ve ekonomik büyümede daralmaya neden olabilir. Bu durum, endekste ki dört bileşenin birden olumsuz yönde etkilenmesiyle sonuçlanarak endeks puanını yükseltir. Buna göre dışsal şoklar, iç ekonomide makro ekonomik stres düzeyinin keskin biçimde yükselmesine neden olurken, bu durum endeksin yükselmesiyle birlikte toplumsal hoşnutsuzluk seviyesinde gözle görülür artışlara neden olmaktadır (Tekin & Ural, 2019).

Sonuç olarak, MISERY, yalnızca ekonomik durumun nesnel bir göstergesi değil; aynı zamanda bireylerin içinde bulunduğu sistemden memnuniyet düzeyini ve sosyal huzursuzluk potansiyelini yansıtan bir barometre niteliğindedir (Adrangi & Macri, 2019; Benli & Çoban, 2022; Özcan & Açıkalın, 2015; Tekin & Ural, 2019). Küreselleşmenin derinleştiği ve dış şokların daha sıklaştığı mevcut küresel düzende, bu endeksin özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde artan kırılganlıkların ve

makroekonomik stresin toplumsal etkilerini analiz etmekte oldukça elverişli bir çerçeve sunduğu açıktır.

Küreselleşmeye paralel dış şokların etkinliği bağlamında, özellikle sıcak para hareketleri, MISERY ile doğrudan ilişkili bir başka temel değişken olarak öne çıkmaktadır. Çünkü bu tür kısa vadeli sermaye girişleri, faiz, döviz kuru, büyüme ve enflasyon gibi endeksin dört ana bileşeni üzerinde doğrudan etki yaratmaktadır (Waqas vd., 2015). Aşırı sıcak para girişleri ekonomik genişleme yaratırken, ani çıkışları faiz ve kur krizlerine neden olmakta; bu da endeksin dramatik biçimde yükselmesine ve toplumsal hoşnutsuzluğun keskinleşmesine neden olmaktadır (Korinek, 2011).

2. DIŞ ŞOK GÖSTERGESİ OLARAK SICAK PARA

Finansal piyasalarda hızlı ve yön değiştirici nitelikteki kısa vadeli sermaye hareketleri, sıcak para olarak tanımlanmakta olup, gelişmekte olan ekonomilerde makroekonomik istikrarı tehdit eden başlıca dışsal şok göstergeleri arasında yer almaktadır (Calvo & Mendoza, 2000; Rodrik & Subramanian, 2009). Döviz kuru, faiz oranları ve hisse senedi piyasaları gibi temel göstergelerde yüksek oynaklığa neden olan bu akımlar, yalnızca finansal dengesizlikleri değil, aynı zamanda işsizlik ve enflasyon gibi toplumsal refahı doğrudan etkileyen alanlarda da kırılganlık yaratmaktadır (Eichengreen, 2001; Obstfeld & Rogoff, 1996). Bu tür etkiler, MISERY gibi göstergelerde gözlemlenen dalgalanmalarla da örtüşmektedir.

Sıcak para hareketleri MISERY'nin dört bileşenin tamamı üzerinde doğrudan ve çoğu zaman oynaklık yaratıcı bir etkiye sahiptir. Özellikle kısa vadeli sermaye girişlerinin yoğun olduğu dönemlerde faiz oranları düşmekte, kur baskılanmakta ve enflasyon geçici olarak kontrol altına alınmaktadır. Ancak bu görüntü, ekonomik temellere dayanmayan bir istikrar illüzyonu yaratır ve MISERY değerinde düşüşe neden olur (Hanke, 2013; Di Tella & MacCulloch, 2006). Ne var ki bu kırılgan istikrar ortamı, yatırımcı algısındaki en ufak bir bozulmada tersine dönebilir. Özellikle sıcak paranın çıkışı ile birlikte kurda sert artışlar yaşanmakta, bu da ithalat maliyetlerini ve genel fiyat seviyesini hızla yükselterek enflasyonda sıçramaya neden olmaktadır (Uygur, 2001). Aynı zamanda Merkez Bankası'nın bu sürece yanıtı çoğu zaman faiz artışı şeklinde olmakta; böylece kredi maliyetleri artmakta, reel sektör üzerindeki baskı yoğunlaşmaktadır. Sonuçta hem enflasyon hem de faiz oranı MISERY içerisinde yukarı yönlü baskı yaratırken; ekonomideki yavaşlamayla birlikte büyüme oranı düşmekte, işsizlik artmakta ve MISERY bileşenlerinin tamamı olumsuz etkilenmektedir.

MISERY üzerinde bir başka önemli etki, sıcak para girişlerinin büyümeyi geçici olarak teşvik etmesidir. Ancak bu büyüme genellikle ithalata ve iç tüketime dayalı olduğundan sürdürülebilir değildir. Sıcak para çıkışının ardından yaşanan ani yavaşlamalar, büyüme oranında sert düşüşler ve işsizlikte sıçramalar yaratmakta; bu da MISERY’deki en pozitif kalemin negatif etkilenmesine neden olmaktadır (Grabel, 2003). Dolayısıyla, sıcak para akımları MISERY’nin yapısını geçici olarak iyileştirebilse de, uzun vadede yapısal dengesizlikleri derinleştirerek endeksin dramatik biçimde bozulmasına neden olabilmektedir. Özetle, sıcak para hareketleri MISERY bileşenlerini hem sistematik hem çevrimsel olarak etkileyen önemli bir faktördür. Sıcak paranın ani giriş ve çıkışları, toplumsal hoşnutsuzluğu tetikleyen makroekonomik kırılganlıkları artırarak MISERY’nin yüksek seyretmesine yol açmakta; bu da özellikle küreselleşmenin derinleştiği gelişmekte olan ülkelerde toplumsal istikrarın finansal istikrarla birlikte değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Finansal istikrarı tehdit eden sıcak para girişleri, ülke para birimini değerli kılarak ihracatçı sektörleri zayıflatırken; ani sermaye çıkışları, “sudden stop” etkisi yaratarak döviz krizi ve likidite daralması riskini gündeme taşımaktadır (Calvo vd., 1996). Özellikle sermaye çıkışlarına eşlik eden kur şokları ve faiz artışları, tüketici fiyatlarını yukarı çekerken, gelir dağılımını da bozarak toplumsal hoşnutsuzluk seviyesini yükseltebilmektedir. Bu durum, MISERY’de meydana gelen ani sıçramaların yapısal nedenleri arasında değerlendirilebilir. Bu tür sermaye hareketlerinin yönünü belirleyen faktörler, içsel ekonomik büyüme beklentilerinden ziyade, yatırımcıların küresel risk iştahı, majör merkez bankalarının politika faizleri ve jeopolitik gelişmeler gibi dışsal faktörlerle şekillenmektedir (Taylor, 1998; Stiglitz, 2000). Teorik olarak, döviz kuru rejimiyle sermaye hareketleri arasındaki ilişkiyi açıklayan Mundell-Fleming modeli, kur rejiminin sıcak para üzerindeki etkisine işaret ederken (Fleming, 1962; Mundell, 1963; Obstfeld & Rogoff, 1995), “sudden stop” literatürü dış finansmana bağımlı ekonomilerin ani çıkışlara yapısal olarak savunmasız kaldığını ortaya koymaktadır (Calvo vd., 2003). Bu tür kriz süreçlerinin, sadece ekonomik değil, toplumsal sonuçları da bulunmaktadır. Özellikle yükselen işsizlik, azalan reel ücretler ve yükselen enflasyon gibi bileşenler, MISERY’de belirgin artışlar yaratmaktadır.

Finansal istikrarsızlık hipotezine göre, sıcak para akımları riskli varlıklara olan talebi teşvik ederek finansal balonlara ve sonrasında çöktürlere neden olabilir (Minsky, 1986). Bu tür krizlerin ardından artan maliyetler, hem kamu bütçesinde bozulmaya hem de geniş kesimlerin refah düzeyinde düşüşe yol açmaktadır. Kaminsky ve Reinhart (1999), bu süreçlerin sistemik kırılganlık yarattığını vurgularken; Forbes ve Warnock (2012), sıcak para girişlerinin

sürdürülebilirliği konusunda ciddi uyarılarda bulunmaktadır. Tüm bu gelişmeler, MISERY’de dalgalanmalara yol açarak, ekonomik performansın toplumsal yansımaları görünür kılmaktadır. Diğer taraftan, portföy teorisine dayalı olarak geliştirilen dengesizlik modelleri, yatırımcıların risk-getiri değerlendirmelerine göre hızla pozisyon değiştirebileceğini ve belirsizlik arttığında sermaye çıkışlarının hızlandığını belirtmektedir (Dziuba vd., 2021). Bu durum, yerli para biriminin aniden değer kaybetmesi ve döviz krizlerinin tetiklenmesi ile sonuçlanabilir. 2018’de Türkiye’de yaşanan kur şoku, bu mekanizmanın güncel bir örneğidir (Orhangazi & Yeldan, 2021; Reinhart & Rogoff, 2009; Tsang, 2023). Ekonomik büyümedeki geçici istikrarı işaret eden bu gibi dönemlerde sefalet endeksindeki artışlar, sadece ekonomik değil, toplumsal hoşnutsuzluğun habercisi olarak okunabilir. Sıcak para akımlarının büyüme geçici olarak desteklese bile, ani çıkışların yol açtığı istikrarsızlık, MISERY gibi göstergeler üzerinden izlendiğinde, toplumların refahında derin erozyonlara neden olabilmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ekonomilerde mali ve parasal politikaların öngörülebilir, kurumsal temellere dayalı ve ihtiyatlı bir çerçevede şekillendirilmesi, hem makroekonomik dengeyi korumak hem de toplumsal hoşnutsuzluğu sınırlamak açısından büyük önem taşımaktadır (Feldmann & Kuokstis, 2017).

Tablo 1. Sıcak Para Hareketlerinin Hesaplanması

Bileşen	Ödemeler Dengesi Alt Kalemi	Açıklama
Portföy Yatırımları	Hisse Senetleri	Bankalar ve şirketlerce ihraç edilen hisse senetlerine yabancı yatırımlar.
	Devlet İç Borçlanma Senetleri	Devlet tahvillerine yönelik yabancı sermaye girişleri.
Diğer Yatırımlar	Banka Mevduatları ve Döviz Yükümlülükleri	Bankalara gelen kısa vadeli döviz ve mevduat girişleri.
	Kısa Vadeli Banka Kredileri	Bankaların yurtdışından sağladığı kısa vadeli kredi kaynakları.
	Şirket Kısa Vadeli Kredileri	Şirketlerin yurtdışından aldığı kısa vadeli ticari krediler.
Net Hata ve Noksan	Belirlenemeyen Giriş/Çıkışlar	Kaynağı tespit edilemeyen döviz hareketleri.

** Tabloda yer alan her bileşen sıcak para hareketlerine “+” yönde katkı sağlamaktadır (İnandım, 2005: 110-112).*

Tablo 1’de görüldüğü üzere, sıcak para akımlarının ölçümünde net portföy yatırımları, kısa vadeli banka ve özel sektör kredileri, mevduat yükümlülükleri

ile ödemeler dengesindeki net hata ve noksan kalemi temel alınır (Lane & Milesi-Ferretti, 2007; İnandım, 2005). Türkiye örneğinde, bankalar ve özel sektör tarafından ihraç edilen hisse senetleri ile genel hükümetin yurtiçi borçlanma senetlerine yönelik yabancı yatırımlar, sıcak paranın temel portföy bileşenlerini oluşturmaktadır (Demir & Sever, 2009; Obstfeld & Rogoff, 1996). Yüksek faiz farkları ve kısa vadeli kazanç beklentileri, bu tür yatırımların cazibesini artırırken; finansal dalgalanma, güven erozyonu veya faiz indirimi gibi faktörler ani sermaye çıkışlarına yol açarak döviz kurları ve faiz oranları üzerinde baskı yaratmaktadır (Boratav, 2001; Çulha, 2006).

Tablo 1’de sıcak paranın bir diğer ayağını oluşturan banka ve şirketlerin yurtdışından sağladığı kısa vadeli krediler ve döviz mevduatları, yüksek getiri motivasyonu ile sisteme dahil olurken, kriz dönemlerinde hızla geri çekilerek finansal kırılganlığı derinleştirebilmektedir (Kaminsky & Reinhart, 1999). Banka mevduat yükümlülükleri ve kısa vadeli ticari krediler, piyasa likiditesi ve dış ticaretin finansmanı açısından önemli bir rol oynasa da, döviz geri ödeme dönemlerinde kur baskısını artırabilmektedir (Bordo vd., 2010; Eichengreen, 1998). Ayrıca, kaynağı belirlenemeyen sermaye hareketlerini içeren net hata ve noksan kalemi, hem kayıt dışı döviz girişlerini hem de ölçüm eksikliklerini yansıtmakta, bu yönüyle sıcak para akımlarının volatil doğasını daha da görünür kılmaktadır (Obstfeld & Taylor, 2004). Türkiye’de 1990 sonrası dönemde artan bu tür girişler, özellikle 1994, 2001, 2008 ve 2018 krizlerinde ekonomideki kırılgan yapıyı daha da belirgin hale getirmiştir (Boratav, 2012; Calvo vd., 1996; Orhangazi & Yeldan, 2021; Tsang, 2023).

2.1. 2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisinde Spekülatif Sermaye Eğilimleri

Bu bölümde, 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinin dış finansman kompozisyonundaki değişimler, sermaye akımlarının volatilitesi ve sıcak para ve bileşenlerinin spekülatif karakteri analiz edilmektedir. Portföy yatırımları, diğer kısa vadeli fon akımları ve net hata-noksan kalemindeki oynaklık, dış şoklara açıklığın ve finansal kırılganlığın temel göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda, 1998–2022 dönemi için Türkiye ekonomisinde sıcak para ve bileşenlerine (portföy yatırımları, diğer yatırımlar ve net hata-noksan kalemleri) ilişkin tablo analizi yer almaktadır. Bu analiz, dış şoklara açıklığın, volatilitenin ve spekülatif hareketlerin makroekonomik etkilerini incelemeye yöneliktir.

Tablo 2. Bazı Tanımlayıcı İstatistik Değerler (Milyon Dolar)

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
Portföy Yatırımları	2.701,0	8.024,7	-10.659,0	23.111,0
Diğer Yatırımlar	7.108,6	10.294,9	-8.136,0	28.061,0
Net Hata ve Noksan	-222,0	9.639,9	-18.049,0	28.821,0
Sıcak Para Hareketleri	9.587,5	15.681,5	-14.950,0	44.523,0

** Sıcak para hareketleri ve bileşenlerine yönelik değerler, Tablo 1’de raporlanan İnandım (2005) çalışmasından hareketle yazar tarafından hesaplanmıştır. Bu değişkenlerin oluşturulmasında kullanılan orijinal veri bileşenleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) temin edilmiştir. (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>)*

Tablo 2, Türkiye ekonomisinde 1998–2022 döneminde sıcak para bileşenlerinin yüksek oynaklık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle portföy ve diğer yatırımlardaki geniş değer aralığı, sermaye hareketlerinin dış şoklara ve küresel volatiliteye duyarlılığını göstermektedir. Net hata-noksan kalemindeki geniş dalgalanma aralığı ise kayıt dışı sermaye akımlarının ve spekülatif hareketlerin önemli rol oynadığını işaret etmektedir. Ortalama portföy yatırımları yaklaşık 2,7 milyar dolar, diğer yatırımlar 7,1 milyar dolar, net hata-noksan ise yaklaşık -222 milyon dolar düzeyindedir. Ancak standart sapmaların (özellikle net hata ve noksan kalemi için 9,6 milyar dolar ve toplam sıcak para için 15,6 milyar dolar) yüksek olması, sermaye hareketlerinde aşırı volatilité ve yön değişimlerinin sık yaşandığını göstermektedir.

Portföy yatırımları ortalama 2,7 milyar dolar düzeyinde olup, standart sapması 8 milyar doların üzerindedir. Bu yüksek oynaklık, kısa vadeli sermaye giriş ve çıkışlarının küresel risk algısına son derece duyarlı olduğunu göstermektedir. Minimum değer (-10,6 milyar dolar) 2020 Pandemisi’ne, maksimum değer (23,1 milyar dolar) ise 2005–2007 arasındaki sermaye giriş dalgasına karşılık gelmektedir. Diğer yatırımlar kalemi ortalama 7,1 milyar dolar ile en yüksek ortalamaya sahiptir. Bu, Türkiye’nin dış finansman ihtiyacını büyük ölçüde bankacılık sektörü ve kısa vadeli borçlanma yoluyla karşıladığını göstermektedir. Ancak 10,3 milyar dolarlık standart sapma, bu kaleminde de dış şoklara karşı ciddi oynaklık bulunduğuna işaret eder. Net hata-noksan kalemi ortalama olarak negatif (-222 milyon dolar) olsa da, $\pm 9,6$ milyar dolarlık standart sapma, belirsiz kökenli döviz akımlarında büyük dalgalanmalar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, kayıt dışı sermaye giriş-çıkışlarının özellikle kriz dönemlerinde artma eğiliminde olduğunu düşündürür. Toplam sıcak para değişkeni ortalama 9,6 milyar dolar olup,

15,6 milyar dolarlık yüksek standart sapması sıcak para hareketlerinin yüksek frekansta ve yön değiştirerek seyrettiğini göstermektedir. Minimum değer (-14,9 milyar dolar) 2001 krizine, maksimum değer (44,5 milyar dolar) ise 2013 yılına denk gelmektedir.

Tablo 2’de sunulan istatistikler, Türkiye’nin 2000’li yıllar boyunca dış finansman akımlarına aşırı bağımlı bir ekonomik yapı sergilediğini açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle portföy ve kısa vadeli borç kalemlerindeki yüksek oynaklık, sıcak paranın dış şokları içeriye taşıyan bir mekanizma olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Net hata-noksan kalemindeki geniş dalgalanma aralıkları ise sermaye hareketlerinin spekülatif, öngörülemez ve kısmen kayıt dışı bir karaktere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, bu tablo Türkiye ekonomisinde volatilité, spekülasyon ve dış şok duyarlılığının yapısal hale geldiğini; sıcak paranın 2000 sonrası dönemde makroekonomik istikrarsızlık ve toplumsal hoşnutsuzluk dinamiklerini besleyen temel bir kanal olduğunu göstermektedir.

Tablo 3, Türkiye’de 1998–2022 döneminde sıcak para bileşenlerinin yüzde 25, yüzde 50 (medyan) ve yüzde 75 çeyrek değerlerini göstermektedir. Sıcak para ve bileşenlerinin dağılım yapısını gösteren bu değerler, sermaye hareketlerinin zaman içindeki dağılımını ve oynaklık yapısını anlamak açısından kritik öneme sahiptir. Bu çeyrek değerler, Türkiye ekonomisinin 1998–2022 döneminde sıcak para akımlarında yüksek oynaklık, asimetrik davranış (giriş dönemleri daha sınırlı, çıkışlar daha sert) ve dış şoklara duyarlılık özellikleri taşıdığını açıkça göstermektedir.

Tablo 3. Yüzdelik (Çeyrek) Değerler (Milyon Dolar)

Değişken	%25 (Birinci Çeyrek)	%50 (Medyan)	%75 (Üçüncü Çeyrek)	Yorum
Portföy Yatırımları	-3.271,0	1.646,0	7.760,0	Türkiye, yılların %25'inde net portföy çıkışı yaşamış; ancak %50 ve üzerinde girişler artmış. Bu, kriz dönemlerinde portföy yatırımlarının hızla çıkışa geçtiğini gösterir.
Diğer Yatırımlar	2.233,0	4.154,0	9.596,5	Diğer yatırımların (özellikle kısa vadeli krediler) genellikle pozitif olduğu görülüyor. Dış borçlanma eğilimi yüksek.
Net Hata ve Noksan	-6.166,5	-713,0	3.870,0	Net hata ve noksan kalemi belirsiz; bazen pozitif (giriş), bazen negatif (çıkış). Bu, kayıt dışı sermaye hareketlerinin yön değişkenliğini temsil ediyor.
Sıcak Para Hareketleri	-1.855,0	8.565,0	18.207,5	Sıcak para hareketlerinin yarısından fazlası pozitif; ancak kriz dönemlerinde (örneğin 2001, 2018, 2020) toplam girişlerin sert biçimde negatife döndüğü görülüyor.

** Sıcak para hareketleri ve bileşenlerine yönelik değerler, Tablo 1'de raporlanan İnandım (2005) çalışmasından hareketle yazar tarafından hesaplanmıştır. Bu değişkenlerin oluşturulmasında kullanılan orijinal veri bileşenleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilmiştir. (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>)*

Tablo 3'te, portföy yatırımlarının %25 diliminde negatif değerlere ulaşması, kriz dönemlerinde sermaye çıkışlarının yoğunlaştığını göstermektedir. Diğer yatırımlar kalemi pozitif eğilimli bir seyir izleyerek kısa vadeli dış borçlanma kanalının sürekli kullanıldığını ortaya koymaktadır. Net hata-noksan kalemindeki yön değişimleri, kayıt dışı ve spekülasyon nitelikli akımların önemini vurgularken; toplam sıcak para hareketlerinin asimetrik dağılımı, dış şoklara ve küresel volatilitelere karşı yüksek duyarlılığı göstermektedir.

Portföy yatırımlarının %25 değeri -3,27 milyar dolar, %50 (medyan) değeri 1,65 milyar dolar, %75 değeri ise 7,76 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Bu dağılım, Türkiye'nin yaklaşık dörtte birlik bir dönemde net portföy çıkışı yaşadığını, buna karşılık yılların %50'sinde sınırlı giriş,

sadece en yüksek %25’lik dilimde ise güçlü sermaye girişi yaşandığını göstermektedir. Bu yapı, portföy akımlarının yüksek oranda dalgalı ve krizlere duyarlı olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle 2001, 2008 ve 2018 gibi dönemlerde portföy çıkışları bu alt çeyrek dilimle örtüşmektedir. Diğer yatırımlar kaleminde (bankaların ve reel sektörün kısa vadeli borçlanmaları) %25 değeri 2,23 milyar dolar, %50 değeri 4,15 milyar dolar, %75 değeri ise 9,6 milyar dolar düzeyindedir. Bu kalemin tüm dilimlerde pozitif olması, Türkiye’nin dış finansman ihtiyacını sürekli olarak kısa vadeli dış borçla karşıladığını göstermektedir. Ancak çeyrek değerler arasındaki geniş fark, dış borçlanmanın da belirsizlik ve küresel faiz oranlarındaki değişimlere duyarlı olduğunu işaret etmektedir. Net hata ve noksan değişkeni, %25 diliminde -6,16 milyar dolar, %50’de -0,71 milyar dolar, %75’de ise 3,87 milyar dolar düzeyindedir. Bu geniş aralık, kaynağı tanımlanamayan döviz akımlarının yön değiştirdiğini ve belirsiz, spekülâtif karakterde olduğunu ortaya koymaktadır. Kriz dönemlerinde negatif, sermaye giriş dönemlerinde ise pozitif değerlere ulaşması, bu kalemin bir tür “risk tamponu” olarak işlediğini düşündürmektedir. Toplam sıcak para için %25 değeri -1,85 milyar dolar, %50 değeri 8,56 milyar dolar, %75 değeri 18,2 milyar dolar olarak ölçülmüştür. Bu dağılım, Türkiye’nin dönemlerin dörtte birinde net sermaye çıkışı yaşadığını, ancak ortalama dönemde 8–9 milyar dolar civarında net giriş aldığını göstermektedir. En üst çeyrekteki 18 milyar dolarlık değer, küresel likidite bolluğu ve düşük faiz dönemlerine (özellikle 2005–2007 ve 2013) karşılık gelmektedir.

Sıcak para ve bileşenlerine yönelik yüzdelerik değerler, Türkiye’nin sıcak para akımlarında asimetrik bir dağılım bulunduğunu göstermektedir.

- Sermaye girişleri istikrarsız ve kısa vadeli, sermaye çıkışları ise keskin ve kriz dönemlerinde yoğunlaşmış durumdadır.
- Bu yapı, sıcak paranın volatilité ve spekülâtif dış şok göstergesi olarak kullanılmasının ampirik temelini güçlendirmektedir.
- Dolayısıyla bu istatistiksel yapı, Türkiye ekonomisinde dışa açıklığın ve finansal entegrasyonun ekonomik küreselleşme sürecinde kırılganlıkları artırdığını, sıcak para kanalıyla toplumsal hoşnutsuzluğa zemin hazırladığını göstermektedir.

Tablo 4, Türkiye ekonomisinde 1998–2022 döneminde yaşanan başlıca ekonomik kriz ve küresel şokların sıcak para bileşenleri üzerindeki etkilerini göstermektedir. 2001 krizinde hem portföy hem de diğer yatırımlarda sert çıkışlar gözlenmiş, toplam sıcak para -13,7 milyar dolar düzeyine inmiştir. 2008 küresel krizinde portföy çıkışları yaşanmasına rağmen, kısa vadeli

dış borç girişleri sayesinde toplam sıcak para pozitif kalmıştır. 2013'te sermaye girişleri zirveye ulaşırken, 2018 döviz krizinde kayıt dışı sermaye kaleminde dikkat çekici bir artış görülmüştür. 2020 pandemisi ise dış finansman kanallarında yeniden ciddi daralmaya neden olmuştur. Bu tablo, Türkiye ekonomisinde krizli ve yapısal dönüşüm dönemlerinde sıcak para bileşenlerinin (1998–2022) nasıl davrandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Tablo 4. Kriz ve Bazı Önemli Dönemlerde Sıcak Para ve Bileşenleri (Milyon Dolar)

Kriz / Dönem	Portföy Yatırımları	Diğer Yatırımlar	Net Hata ve Noksan	Sıcak Para Hareketleri
2001 Finansal Krizi	-4.948,0	-8.184,0	-603,0	-13.735,0
2008 Küresel Krizi	-1.040,0	15.764,0	1.787,0	16.511,0
2013 Taper Tantrum	22.018,0	5.164,0	-800,0	26.382,0
2018 Döviz Krizi	-3.357,0	-9.201,0	15.046,0	2.488,0
2020 Pandemi Dönemi	-10.659,0	3.211,0	-4.527,0	-11.975,0

** Sıcak para hareketleri ve bileşenlerine yönelik değerler, Tablo 1'de raporlanan İnandım (2005) çalışmasından hareketle yazar tarafından hesaplanmıştır. Bu değişkenlerin oluşturulmasında kullanılan orijinal veri bileşenleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) temin edilmiştir. (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>)*

2000'li yılların başında (özellikle 2001 krizi sonrası) portföy yatırımları ve diğer yatırımlarda sert düşüşler gözlenmiştir. 2001'de toplam sıcak para çıkışı yaklaşık 13,7 milyar dolar düzeyine ulaşmış, bu da ekonomik daralma ve finansal sistemdeki kırılganlığın belirginleştiği döneme karşılık gelmiştir. 2002 sonrası toparlanma evresinde sermaye girişleri yeniden artmış, özellikle 2003–2007 döneminde finansal liberalleşme ve düşük faizli küresel likidite koşulları sayesinde Türkiye'ye yoğun portföy akımları yönelmiştir. 2008 küresel finansal krizi, sıcak para hareketlerinde yeniden keskin bir yön değişimine yol açmıştır. Portföy yatırımlarında ani çıkışlar yaşanırken, 2009'da toparlanma sürecinde yeniden girişler gözlenmiştir. Bu dönem, Türkiye ekonomisinin küresel dalgalanmalara yüksek duyarlılığını teyit etmektedir. Özellikle diğer yatırımlar kalemindeki değişim, bankacılık sisteminin kısa vadeli borçlanma yoluyla dış fonlama bağımlılığının arttığını göstermektedir. Kriz sonrası dönemde (2010–2013) Türkiye'ye yönelen portföy akımları yeniden artmış, ancak 2013 sonrası FED'in parasal sıkılaştırma süreci (taper tantrum) ile sermaye çıkışları tekrar hızlanmıştır. Bu da dış şoklara duyarlılığın küresel likidite koşullarıyla doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. 2018 döviz krizi döneminde sıcak para bileşenleri yeniden negatife dönmüştür. Portföy yatırımları ve diğer yatırımlarda gözlenen

çıkışlar, finansal sistemde likidite daralmasına yol açmıştır. Aynı dönemde net hata-noksan kalemi yüksek oynaklık sergileyerek sermaye hareketlerinde şeffaflık sorununa ve spekülâtif nitelikli akımların artışına işaret etmiştir. Bu durum, Türkiye ekonomisinde dış şoklara karşı kırılganlığın finansal istikrar kanalıyla toplumsal hoşnutsuzluğu artırabileceğini destekler niteliktedir.

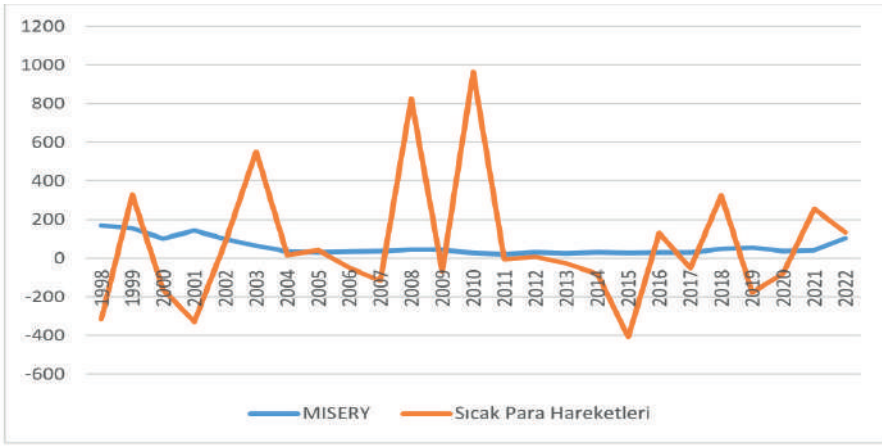
2001 Krizi döneminde tüm bileşenlerde (özellikle portföy ve diğer yatırımlarda) yüksek çıkışlar görülmüş, toplam sıcak para -13,7 milyar dolara gerilemiştir. Bu dönem finansal sistemdeki likidite daralmasının ve iç borç krizinin dış kaynaklı yansımalarını göstermektedir. 2008 Küresel Krizi sırasında portföy yatırımları negatife dönmüş ancak diğer yatırımlardaki yüksek girişler sayesinde toplam sıcak para pozitifte kalmıştır. Bu, kriz döneminde Türkiye’ye kısa vadeli borç kanalıyla fon girişi olduğunu göstermektedir. 2013 Taper Tantrum sürecinde küresel likidite koşullarının değişmesine rağmen Türkiye’ye yüksek düzeyde sermaye girişi yaşanmıştır; toplam sıcak para 26 milyar doların üzerine çıkmıştır. Ancak bu dönem aynı zamanda finansal kırılganlığın yapısal olarak arttığı bir evredir. 2018 Döviz Krizi, finansal istikrarsızlığın belirginleştiği bir dönemi temsil eder. Portföy ve diğer yatırımlarda düşüşe rağmen net hata-noksan kaleminde 15 milyar doları aşan yüksek girişler, sermaye hareketlerinin spekülâtif ve kayıt dışı nitelik kazandığını göstermektedir. 2020 Pandemi döneminde ise küresel belirsizlik ve sermaye kaçıışı etkisiyle portföy yatırımlarında sert çıkışlar yaşanmış, toplam sıcak para yeniden -12 milyar dolar seviyesine düşmüştür. Tablo 4, Türkiye ekonomisinde sıcak para hareketlerinin kriz dönemlerinde yüksek oynaklık, kısa vadeli spekülâtif davranış ve dış şoklara aşırı duyarlılık sergilediğini açıkça ortaya koymaktadır

Sıcak para ve bileşenlerine yönelik yapılan tablo analizine göre, sıcak para bileşenleri, özellikle portföy yatırımları ve kısa vadeli borçlanmalar, dış şokların en belirgin yansımalarını göstermektedir. Bu dalgalanmalar, döviz kuru istikrarsızlığı ve faiz artışları yoluyla makroekonomik stres düzeyini (MISERY) artırma potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla sıcak para hareketleri, çalışmada volatilité ve spekülâtif dış şok göstergesi olarak güçlü biçimde konumlandırılabilir. Bu bağlamda, 2000’li yıllarda Türkiye ekonomisi, artan finansal entegrasyonla birlikte yüksek frekansta dış şoklara maruz kalmış ve sermaye akımlarındaki ani yön değişimleri, ekonomik istikrar üzerinde belirleyici olmuştur. Portföy yatırımlarının yön değiştirmesiyle oluşan kısa vadeli oynaklık, ekonomik küreselleşmenin kırılganlık maliyetini göstermektedir. Diğer yatırımlar ve net hata-noksan kalemindeki yüksek dalgalanmalar, sermaye hareketlerinin yapısal belirsizliğini ve dış finansman bağımlılığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, sıcak para bileşenleri Türkiye’de 2000 sonrası dönemde dış şoklara açık, spekülâtif nitelikli ve

volatil bir yapı sergilemiş; bu da makroekonomik stres düzeyini artırarak toplumsal hoşnutsuzluğu derinleştiren bir mekanizma oluşturmuştur.

Şekil 2, Türkiye’de 1998–2022 döneminde sıcak para akımlarındaki dalgalanmalar ile Hanke Sefalet Endeksi’nin birlikte değişimini göstermektedir. Özellikle 2001, 2008, 2018 ve 2020 yıllarında görülen sermaye çıkışları, sefalet endeksinde yükselişlerle paralel seyretmiştir. Bu eğilim, kısa vadeli sermaye hareketlerinin ekonomik kırılganlıkları artırarak toplumsal hoşnutsuzluğu tetikleyen önemli bir dış şok kanalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2. Sıcak para hareketleri ile Hanke sefalet endeksi’nin karşılaştırmalı seyri (1998–2022)

* Hanke (2025) referans alınarak yazar tarafından Denklem 3’e göre sefalet endeksi oluşturulmuştur. Bu göstergenin oluşturulmasında kullanılan orijinal veri bileşenleri Dünya Bankası (WB) veri tabanından alınmıştır. (<https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>)

** Sıcak para hareketleri ve bileşenlerine yönelik değerler; Tablo 1’de raporlanan İnandım (2005) çalışmasından hareketle yazar tarafından hesaplanmıştır. Bu değişkenlerin oluşturulmasında kullanılan orijinal veri bileşenleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden (EVDS) temin edilmiştir. (<https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket>)

Şekil 2, Türkiye’de 1998–2022 döneminde MISERY ile sıcak para hareketlerinin seyri birlikte gösterilmektedir. Şekil, iki değişkenin oldukça farklı dinamiklere sahip olmakla birlikte, özellikle kriz ve dalgalanma dönemlerinde paralel yönlü hareket ettiğini ortaya koymaktadır. 2001, 2008, 2018 ve 2020 yıllarında sıcak para akımlarında keskin düşüşler veya ani sıçramalar görülürken, bu dönemler sefalet endeksinde de artış eğilimiyle

örtüşmektedir. Bu durum, sermaye hareketlerinin volatilitesinin ekonomik istikrarı zayıflattığını ve toplumsal hoşnutsuzluk üzerinde dolaylı bir stres kaynağı oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle 2008 küresel krizi ve 2018 döviz krizi sonrası dönemde sıcak para çıkışları, makroekonomik stresin ve yaşam maliyetlerinin artışıyla birlikte sefalet endeksinde belirgin yükselişlere neden olmuştur. Buna karşın 2004–2013 arasındaki güçlü sermaye girişleri, düşük sefalet düzeyi ve istikrarlı büyüme dönemleriyle örtüşmektedir. Genel olarak grafik, Türkiye’de kısa vadeli spekülasyon sermaye akımlarının dalgalı yapısının, toplumsal hoşnutsuzluk ve refah düzeyi üzerindeki dolaylı etkilerini açık biçimde yansıtmaktadır.

3. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmanın ampirik analizinde, Türkiye ekonomisi örneğinde toplumsal hoşnutsuzluğu temsil eden MISERY ile küreselleşme düzeyini temsilen KOF Küreselleşme Endeksi (GLOBAL), volatilité ve spekülasyon eğilimleri temsilen sıcak para akımları (MONEY) ve küresel belirsizlik göstergesi olarak Dünya Belirsizlik Endeksi (WUI) arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir.

3.1. Veri Seti ve Temel Model

Bu çalışmada toplumsal hoşnutsuzluğu temsilen kullanılan MISERY, ekonomik refah düzeyinin ve makroekonomik stresin toplumsal yansımalarını ölçen bileşik bir göstergedir. Özellikle 2001, 2008 ve 2018 gibi kriz dönemlerinde endeksin hızlı artışı, ekonomik kırılganlıkların toplumsal sonuçlarını gözlemlemeyi mümkün kılmaktadır. Türkiye ekonomisinde yüksek enflasyon ve işsizlik oranlarının eş zamanlı yaşandığı dönemlerde sefalet endeksi yükselmekte, bu da toplumsal hoşnutsuzluk düzeyinin arttığına işaret etmektedir. MISERY göstergesi, bu yönüyle çalışmada bağımlı değişken olarak seçilmiştir çünkü ekonomik dalgalanmaların sosyal etkilerini makro düzeyde nicel olarak yansıtabilmektedir.

Bağımsız değişkenler, küreselleşme düzeyini ve dışsal şokları temsil etmektedir. GLOBAL, ülkelerin dünya ekonomisine entegrasyon derecesini ölçen en kapsamlı göstergelerden biridir. Endeks, ticaret ve finansal açıklık gibi ekonomik boyutların yanı sıra, sosyal ve politik etkileşim unsurlarını da kapsayarak küreselleşmenin çok boyutlu bir ölçümünü sunmaktadır (Gygli vd., 2019). GLOBAL değişkeni, Türkiye’nin 2000’li yıllarla birlikte hız kazanan ekonomik entegrasyon sürecinin toplumsal refah üzerindeki etkilerini analiz etmede kilit bir gösterge niteliğindedir. Buna karşın, spekülasyon eğilimlerin yansıması niteliğindeki MONEY ve küresel belirsizlik göstergesi WUI, modelde dış şok göstergeleri olarak yer almaktadır. MONEY, kısa vadeli sermaye hareketleri ve portföy yatırımlarındaki değişimleri yansıtarak

finansal spekülasyon eğilimlerinin bir ölçüsünü sunar. Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, sıcak para girişleri ekonomik büyümeyi desteklese de ani çıkışlar finansal kırılganlığı artırmakta, bu da toplumsal hoşnutsuzluk üzerinde dolaylı baskı yaratmaktadır. WUI ise küresel ölçekte ekonomik ve politik belirsizlikleri, özellikle politika metinlerinde geçen belirsizlik (uncertainty) temaları üzerinden ölçmektedir (Ahir vd., 2018). Bu endeksin Türkiye üzerindeki etkisi, dışsal şokların ülke ekonomisinde yarattığı volatilitiyi temsil etmesi bakımından önemlidir. Böylece GLOBAL, MONEY ve WUI değişkenleri birlikte, hem küreselleşme düzeyini hem de dış şok kaynaklı kırılganlıkları yansıtarak MISERY üzerindeki dinamik etkileşimleri ampirik olarak test etmeye olanak tanımaktadır.

Bu çalışmada, dış şok bağlamında küresel ekonomik belirsizlikleri temsilen Ahir vd. (2022) tarafından WUI kullanılmıştır. WUI, 143 ülkeyi kapsayan küresel bir veri seti üzerinde, The Economist Intelligence Unit (EIU) tarafından hazırlanan ülke raporlarındaki belirsizlik ifadelerinin (uncertainty) sıklığına dayalı olarak oluşturulmuştur. Endeks, yalnızca ekonomik dalgalanmaları değil; aynı zamanda politika istikrarsızlıklarını, jeopolitik riskleri ve toplumsal belirsizlikleri de içermesi bakımından MONEY gibi klasik volatilité göstergelerinden ayrılmaktadır. Bu çok boyutlu yapısı sayesinde WUI, dış şokların ülke ekonomilerindeki algısal ve davranışsal yansımalarını ölçen, küresel ölçekte en kapsayıcı belirsizlik göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Ahir vd., 2022).

Türkiye'ye ilişkin WUI değerleri, <https://worlduncertaintyindex.com/> veri tabanındaki T6 bileşeni üzerinden elde edilmiş olup, ampirik analizin zaman aralığını oluşturan 1988–2022 dönemi için kullanılabilir hale getirilmiştir. Verilerin modellemede yıllık frekansa uyarlanması amacıyla geometrik ortalama yöntemi uygulanmıştır; bu yöntem, belirsizlik serilerinin zamansal sürekliliğini koruyarak volatilité etkilerini yumuşatmakta ve eğilimleri daha doğru yansıtmaktadır (Li vd., 2021; Zhong vd., 2023). Böylelikle WUI, hem kısa vadeli dış şokların ani etkilerini hem de uzun vadeli küresel risk algısındaki değişimlerin toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki yansımalarını yakalayabilmektedir. Bu bağlamda, endeksin kullanımı yalnızca küresel ekonominin belirsizlik döngülerinin Türkiye ekonomisine nasıl aktarıldığını göstermekle kalmamakta, aynı zamanda küreselleşme sürecinin kırılgan sosyal sonuçlarını da ölçmeyi mümkün kılmaktadır. WUI bu yönüyle, çalışmanın “dışsal baskılar altında içsel kırılganlıkların belirlenmesi” amacına doğrudan hizmet etmektedir.

Bu kapsamda oluşturulan fonksiyonel ilişki temel model Denklem 4 ve Denklem 5'te ifade edilmiştir.

$$MISERY_t = f(GLOBAL_t, MONEY_t, WUI_t) \quad (4)$$

$$MISERY_t = \beta_0 + \beta_1 GLOBAL_t + \beta_2 MONEY_t + \beta_3 WUI_t + \varepsilon_t \quad (5)$$

Denklem 4’teki fonksiyonel ifadeden hareketle oluşturulan temel model (Denklem 5), Türkiye’de toplumsal hoşnutsuzluk düzeyinin ekonomik küreselleşme süreci, sıcak para giriş-çıkış hareketleri ve küresel ekonomik belirsizliklerden etkilendiği varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinde küreselleşme düzeyi, spekülative eğilimler ve küresel belirsizliğin toplumsal hoşnutsuzluk göstergesi olan MISERY üzerindeki yapısal etkinliğin zaman serisi boyutunda analiz etmek amacıyla Bai ve Perron (2003a) tarafından geliştirilen çoklu yapısal kırılma analizi uygulanmıştır.

3.2. Motivasyon ve Yöntem

Uzun dönemli ilişkilerin durağan olmadığı zaman serisi analizlerinde, ekonomik yapının dönemselsel olarak rejim değişimlerine uğradığı ekonomilerde model parametrelerinin sabit kabul edilmesi çoğu zaman gerçekliği yansıtmaz (Hansen, 2001). Analiz verilerinde olası rejim değişimlerinin tespit edilmesi, özellikle dışsal şoklara açık ekonomilerde parametrelerin dönemselsel olarak değişim göstermesi bakımından önem taşır. Bu bağlamda, modeldeki olası kırılma dönemlerinin önceden belirlenmesine gerek olmadan, testin kırılma tarihlerini içsel olarak saptayabilme özelliği, Türkiye’nin 1988–2022 dönemindeki ekonomik dalgalanmalarına uyum sağlayan uygun bir analiz zemini sunmaktadır (Bai & Perron, 1998). Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemde finansal serbestleşme, sermaye hareketliliği, dış şoklar ve krizlerle sık sık yapısal dönüşümler yaşadığı dikkate alındığında, zaman içinde parametrelerin değişmesine izin veren bir metodoloji seçimi hem teorik hem ampirik açıdan gerekli hale gelmiştir.

Zaman serisi analizlerinde model kurulmadan önceki en kritik aşama, serilerin durağanlık özelliklerinin incelenmesidir. Durağanlık, bir serinin ortalama, varyans ve kovaryansının zaman içinde sabit kalması anlamına gelir; bu koşul sağlanmadığında regresyon sonuçları yanıltıcı (spurious) hale gelebilir (Gujarati & Porter, 2009). Bu nedenle, çalışmada ilk olarak Genişletilmiş Dickey–Fuller (ADF) ve Phillips–Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Her iki test de serinin durağan olup olmadığını belirlemeyi amaçlamakla birlikte, ADF testi otokorelasyonu kontrol etmek için gecikmeli fark terimleri kullanırken, PP testi hata terimindeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarına karşı daha dayanıklı sonuçlar üretmektedir (Dickey & Fuller, 1979; Phillips & Perron, 1988). Bu yönüyle, PP testi özellikle finansal göstergeler ve volatilité serileri gibi yüksek varyans içeren değişkenlerde daha güvenilir sonuçlar vermektedir.

Tablo 5. Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	ADF		PP		Sonuç	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	ADF	PP
MISERY	-1.37 (0.85)	-6.41*** (0.00)	-1.34 (0.86)	-6.41*** (0.00)	I(1)	I(1)
GLOBAL	-3.86** (0.03)		-3.81** (0.03)		I(0)	I(0)
MONEY	-6.74*** (0.00)		-6.74*** (0.00)		I(0)	I(0)
WUI	-4.23** (0.01)		-4.23** (0.01)		I(0)	I(0)

* ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Parantez içindeki değerler p-değerlerini ifade etmektedir. Sonuçlar %5 anlamlılık düzeyinde raporlanmıştır.

ADF ve PP testleri sonucunda, modeldeki değişkenlerden MISERY'nin birinci farkta [I(1)], diğerlerinin düzeyde durağan [I(0)] olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, Türkiye gibi dışa açıklığı yüksek ve rejim değişikliklerinin sık yaşandığı ekonomiler için olağan bir durumdur. Serilerin farklı durağanlık seviyelerinde olması, parametrelerin zaman boyunca sabit kalmadığını ve bu nedenle yapısal kırılma analizinin uygulanmasının gerekli olduğunu göstermektedir (Perron, 1989).

Durağanlık analizinin ardından, değişkenler arasındaki ilişkilerin zaman içinde sabit kalıp kalmadığını sınamak amacıyla Bai ve Perron (2003a) çoklu yapısal kırılma yöntemi uygulanmıştır. Bu yöntem, model parametrelerinin belirli dönemlerde istatistiksel olarak anlamlı biçimde değişip değişmediğini inceleyerek, ekonomideki rejimsel dönüşümlerin etkilerini analiz etmeye olanak tanır. Yöntemin, kırılma noktalarını dışsal olarak değil içsel (endojen) biçimde belirlemesi, özellikle rejim değişimlerinin ve krizlerin sık yaşandığı ekonomiler için önemli bir avantaj sağlar. Böylece serinin davranış kalıpları dışsal varsayımlara dayanmadan, veri içinden türetilen bilgilerle belirlenir (Emirmahmutoglu vd., 2010).

Bai ve Perron (2003a) yaklaşımı, özellikle ekonomik kırılmalıkların yüksek olduğu ülkelerde kriz ve rejim değişimlerinin etkilerini aydınlatmak açısından avantaj sağlar. Türkiye ekonomisinde 1990'lardan itibaren artan dışa açıklık ve sıcak para bağımlılığı, model parametrelerinin dönemsel olarak değişmesine neden olmuştur. Bu nedenle, yapısal kırılma testi; GLOBAL, MONEY ve WUI değişkenlerinin toplumsal hoşnutsuzluk (MISERY) üzerindeki etkilerinin istikrarlı olup olmadığını belirlemek için uygun bir yöntemdir. Dolayısıyla, Bai ve Perron (2003a) yaklaşımı, çalışmanın temel amacı olan “dışsal şoklar ve küresel entegrasyonun toplumsal hoşnutsuzluğu

nasıl şekillendirdiğini” açıklamak için hem analitik hem ampirik bir çerçeve sunmaktadır.

Bai ve Perron (2003a) testi, çoklu yapısal kırılma modellemesiyle regresyon katsayılarının belirli dönemlerde anlamlı biçimde değişip değişmediğini ölçmektedir. Yöntem, modeldeki katsayıların sabit kalmadığı, belirli dönemlerde rejimsel değişimlerin yaşandığı hipotezini test eder. Bu yaklaşımla regresyon parametrelerinin farklı alt dönemlerde değişmesine izin verilerek deterministik ve stokastik rejim farklılıkları birlikte incelenir. Böylece, kırılma noktaları önceden belirlenmeden (endojen olarak) tespit edilir (Göktaş, 2008). Bu yönüyle yöntem, modelde yer alan küreselleşme endeksi, sıcak para hareketleri ve belirsizlik göstergelerinin toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkilerinin farklı rejimlerde anlamlı biçimde değişip değişmediğini ortaya koyabilmektedir. Bu bağlamda, model Denklem 6’daki gibi formüle edilmektedir (Bai & Perron, 1998).

$$MISERY_t = \alpha_i + \beta_{1i}GLOBAL_t + \beta_{2i}MONEY_t + \beta_{3i}WUI_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

$$(t = T_{i-1} + 1, \dots, T_i), \quad i = 1, 2, \dots, m + 1$$

Denklem 6’da, i her bir rejimi veya alt dönemi ifade ederken, $\alpha_i, \beta_{1i}, \beta_{2i}, \beta_{3i}$ parametreleri her rejim için farklı değerler alabilir. Ayrıca, T_i parametrelerin değiştiği yapısal kırılma yıllarını gösterir. Son olarak m modeldeki kırılma sayısını temsil eder.

Model, hata kareleri toplamını minimize ederek en küçük kareler yöntemi (OLS) ile kırılma noktalarını belirler. Uygulamada kırılma sayısının tespiti için UDmax, WDmax ve Sequential F-istatistikleri kullanılır. Her bir test, model parametrelerinde yapısal bir değişikliğin olup olmadığını sınar ve anlamlı sonuçlar, ilgili dönemde bir rejim değişikliğini gösterir (Bai & Perron, 2003). Bu yöntemin en önemli avantajlarından biri, kırılma sayısı ve tarihlerini tamamen içsel olarak belirleyebilmesidir. Model, belirli sayıda potansiyel kırılmayı ($m=5$) test eder, trimming oranı (%15) belirlenir ve her olası kırılma noktasında regresyon parametrelerinin istatistiksel olarak anlamlı biçimde farklılaşıp farklılaşmadığı F-istatistiği ile değerlendirilir (Bajo-Rubio vd., 2008).

H_0 : Modelde yapısal kırılma yoktur (parametreler sabittir).

H_1 : Modelde bir veya birden fazla yapısal kırılma vardır (parametreler zamanla değişmiştir).

Elde edilen UDmax ve WDmax istatistikleri, tüm dönemlerde olası kırılmaları global olarak test eder. Bu istatistiklerin Bai & Perron (2003b) kritik değerlerini aşması durumunda, modelde çoklu yapısal kırılmaların

bulunduğu sonucuna varılır. Ardından, Sequential F-statistic yaklaşımıyla her bir kırılmanın anlamlılığı ayrı ayrı test edilerek nihai kırılma sayısı ve tarihleri belirlenir (Pazarlıoğlu ve Çevik, 2007). Bu analiz, Türkiye ekonomisinde küreselleşme, sıcak para hareketleri ve belirsizlik değişkenlerinin toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkisinin farklı dönemlerde rejimsel olarak değişip değişmediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 6. Bai ve Perron (2003a) Testi Yaklaşımı

Test Türü	Test İstatistiği	Mantık	Amaç
Sequential	- F - Scaled F - Weighted F	Kırılma sayısını tek tek artırarak test eder.	Birden fazla anlamlı kırılma olabilir mantığından hareketle; Her ek kırılma istatistiksel olarak anlamlı mı? Sorusuna yanıt arar.
Global	- UDMax - WDMax	Tüm olası kırılma kombinasyonlarını aynı anda tarar.	Modelde en az bir anlamlı kırılma var mı?, En güçlü (global) kırılma hangisi? sorularına cevap verir.

F-istatistiği, kırılma modelinin genel anlamlılığını klasik OLS (En Küçük Kareler) yaklaşımıyla değerlendirirken, Scaled F-istatistiği bu değeri örneklem büyüklüğüne göre normalize ederek farklı sayıda kırılmanın karşılaştırılabilirliğini sağlar. Weighted F-istatistiği ise hata varyansındaki farklılıkları dikkate alarak heteroskedastik (değişen varyanslı) yapılarda daha güvenilir sonuçlar üretir (Zeileis vd., 2003). Bu nedenle, özellikle finansal zaman serilerinde gözlenen oynaklık ve varyans farklılıklarının varlığında, Weighted F-istatistiği modelin yapısal kırılmaları daha doğru biçimde tespit etme gücünü artırmaktadır.

3.3. Bai ve Perron (2003a) Yaklaşımı Bulguları

Tüm kırılma testleri, %5 düzeyindeki kritik değerleri aşarak istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu bulgu, H_0 hipotezinin reddedildiğini ve modelde birden fazla yapısal değişim (rejim kayması) bulunduğunu göstermektedir. Bai ve Perron (2003a) çoklu yapısal kırılma testi sonuçlarına göre, modelde birden fazla anlamlı kırılma tespit edilmiştir. Elde edilen F-, Scaled F- ve Weighted F-istatistikleri, %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerlerin üzerinde gerçekleşmiş ve tüm kırılmaların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu doğrulamıştır. Sequential F-istatistiği sonuçlarına göre modelde beş kırılma belirlenmiş olup, bunlar sırasıyla 1995, 2000, 2005, 2011 ve 2018 yıllarına karşılık gelmektedir. Bununla birlikte, global test sonuçları (UDmax = WDmax = 111.32) incelendiğinde, en güçlü ve baskın yapısal kırılmanın 2003 yılında gerçekleştiği görülmüştür. Bu kırılma, modeldeki değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve katsayıları bakımından anlamlı biçimde farklılaştığı bir dönemi temsil etmektedir.

Tablo 7. Sequential Test Sonuçları

Kırılma Sayısı	F-İstatistik	Scaled F-İstatistik	Weighted F-İstatistik	Kritik Değer (5%)	Kırılma Yılları	Anlamlılık
0 vs 1	27.83*	111.32	111.32	16.19	2003	Kırılmalar Anlamlı
1 vs 2	20.95*	83.79	98.52	13.77	2000, 2005	
2 vs 3	20.20*	80.79	107.48	12.17	2000, 2005, 2018	
3 vs 4	14.81*	59.24	88.89	10.79	1995, 2000, 2005, 2018	
4 vs 5	9.73*	38.93	69.34	9.09	1995, 2000, 2005, 2011, 2018	

* %5 anlam düzeyindeki H_0 ’ın reddine işaret etmektedir.

Bu çalışmada elde edilen yüksek Weighted F-istatistik değerleri, dönemler arası varyans farklılıklarının belirgin olduğunu ve kırılmaların güçlü rejim değişimlerine işaret ettiğini göstermektedir. Karşılaştırmalı olarak, Scaled F-istatistik ile Weighted F-istatistik değerleri arasındaki farkın Weighted F-istatistiği lehine olması, modelin farklı dönemlerde değişen varyans yapısına (heteroskedastisiteye) sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, hata varyansındaki farklılıkların — özellikle kriz dönemlerinde artan volatilitenin — test tarafından dikkate alındığını göstermektedir. Özellikle küreselleşme düzeyi (GLOB), sıcak para hareketleri (MONEY) ve belirsizlik endeksi (WUI) gibi serilerde volatilité etkisinin güçlü olması, testin bu varyans farklılıklarını hesaba katarak kırılmaları daha güvenilir biçimde tespit etmesini sağlamaktadır. Ayrıca, öne çıkan kırılma tarihlerinin etkisinin Weighted F-istatistiği değerinin yüksekliğiyle paralel biçimde daha belirgin hale geldiği görülmektedir.

Tablo 8. Global Test Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	Bai & Perron (2003b) Kritik Değerler	Kırılma Yılı	Anlamlılık
UDMax	111.32*	16.37	2003	Kırılma Anlamlı
WDMax		17.83		

* Bai & Perron (2003b) değerleriyle kıyasla tespit edilen kırılma yılının anlamlılığını vurgulamaktadır.

UDMax ve WDMax test istatistikleri, kritik değerlerin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir ($111.32 > 16.37$ ve 17.83). Bu sonuç, modelde en az bir güçlü yapısal kırılmanın bulunduğunu ve bu kırılmanın 2003 yılına karşılık geldiğini göstermektedir. Tablo 7'de yer alan Sequential F-istatistik sonuçlarında belirlenen diğer beş kırılma yılı (1995, 2000, 2005, 2011 ve 2018), modeldeki alt rejim farklılıklarını veya ek rejim değişimlerini temsil etmektedir. Bununla birlikte, 2003 yılı tüm dönemler arasında baskın yapısal kırılma noktası olarak öne çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, UDMax ve WDMax istatistiklerinin 111.32 gibi kritik değerlerin çok üzerinde gerçekleşmesi, testin yalnızca tek baskın kırılmayı (2003 yılı) belirlemesine neden olmuştur. Bu kırılma, modeldeki ana rejim değişikliğini (en güçlü yapısal dönüşümü) temsil ederken, diğer yıllarda gözlenen kırılmalar daha zayıf alt rejim farklılıkları olarak değerlendirilmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisinde küreselleşme, dış şoklar ve finansal volatilitenin toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkileri, MISERY çerçevesinde analiz edilmiştir. Elde edilen tablo ve grafik analizleri ile Bai ve Perron (2003a) çoklu yapısal kırılma testinin sonuçları birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye ekonomisinin özellikle 2000'li yıllarda dışsal şoklara ve küresel dalgalanmalara yüksek derecede duyarlı bir yapıya sahip olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçları, en güçlü yapısal kırılmanın 2003 yılında gerçekleştiğini, bunu sırasıyla 2000, 2005, 2011 ve 2018 yıllarındaki rejim değişimlerinin izlediğini göstermektedir.

2003 kırılması, 2001 finansal krizinin ardından uygulanan yapısal reformlar ve istikrar programlarının etkisiyle Türkiye ekonomisinin finansal yeniden yapılanma sürecine girdiği bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönem, küresel sermaye akımlarının hızlandığı, sıcak para girişlerinin büyümeyi desteklediği ancak aynı zamanda finansal bağımlılığı derinleştirdiği bir yapısal dönüşüm aşamasını ifade etmektedir. 2005 yılı, AB üyelik müzakereleriyle artan dışa açıklığın ve küreselleşme endeksindeki yükselişin öne çıktığı; 2011 dönemi, küresel finansal genişleme politikalarının etkisiyle iç piyasada oynaklığın arttığı bir rejimi yansıtmaktadır. 2018 yılı ise, kur krizi, dış borç baskısı ve yükselen belirsizlik algısının toplumsal hoşnutsuzluğu keskin biçimde artırdığı bir dönüm noktası olmuştur.

Bai ve Perron (2003a) çoklu yapısal kırılma analizinden elde edilen sonuçlar, Türkiye ekonomisinde modelin hata varyansında belirgin dalgalanmalar yaşandığını göstermektedir. Özellikle Weighted F-istatistiklerinin Scaled F-istatistiklerine kıyasla sistematik biçimde daha yüksek seyretmesi, yapısal

kırımların homojen bir varyans altında değil, zamanla değişen volatilité koşulları altında ortaya çıktığını göstermektedir. Bu bulgu, küreselleşme düzeyi (GLOBAL), kısa vadeli sermaye hareketleri (MONEY) ve ekonomik belirsizlik (WUI) gibi dışa açık değişkenlerin, finansal oynaklığa karşı dönemsel olarak artan hassasiyetini doğrulamaktadır. Özellikle 2001 finansal krizi ve 2018 döviz şoku gibi dönemlerde gözlenen volatilité artışı, modelin varyans farklarını içselleştirerek kırılma noktalarını doğru biçimde tespit etmesini sağlamıştır. Bu da, kırılma analizinin yalnızca istatistiksel sağlamlığını değil, aynı zamanda ekonomik açıklayıcılığını da güçlendirmiştir.

Analiz bulgularına göre, UDmax ve WDmax istatistikleri her ikisi de 111.32 değeriyle kritik eşiğin oldukça üzerinde gerçekleşmiş; bu da 2003 yılının Türkiye ekonomisinde en güçlü rejim değişikliğini temsil ettiğini göstermiştir. Birinci kırılma için hesaplanan F-istatistiği (27.83) ile Scaled ve Weighted F değerleri arasındaki 111.32’lik sıçrama, varyans farklılıklarının son derece yüksek olduğunu ve bu dönemin ekonomik rejimde köklü bir dönüşüm yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla, 2003 yılı, finansal açıklığın ve sermaye hareketliliğinin makroekonomik istikrarı yeniden biçimlendirdiği; yüksek volatilité ve finansal yeniden yapılanmanın eş zamanlı yaşandığı bir kırılma olarak öne çıkmaktadır. Diğer kırılmalar — 1995, 2000, 2005, 2011 ve 2018 — istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte, kademeli rejim farklılıklarını temsil etmektedir. Özellikle 2011 ve 2018 kırılmaları, küresel belirsizliklerin (WUI) ve finansal oynaklığın toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkilerinin güçlendiği dönemeçlerdir.

Elde edilen bulgular, Türkiye ekonomisinin 2000 sonrası dönemde küresel entegrasyonun faydaları ile dışsal kırılğanlıkların maliyetleri arasında dalgalanan bir dengeye sahip olduğunu göstermektedir. Toplumsal hoşnutsuzluk düzeyi, bu dengenin bozulduğu dönemlerde belirgin biçimde artmakta; sefalet endeksi (MISERY) bu yapısal dönüşümün en görünür sosyal göstergesi haline gelmektedir. Bu bulgular, politika yapıcılar açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır.

İlk olarak, Türkiye’nin dışa açıklık stratejisi, kısa vadeli sıcak para akımlarına bağımlılığı azaltacak biçimde yeniden yapılandırılmalıdır. Bu kapsamda, makro ihtiyati tedbirler, sermaye akımı yönetim araçları ve döviz rezerv tamponları finansal kırılğanlığı azaltıcı yönde kullanılmalıdır. İkinci olarak, ekonomik küreselleşmenin sosyal yansımalarını dengeleyici politikalar öncelik kazanmalıdır. Gelir dağılımında adalet, istihdam güvenliği ve sosyal koruma ağlarının güçlendirilmesi, dış şokların toplumsal hoşnutsuzluk üzerindeki etkisini sınırlayacaktır. Son olarak, belirsizlik dönemlerinde (WUI) maliye ve para politikaları arasındaki koordinasyon güçlendirilmelidir. Kurumsal

güven, öngörülebilirlik ve politika iletişiminin şeffaflığı, ekonomik istikrar kadar sosyal beklentilerin istikrarını da destekleyecektir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma ve toplumsal refah hedeflerine ulaşması, kısa vadeli finansal dalgalanmalardan çok, uzun vadeli yapısal dayanıklılığa dayalı bir küreselleşme modeli benimsemesine bağlıdır. Bu bağlamda, ekonomik küreselleşme stratejisinin nitelikli sermaye girişlerini teşvik eden, spekülasyon akımları sınırlandıran ve sosyal istikrarı gözetilen bir çerçevede yeniden tasarlanması gerekmektedir. Böyle bir dönüşüm, Türkiye'nin dış şokların tetiklediği geçici stresleri kalıcı refah kayıplarına dönüşmeden yönetmesini sağlayarak, ekonomik ve toplumsal dayanıklılığı birlikte güçlendiren bir "direnci ekonomisi" inşasının temelini oluşturacaktır.

Kaynakça

- Adrangi, B., & Macri, J. (2019). Does the misery index influence a US president’s political re-election prospects?. *Journal of Risk and Financial Management*, 12(1), 22. <https://doi.org/10.3390/jrfm12010022>
- Akyüz, Y. (2017). *Playing with fire: Deepened financial integration and changing vulnerabilities of the Global South*. Oxford University Press.
- Aslantaş, M. E., Yılmaz, T., & Çapanoğlu, M. E. (2024). Finansal istikrarsızlığın kamu bankalarının istikrarına etkisi: Bir PMG/ARDL panel yaklaşımı. *Sosyoekonomi*, 32(59), 297-324. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2024.01.13>
- Bajo-Rubio, O., Díaz-Roldán, C., & Esteve, V. (2008). US deficit sustainability revisited: A multiple structural change approach. *Applied Economics*, 40(12), 1609-1613. <https://doi.org/10.1080/00036840600843996>
- Bai, J., & Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 66(1), 47-78. <https://doi.org/10.2307/2998540>
- Bai, J., & Perron, P. (2003a). Computation and analysis of multiple structural change models. *Journal of applied econometrics*, 18(1), 1-22. <https://doi.org/10.1002/jae.659>
- Bai, J., & Perron, P. (2003). Critical values for multiple structural change tests. *The Econometrics Journal*, 6(1), 72-78. <https://doi.org/10.1111/1368-423X.00102>
- Barro, R. J. (1999, February 22). Reagan vs. Clinton: Who’s the economic champ. *Business Week*. https://scholar.harvard.edu/sites/scholar.harvard.edu/files/barro/files/bw99_02_22.pdf
- Benli, H. E., & Çoban, B. (2022). Ekonomik performans endeksleri ve uluslararası ticaret arasındaki ilişki: Karşılaştırmalı bir analiz. *Econharran*, 6(10), 1-16. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/econharran/issue/71526/1125689>
- Boratav, K. (2012). *Türkiye iktisat tarihi: 1908-2009*. İmge Kitabevi.
- Bordo, M. D., Meissner, C. M., & Stuckler, D. (2010). Foreign currency debt, financial crises and economic growth: A long-run view. *Journal of international Money and Finance*, 29(4), 642-665. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2010.01.002>
- Choi, W. G., Kang, T., Kim, G. Y., & Lee, B. (2017). Global liquidity transmission to emerging market economies, and their policy responses. *Journal of International Economics*, 109, 153-166. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2017.08.001>
- Collier, P., & Dollar, D. (2002). *Globalization, growth, and poverty: Building an inclusive world economy*. World Bank Publications and Oxford University Press.

- Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2006). Some uses of happiness data in economics. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 25-46. <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/089533006776526111>
- Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American Economic Review*, 91(1), 335-341. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.91.1.335>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427-431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dreher, A., Gaston, N., & Martens, P. (2008). *Measuring globalisation. Gauging its Consequences*. Springer.
- Dziuba, P., Pryiatelchuk, O., & Rusak, D. (2021). Equity markets risks and returns: Implications for global portfolio capital flows during pandemic and crisis periods. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7(3), 97-108. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-97-108>
- Eichengreen, B. (1998). Exchange rate stability and financial stability. *Open Economies Review*, 9, 569-608.
- Emirmahmutoğlu, F., Saraçoğlu, B., & Güney, S. (2010). Türkiye’de enflasyon dirençliğinin Bai-Perron yöntemi ile incelenmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziuiibfd/issue/28322/300962>
- Epstein, G. A. (2005). *Capital flight and capital controls in developing countries*. Edward Elgar Publishing.
- Feldmann, M., & Kuokstis, V. (2017). Currency boards, depoliticization and macroeconomic stability: the political economy of institutional complementarities. *Policy Studies*, 38(4), 356-374. <https://doi.org/10.1080/01442872.2017.1318845>
- Gabriele, A., Boratav, K., & Parikh, A. (2022). Instability and volatility of capital flows to developing countries. In A. Parikh, (Ed.), *Trade liberalisation: Impact on growth and trade in developing countries* (pp. 273-306). World Scientific Publishing.
- Gakuru, E., & Yang, S. (2024). Misery index improvement: A review based on theoretical and empirical evidence. *Journal of the Knowledge Economy*, 16, 3970-3995. <https://doi.org/10.1007/s13132-024-02052-2>
- Gilbert, R. D. (1973). Okun’s Law: Some additional evidence. *Nebraska Journal of Economics and Business*, 12(1), 51-60.
- Gabel, I. (2003). Averting crisis? Assessing measures to manage financial integration in emerging economies. *Cambridge Journal of Economics*, 27(3), 317-336. <https://doi.org/10.1093/cje/27.3.317>

- Graham, C. L., & Pettinato, S. (2004). *Happiness and hardship: Opportunity and insecurity in new market economies*. Brookings Institution Press.
- Hanke, S. H. (2025, February 27). Hanke’s 2024 misery index. *National Review*. <https://www.nationalreview.com/2025/02/hankes-2024-misery-index/#:~:text=The%20ten%20most%20miserable%20countries,Lebanon%2C%20Malawi%2C%20and%20Eswatini>.
- Hansen, B. E. (2001). The new econometrics of structural change: Dating breaks in US labor productivity. *Journal of Economic Perspectives*, 15(4), 117-128. <https://doi.org/10.1257/jep.15.4.117>
- Kahneman, D., & Krueger, A. B. (2006). Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic Perspectives*, 20(1), 3-24. <https://doi.org/10.1257/089533006776526030>
- Korinek, A. (2011). Hot money and serial financial crises. *IMF Economic Review*, 59(2), 306-339. <https://link.springer.com/article/10.1057/imfer.2011.10>
- McGrew, T. (2001). Globalization: A critical introduction. *New Political Economy*, 6(2), 293-301. <https://doi.org/10.1080/13563460120060661>
- Nguyen, T. T., Nasir, M. A., & Vo, X. V. (2024). Exchange rate dynamics of emerging and developing economies: Not all capital flows are alike. *International Journal of Finance & Economics*, 29(1), 1115-1124. <https://doi.org/10.1002/ijfe.2724>
- Obstfeld, M., & Taylor, A. M. (2004). *Global capital markets: Integration, crisis, and growth*. Cambridge University Press.
- Okun, A. M. (1963). *Potential GNP: Its measurement and significance*. Cowles Foundation Paper 190. <https://mileskorak.com/wp-content/uploads/2016/01/okun-potential-gnp-its-measurement-and-significance-p0190.pdf>
- Orhangazi, Ö. (2019). Türkiye ekonomisinin yapısal sorunları, finansal kırılganlıklar ve kriz dinamikleri. *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 111-137.
- Orhangazi, Ö., & Yeldan, A. E. (2021). The re□making of the Turkish crisis. *Development and Change*, 52(3), 460-503.
- Öniş, Z. (2003). Domestic politics versus global dynamics: Towards a political economy of the 2000 and 2001 financial crises in Turkey. *Turkish Studies*, 4(2), 1-30. <https://doi.org/10.1080/14683849.2003.9687227>
- Öniş, Z., & Bakır, C. (2007). Turkey’s political economy in the age of financial globalization: The significance of the EU anchor. *South European Society & Politics*, 12(2), 147-164. <https://doi.org/10.1080/13608740701306086>
- Öniş, Z., & Güven, A. B. (2011). Global crisis, national responses: The political economy of Turkish exceptionalism. *New Political Economy*, 16(5), 585-608. <https://doi.org/10.1080/13563467.2011.530346>

- Özcan, S. E., & Açıkalin, S. (2015). Relationship between misery index and lottery games: The case of Turkey. *International Journal of Humanities and Social Science*, 5(7(1)), 159-164. <https://www.ijhssnet.com/journal/index/3176>
- Göktaş, Ö. (2008). Türkiye ekonomisinde bütçe açığının sürdürülebilirliğinin Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (8), 45-64. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuekois/issue/8989/112071>
- Pazarlıoğlu, V., & Çevik, E. İ. (2007). Verimlilik, ücretler ve işsizlik oranları arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), 1-17. <https://doi.org/10.18657/yecbu.14142>
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 57(6), 1361-1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Plosser, C. I., & Schwert, G. W. (1979). Potential GNP: Its measurement and significance: A dissenting opinion. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 10, 179-186. [https://doi.org/10.1016/0167-2231\(79\)90009-5](https://doi.org/10.1016/0167-2231(79)90009-5)
- Pöschl, J., Vidovic, H., Wörz, J., & Astrov, V. (2005). Turkey: Macroeconomic vulnerability, competitiveness and the labour market. Discussion Paper 2005/5, Turkish Economic Association. Discussion Paper. <https://wiiw.ac.at/turkey-macroeconomic-vulnerability-competitiveness-and-the-labour-market-p-13.html>
- Rodrik, D. (2011). The globalization paradox: democracy and the future of the world economy. *World Trade Review*, 10(1), 409-417. <https://doi.org/10.1017/S1474745611000231>
- Tekin, H. A., & Ural, M. (2019). Finansal gelişme ve ekonomik performans ilişkisi: OECD ülkeleri için bir analiz. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 43-77. <https://doi.org/10.26466/opus.535427>
- Tsang, M. (2023). Currency crisis: Turkey in 2021. *The CASE Journal*, 19(5), 679-698. <https://doi.org/10.1108/TCJ-08-2022-0140>
- Waqas, Y., Hashmi, S. H., & Nazir, M. I. (2015). Macroeconomic factors and foreign portfolio investment volatility: A case of South Asian countries. *Future Business Journal*, 1(1-2), 65-74. <https://doi.org/10.1016/j.fbj.2015.11.002>
- Yeldan, E. (2006). Neoliberal global remedies: From speculative-led growth to IMF-led crisis in Turkey. *Review of Radical Political Economics*, 38(2), 193-213. <https://doi.org/10.1177/0486613405285423>
- Yeldan, A. E. (2009). Kapitalizmin yeniden finansallaşması ve 2007/2008 krizi: Türkiye Krizin Neresinde?. *Çalışma ve Toplum*, 1(20), 11-28.

- Yıldız, B., & Yılmaz, T. (2022). Yabancı para pozisyonunun firma kârlılığına etkisi: Borsa İstanbul örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1399-1418. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.1089207>
- Yılmaz, T., & Yıldız, B. (2022). Yatırımcıların risk iştahı endeksi ile korku endeksleri arasındaki ilişki: Türkiye’de ardl ile ampirik bir uygulama. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 7(3), 646-676. <https://doi.org/10.30784/epfad.1121939>
- Zeileis, A., Kleiber, C., Krämer, W., & Hornik, K. (2003). Testing and dating of structural changes in practice. *Computational Statistics & Data analysis*, 44(1-2), 109-123.

2000 Sonrasında Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Seyri 6

Önder Balcı¹

GİRİŞ

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yeni devletin en temel hedeflerinden birinin ekonomik büyümeyi sağlayarak gelişmiş ülkeler seviyesine yetişmek hatta onları geçmek olduğu değişik yer ve zamanlarda en yetkili kişilerce her zaman vurgulanmıştır. Dönemler ya da hükümetler; ekonomik sistem ya da uygulanan iktisadi model ve politikalar değişse de bu söylemin neredeyse hiç değişmediği görülmektedir. Yeni devletin kurucu kadroları, Osmanlı’nın özellikle son yüz yılındaki tecrübe ve deneyimlerine bakarak çöküşe giden yolun bilim ve sanayi devriminin gerisinde kalmak olduğunu görmüşlerdi. Bu olumsuz mirasın bir devamı olarak başta ekonomi ve maliye bürokrasisi olmak üzere devlet kadrolarında hemen hemen her dönem kalkınma/büyüme/ilerleme gibi kavramlara vurgu yapılarak gelişmiş ülkelere yetişmenin ve hatta bu ülkeleri geçmenin tek yolunun bu sayede olabileceği fikri her zaman ifade edilmiştir. Bu düşünce/niyet hükümet programlarında, kalkınma planlarında ve ekonomi politikalarının ilan edildiği resmi belge ve metinlerde her zaman yerini almıştır.²

Günümüzde ise akademik bir içeriğe sahip olsun ya da olmasın ekonomik ve siyasi tartışmalarda yahut gündelik hayatta dair şikâyet veya yakınmalarda “ülkeyi kurtarma” önerisi her zaman büyüme ve kalkınmadan yana olmuştur. Bireysel ya da toplumsal düzeyde bu algılama biçiminin bir nedeni refah

1 Arş. Gör., Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-0856-0267 onderbalci@kafkas.edu.tr

2 Kalkınma fikrinin toplumsal karşılığını göstermesi bakımından adında “kalkınma” kelimesini bulunan kimi siyasi partilerde bulunduğu görülmektedir. Bunlara örnek olarak 1945’te kurulan Milli Kalkınma Partisi, 2001’de kurulan ve Kasım 2002’den itibaren günümüze kadar hali hazırda iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi gösterilebilir. Ayrıca iktidara gelsin ya da gelmesin hemen hemen tüm siyasi partilerin programlarında yaygın bir şekilde “büyüme” ve “kalkınma” vurgusu/vaadi bulunmaktadır.

ve zenginliği beraberinde getireceğine inanılan “büyüme” kavramının her bakımdan top yekûn bir değişim/dönüşüm süreci olarak değil de sadece elde edilen olumlu bir “sonuç”, bir “skor” olarak algılanmasıdır. Esasen pek çok boyutu olsa da büyüme/kalkınma kavramları her şeyden önce “zihinsel” bir değişimi/dönüşümü ifade etmektedir. Bu bakımdan gerçek anlamda bir büyüme ve kalkınmadan söz edebilmek için yerleşik düşüncelerin ya da düşünüş şekillerinin (bilginin üretim ve yayılımı süreci) bir kenara bırakılması ya da terk edilmesi gerekmektedir. Toplumsal algıdaki yanlışlığın bir diğer nedeni ise kalkınma kavramının yaygın bir şekilde ekonomik büyüme ile karıştırılmasıdır. Bu bakımdan ekonomik büyüme, ekonomide belirli bir yılda meydana gelen niceliksel üretim artışının gösterirken ekonomik kalkınma kavramı ekonomik yapıda gözlenen niteliksel değişimi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu nedenledir ki ekonomik büyümenin hızlandığı ve görece üretimin artma eğiliminde olduğu dönemlerde, yüksek büyümenin sadece işsizlik, enflasyon ve ücretler gibi temel sorunlarda göreceli iyileşmeleri değil aynı zamanda eğitimden sağlığa, toplumsal barıştan hukuka, kültür-sanattan altyapıya kadar kısa dönemde her derde deva olmasının beklenmesidir. Oysa bu sayılanların bir kısmının bile gerçekleşebilmesi için ekonomik büyümenin yanında ekonomik kalkınmanın da meydana gelmiş olması gerekmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında Türkiye’nin de Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren büyüme ve kalkınma serüveni ister ulusal isterse uluslararası düzeyde olsun çok sayıda ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunla karşı karşıya kalmıştır. Mirasçısı olduğu devletin en kronik iktisadi sorunları yeni devletinde karşı karşıya kaldığı en zorlu problemler olduğu görülmektedir. Bu kronik sorunlardan ilk aklı gelenler arasında yetersiz sermaye birikimi, teknik/teknolojik altyapının olmayışı, başta eğitim olmak üzere çoğu yönden niteliksiz bir nüfusun varlığı, tarım hâkimiyetinde birincil mal ihracatçısı ve açık pazar haline gelmiş bir ekonomik yapı sayılabilir. Bu olumsuz koşullar altında 19.yy’ın sonlarına doğru Osmanlı ekonomisi sahip olduğu doğal tekelleri dahi işletemeyerek bunları yabancı sermayenin emrine veren, sürekli borçlanan ve hatta bu borçların faizini dahi ödeyemeyerek ekonomik iflasını ilan etmiş bir yarı-sömürge ekonomisi görünümündedir (Boratav, 2005:20-28).

Cumhuriyet’in ilk dönemi (1923-1938), bu çarpık ekonomik ve sosyal yapının dönüşümünü sağlayarak yeni devletin üzerinde yükseleceği çağdaş bir ülkenin temellerinin inşa etme dönemi olarak görülebilir. İzmir İktisat Kongresinde fikri temelleri atılan ve sonraki yıllarda da peyderpey uygulamaya geçecek olan değişim/dönüşüm fikri, özel kesim yatırımlarına önem vermekle birlikte devletin ekonomik hayatın dışında kalmadığı bir iktisat politikası öngörmektedir. Ancak sermaye birikimin yetersizliği,

yatırımlara öncülük edecek girişimci bir sınıfın olmayışı gibi yapısal nedenlere, 1929 Krizi'nin olumsuz etkilerinin de eklenmesiyle birlikte sanayileşme ve büyümenin piyasa sistemi içinde kendi kendine evrilen bir model olarak değil de bizatihi devlet öncülüğünce hayata geçirilecek bir olgu olduğu kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca 1930'lardan sonra yalnızca Türkiye'de değil dünya genelinde de sanayileşme, büyüme ve kalkınmanın tek başına piyasa sistemi içerisinde kendiliğinden sağlanamayacağı bunun yanında devletin bu süreçte aktif rol almasının gerekliliğine olan inançta artmaktaydı³. Bu konjonktür içinde Türkiye'de, bir yandan yerli ve milli sanayileşmenin finansal kaynağını oluşturacak parasal ve mali kurumlar oluşturulmaya çalışılırken diğer yandan da bu sanayileşmenin altyapısını oluşturacak ve çoğu yabancı imtiyazı altında olan ulaştırma ve madencilik sektörüne ait tekeller millileştirilmekteydi. Hedeflenen sanayileşmenin arz veya talep yönünden çeşitli yapısal sorunlarla karşılaşmaması için bu sürecin bir plan dâhilinde ve aşamalı olarak uygulanması düşünülerek I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları hazırlanmıştır.

Bu planlar dâhilinde yerli ve milli bir imalat sanayinin oluşturulması, ulaştırma altyapısının tüm ülkeye yayılması ve esas olarak ithalatçı bir ülke konumundan kendi kendine yeten bir ülke konumuna geçilmesi hedeflenmekteydi^{4,5}.

II. Dünya Savaşı'nın etkisi ile kuruluş yıllarındaki devletçilik uygulamalarından uzaklaşmaya başlayan Türkiye, küresel düzeydeki tehditlerin artması ve soğuk savaşında etkisi ile giderek Batı yanlısı

-
- 3 Bu fikri değişimde, Klasik iktisat yaklaşımının 1929 Krizi ile iflas ettiği buna karşılık özellikle 1930'lardan sonra Keynes'in devletin ekonomik hayata müdahalesine ilişkin görüşlerinin kabul görmesi ve Sovyetler Birliği'nde uygulanan sosyalist ekonomik modelde devletçilik ve merkezi planların sağladığı hızlı sanayileşmenin de etkisinin olduğu söylenebilir.
 - 4 Büyüme-kalkınma literatüründe II. Dünya Savaşından sonra yaygın olarak kabul gören ve 1980'lere kadar çoğu ülkede uygulamaya konulan ithal ikameci kalkınma modeli, Türkiye'de 1930'larda dünya da henüz hiçbir örneği yokken uygulanmış ancak çeşitli nedenlerle yarım kalmıştır. Buna rağmen özellikle imalat sanayinin alt yapısının oluşmasında bu dönemin önemli katkıları olmuştur.
 - 5 Öniş & Şenses (2007), devletin sanayileşme ve kalkınma politikalarındaki üstlendiği dönüştürücü role vurgu yaparak eğer bir devlet kendi sanayileşme ve kalkınma politikalarını, kendi inisiyatifıyla kendi kararları doğrultusunda belirleme kapasitesine sahipse pro-aktif (önde giden) olarak nitelirmektedir. Bunun tersi durumda ise devlet sanayileşme ve kalkınma politikalarında dünyadaki değişim ve eğilimleri izleyerek onları takip ediyorsa re-aktif (takip eden) devlet olarak tanımlanmaktadır. Yazarlara göre Türkiye II. Dünya Savaşı sonrası dönemden başlamak üzere günümüze kadar uygulanan sanayileşme ve kalkınma politikalarında (1950-60, 1960-80, 1980-2000 ve sonrası dâhil) re-aktif devlet olarak tanımlanmaktadır. Bu bakış açısına göre Cumhuriyetin kuruluşundan sonraki dönemde özellikle 1930 sonrasında uygulanan devletçi-müdahaleci-korumacı sanayileşme politikaları ithal ikameci sanayileşme modeli olarak kabul edilirse bu yanıla Türkiye'nin adı geçen dönemde pro-aktif devlet kapasitesini kullandığı ileri sürülebilir.

kapitalizmin yanında yer almaya başlamıştır. Bu yakınlaşma sadece iktisadi bakımdan batı tarzı sermaye birikimi ve sanayileşme süreçlerini değil aynı zamanda batı tarzına uygun siyasi ve askeri kurumları da beraberinde getirmiştir. Dünya ekonomik ve siyasi konjonktürünün de etkisiyle 1950’lerden sonra liberalleşme ve serbestleşme politikaları önem kazanmış yabancı sermaye girişleri ile yatırımların finansman kaynağı sağlanabilmiştir. Artan dış borç ve ödemeler dengesi sorunlarının çözümü için bu defa da yerli üretimin artırılması gündeme gelmiş ve ithal ikameci uygulamalar sayesinde önemli miktarda kamu iktisadi teşebbüsü ekonomik hayata dâhil olmuştur. Ancak uygulamaya konulan iktisat politikaları istenen sonuçları vermemiş ve ekonomik model sürdürülemez boyutlara ulaştığında 1958 yılında gerçekleştirilen yüksek oranlı bir devalüasyonla ekonomik kriz aşılmaya çalışılmıştır.

1960’lardan sonra ise hem dünyada devletçiliğin yükselişi hem de 1950-60 dönemindeki serbestleşme deneyiminden elde edilen derslerin sonucu olarak Türkiye, planlı-devletçi-ithal ikameci yeni bir sanayileşme/kalkınma modelinde karar kılmıştır. Modelin en önemli özelliği yabancı sermaye ihtiyacını en aza indirerek sanayileşmenin yurt içi kaynaklarla finansmanın sağlanmasıdır. Buna göre, büyük çaplı altyapı yatırımları ve sanayi tesisleri kamu sermayesi ve kamu gözetimi altında önceden planlanmış ve karara bağlanmış bir şekilde devlet eliyle yapılması öngörülmüştür. İlk iki kalkınma planı döneminde istenilen büyüme ve sanayileşme hedeflerinin yakalandığı gözlenirse de 1970’lerden sonra yani üçüncü ve dördüncü plan dönemlerinde hedeflerden uzaklaşıldığı ve uygulanan ithal ikameci sanayileşme/büyüme modelinin kendi içinde tıkanmaya başladığı gözlenmiştir.

Yerli üretimi temel alan, dışa bağımlılığı ve yabancı sermaye ihtiyacını en aza indirmesi beklenen ithal ikameci sanayileşme modeli zaman içinde paradoksal bir şekilde dışa bağımlılığı daha da artırarak yabancı sermaye ihtiyacını sürdürülemez boyutlara çıkmasına yol açmıştır. Gelir dağılımında eşitsizliğin azaltılamaması, işsizlik ve enflasyonun gibi toplumu doğrudan etkileyen kimi iktisadi değişkenlerin bir türlü istenen seviyelere düşürülememesi beraberinde kimi sosyal huzursuzluk ve çalkantıları getirmiştir. Ayrıca bozulan bu makroekonomik yapıya aynı dönemde dünya ekonomisinde ortaya çıkan petrol/enerji krizleri de eklendiğinde, Türkiye sürdürmeye çalıştığı bu devletçi-ithal ikameci kalkınma modelini yine terk etmek durumunda kalmıştır.

1980’lere gelindiğinde, Türkiye 24 Ocak Kararlarını ilan ederek dış ekonomik konjonktürle uyumlu bir şekilde dünyaya yayılmakta olan yeni

ekonomik paradigmaya⁶ uyum sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Bu yeni yaklaşım ekonomide her türlü kararın piyasa mekanizmasına bırakıldığı, devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesinin hedeflendiği serbest piyasa ekonomisi modelidir. Bu yaklaşımda temel hedef, iç ve dış ekonomik dengenin eşanlı sağlandığı makroekonomik istikrar ve özellikle de fiyat istikrarı olmaktadır. Bunu sağlayacak yegâne güç ise ekonominin serbestleştirilerek piyasa mekanizmasının önündeki engellerin kaldırılması ve piyasa hâkimiyetinin sağlanmasıdır. Sanayileşme ve kalkınma hedeflerinin geri planda kaldığı buna karşılık ağırlıklı olarak ihracata yönelik üretim ve büyümenin⁷ hedeflendiği bu yeni modelde yabancı sermaye girişlerinin serbest bırakılması veya özendirilmesi hayati önem taşımaktadır.

Çoğu gelişmekte olan ülke gibi Türkiye’de bu yeni ekonomik modeli hayata geçirmek için gerekli olan kurumsal ve yasal düzenlemeleri zaman içinde hayata geçirmeye başladığı görülmektedir. 1980’lerden 2000’li yıllara kadar para ve sermaye piyasalarından kambiyo rejimine, yatırım teşviklerinden işgücü piyasasına, özelleştirmelerden kamu harcamalarına kadar iktisadi ve sosyal hayatın hemen hemen her alanında serbest piyasa modeline işlerlik kazandırmaya çalışılmıştır. Modelin özüne uygun bir şekilde, 1990’lardan itibaren ihracatta gözlenen artışlar dikkat çekici olsa da ithalattaki hızlı artış sonraki yıllarda ekonominin tekrar ödemeler dengesi kısıtı altına gireceğinin işaretlerini vermekteydi. IMF gözetiminde uygulamaya geçen çoğu yapısal uyum anlaşmalarına rağmen yüksek kamu borçları, yüksek enflasyon ve istikrarsız döviz kuru politikaları ile Türkiye bir krizden bir diğerine savrularak Cumhuriyet döneminin en derin ekonomik krizi olan 2001 yılına kadar gelmiştir (Uygur, 2001:34).

2001 ekonomik krizinin, esas olarak 1980 sonrası başlayan ve 1990’lı yıllarda hız kazanan serbestleşme ve dışa açılma politikalarının gereğinden fazla kısa sürede ve hızla hayata geçirilmesi ve bu geçişin sağlıklı olabilmesi için gereken denetim ve gözetimi sağlayacak kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmamasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (Akyüz & Boratav, 2003: 1551). Nitekim 2001 krizinden sonra serbestleşme ve dışa açılma politikalarını tamamlayıcı nitelikte çok sayıda yapısal reform⁸ uygulamaya

6 Washington Uzlaşısı (Konsensusu) olarak adlandırılan bu yeni paradigma, dış ticaretin serbestleştirilmesini; fiyatların, faiz oranının ve döviz kurunun piyasada belirlenmesini; kamu harcamalarının azaltılarak bütçenin kontrol edilmesini, özelleştirmeler yoluyla devletin küçültülmesini ve deregülasyon yapılmasını içermektedir.

7 Washington Uzlaşısı sonrası “kalkınma” kavramının daha az kullanıldığı buna karşılık büyüme, dengeli büyüme, sürdürülebilir büyüme gibi “büyüme” temelli kavramsal ifadelerin daha sık ve yaygın kullanıldığı görülmektedir.

8 Nisan 2001’de Dünya Bankası Başkan Yardımcısı Kemal Derviş öncülüğünde hazırlanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” kapsamlı ekonomik reformların yanı sıra bu reformları

konularak Türkiye’nin küresel ekonomi ile tam anlamıyla bütünleşmesinin önündeki engeller de kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Türkiye’de 2000 sonrası dönemde özellikle büyüme sürecinin nasıl bir seyir izlediği ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla son 25 yılda büyüme sürecinin en temelde yapısal ve niteliksel bir değişim/dönüşüm içermesi gerekliliğinden hareketle bu yapısal değişim ve dönüşümü ifade edebilecek ve literatürle uyumlu olduğu kabul edilen bazı değişkenlere öncelik verilmiştir.

Bu amaçla GSYH’nin artış hızı, kişi başına gelirin zaman içindeki seyri, ekonominin sektörel yapısı, üretimin teknolojik düzeyi, imalat sanayi, arge harcamaları ve patent sayıları, toplam faktör verimliliği ve Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisinde içindeki payının değişimi analize dâhil edilmiştir. Ayrıca Türkiye’nin büyüme sürecindeki değişimini anlayabilmek için seçilmiş bazı ülke ya da ülke grupları ile karşılaştırmalı olarak ele alınmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. EKONOMİK BÜYÜMENİN SEYRİ

Ekonomik büyüme, bir yılda ülkede üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplam değerini göstermesi bakımından günümüzde en yaygın olarak başvuru alan ekonomik performans ölçütü olarak kabul edilmektedir. Ekonomik büyüme hızı bir önceki yıla göre ne kadar yüksek olursa o ekonomi için bir başarıdan söz edilirken büyüme hızında meydana gelen düşüşler ya da küçülme bir başarısızlık olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan ele alındığında ekonomik büyüme kavramının kapsamına ilişkin kimi hususları vurgulamak gerekmektedir.

Bunlardan birincisi, reel GSYH’nin yıldan yıla aldığı değer üzerinden hesaplanan ekonomik büyüme hızının ekonomideki tüm faaliyetleri kapsamamasıdır. Kayıt dışı ekonominin boyutu, geçimlik ekonominin yaygınlığı, ev kadınlarının hesaplamaya katılmayan emeğinin ekonomik değeri, konusu suç olan ekonomik faaliyetlerin varlığı ve en önemlisi yıldan yıla değişiklik gösteren fiyat hareketlerinin GSYH üzerindeki etkisinin hesaplamalarda tam olarak yer almadığı durumlarda ekonomik büyüme hızının gerçek değerinin ne olduğunu tartışılır hale gelmektedir (Ersel, 2013:8-9).

İkinci nokta bir yıllık ekonomik faaliyetlerin toplam çıktısını gösteren bir sonuç olarak ekonomik büyümenin kapsamı ile ilgilidir. Elde edilen ekonomik büyüme ister yüksek isterse düşük olsun ekonomideki gelir dağılımı, işsizlik, yoksulluk ya da doğal kaynakların tüketimi/tahribatı gibi

tamamlayıcı nitelikte çok sayıda hukuki, mali ve sosyal düzenlemeler içermektedir. Bu düzenlemeler o dönem kamuoyunda “15 günde 15 yasa” olarak bilinmektedir.

konularda hiçbir fikir vermemesidir. Oysa ekonomik büyümenin sağlanması için üretim faktörlerinin kullanılmasının yanında doğal çevrenin de ne düzeyde kullanıldığının diğer bir ifade ile ne düzeyde tahrip edildiğinin yani ekonomik büyümenin ne pahasına meydana geldiğinin hesaplanması gerekmektedir (Stiglitz vd. 2014).

Üçüncüsü ise ekonomik büyümenin niceliksel bir değişimi ifade etmesi ve parasal bir olgu olmasına ilişkindir. Bu durum ekonomik büyümenin hesaplanmasında sosyoekonomik gelişmeyi ifade eden eğitim, sağlık, kentleşme ve doğal çevre vb. pek çok unsurun ihmal edilmesini beraberinde getirmektedir.

GSYH ve ekonomik büyümeye ilişkin olarak yapılan tüm bu eleştirilere rağmen büyüme hızı, günümüzde ekonomik performans analizlerinde en sık kullanılan değişken olmaya devam etmektedir. İster ulusal isterse uluslararası karşılaştırmalarda ilk bakılan değişken ülkenin kısa ve uzun dönemli ekonomik büyüme hızı olmaktadır. Büyümenin pozitif değerlerde ve belli bir ortalama üzerinde istikrarlı olması ülkede üretim ve gelirin de istikrarlı bir şekilde artışının koşulu olarak kabul edilmektedir. Bu sayede kişi başına gelir ve buna paralel olarak toplumsal refahın artarak uzun dönemde tüm topluma yayılacağı varsayılmaktadır.

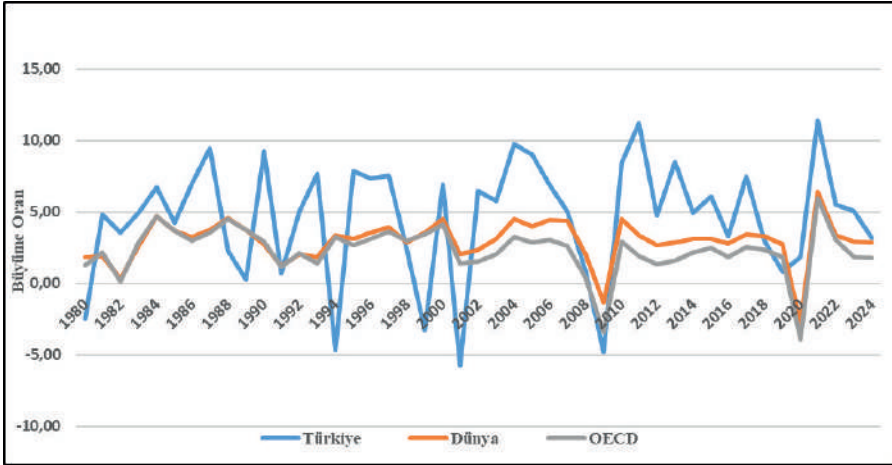
1.1. Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla

Türkiye, 1960-1980 döneminde uyguladığı ithal ikameci sanayileşme ve büyüme politikasını 24 Ocak 1980 Kararları ile değiştirerek serbest piyasa ekonomisi öncülüğünde ve esas olarak ihracata yönelik sanayileşmeyi temel alan yeni bir büyüme modeline geçmiştir. Bu yeni modelde özel kesim yatırımları öne çıkarken kamu kesiminin ekonomideki payının zaman içinde azaltılması öngörülmekteydi. Buna politika ile uyumlu olarak ekonomide dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarına çeşitli garantilerin verilmesi, yatırım ortamının yabancı sermayeyi ülkeye çekecek şekilde hazırlanması ve özelleştirme uygulamalarının hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştı. Ekonominin yabancı sermaye girişlerine tam olarak açık bir duruma gelmesi birlikte Türkiye'nin -özellikle 2002-2013 döneminde- yatırımların finansmanında yabancı sermaye akımlarından önemli ölçüde faydalandığı ileri sürülmektedir (Baydur, 2015:123).

Küresel ekonominin yarattığı bu ılımlı ortamında etkisi ile Türkiye'nin ekonomik büyüme süreci, inşaat sektörü başta olmak üzere hizmetler sektörü sektörünün öncülüğünde ancak dış kaynak girişine doğrudan bağımlı bir yapıya dönüştüğü gözlenmektedir (Orhangazi & Yeldan, 2023: 191). Özellikle imalat sanayi ihracatının yüzde 70'ler düzeyinde ara malları

ithalatına bağlı oluşu ekonomik büyüme sürecinin ödemeler dengesi kısıtı altında kaldığının bir göstergesi olmaktadır (Doğruel & Doğruel, 2011:195-196). Bu durum ekonomik büyüme hızının temposunun yabancı sermaye girişlerine endekslediğini ve bunun da görece istikrarsız bir büyümeyi de beraberinde getirdiği şeklinde yorumlanabilir (Yeldan, 2023: 222).

Şekil 1. Türkiye, OECD Ülkeleri ve Dünya GSYH büyümesi (1980 - 2024) (%)

Kaynak: Dünya Bankası World Development Indicators verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

1980 sonrası GSYH büyümesini gösteren Şekil 1’e bakıldığında önemli ekonomik kırılmalara işaret eden 1994, 2000-2001 ve 2008 ekonomik krizleri ile 1999 Marmara depremi ve 2020’de yaşanan Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri görülebilmektedir. Türkiye, OECD ve Dünya GSYH’lerinin ana büyüme eğilimleri takip edildiğinde bu kırılmalardan son ikisi hariç (2008 krizi ve Covid-19) diğerlerinin tamamında Türkiye’nin kendi iç dinamikleri nedeniyle kriz yaşadığı, son ikisi krizde ise dünya ekonomisi ile birlikte hareket ettiği gözlenmektedir.

2001 krizinden sonra yapısal reformların hayata geçmesi ile birlikte 2006’ya kadar önemli bir GSYH büyümesinden söz etmek mümkündür. 2008 Dünya Finans Krizinden çıkışla birlikte başlayan büyüme döngüsünün yabancı sermaye girişlerinin azalmasına bağlı olarak 2012-2013 yıllarından itibaren temposunu kaybederek 2020’de yüzde 1 düzeyine kadar GSYH’nin daraldığı anlaşılmaktadır (Boratav, 2023: 88). Bu gerilemeyi takiben 2021 yılında Covid-19 pandemisinde yaşanan ekonomik ve sosyal kısıtlamaların kalkması ile birlikte rekor sayılabilecek bir oranda yüzde 11’i aştığı görülmektedir.

1980'den günümüze kadar olan süreçte dikkat çeken bir diğer nokta ise Türkiye'nin büyüme döngüsünün birbirini izleyen 2-3 yıl boyunca pozitif büyümenin ardından gelen küçülme veya daralmanın kendini tekrarlamakta olduğudur. Kalıcı ve istikrarlı bir büyüme döngüsünün yakalanması ve büyüme patikasının potansiyel büyüme oranı üzerinde kalmak kaydıyla istikrarlı bir yol izlemesi makroekonomik değişkenleri de yakından ilgilendirmektedir. İktisadi kararların ve uzun dönemli beklentilerin oluşmasında bu öngörülebilir ve istikrarlı makroekonomik yapının oldukça önemli etkileri bulunmaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin 1923-2002 arasındaki yaklaşık 80 yıllık uzun dönem ortalama büyüme oranının yüzde 4,9⁹ olduğu veri olarak alınırsa 2000 sonrası ortalama yüzde 4-4,5 düzeyinde gerçekleşen ekonomik büyümenin, potansiyel büyüme hızını ifade eden uzun dönem ortalama büyüme hızının altında kaldığı sonucu çıkarılabilir.

1.2. Kişi Başına Düşen Gelir

Ekonomik büyüme kavramı ile yakından ilgili olan kavramlardan biri de kişi başına gelir kavramıdır. Kişi başına gelir seviyesi, GSYH'nin artış hızı ve toplam nüfus miktarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Kişi başına gelirden meydana gelen artışların ülke vatandaşlarının refah düzeyini yükselterek yaşam kalitesinde iyileşmeler yarattığı kabul edilmektedir.

Kişi başına gelirin uluslararası standartlara göre yapılan çeşitli hesaplama yöntemleriyle ülkeler gruplandırılmakta ve dünya ekonomisi içindeki konumu tespit edilmeye/sınıflandırılmaya çalışılmaktadır. Bunlardan biri de Dünya Bankasının kullandığı ATLAS¹⁰ yöntemidir. Bu hesaplama yöntemine göre dünya üzerindeki ülkeler kişi başına gelirin seviyesine göre yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler olarak gruplandırılmaktadır. Bu sayede her bir ülkenin dünya ekonomi ligindeki durumu analiz edilmeye çalışılmaktadır. Ülkelerin kişi başına gelir hesaplamaları çeşitli yönlerden eleştirilse¹¹ de günümüzde

9 Türkiye'nin uzun dönem ortalama büyüme hızının hesaplanmasında milli gelir serilerinden kaynaklanan hesaplama farklılıkları olsa da bu değer yüzde 4-5 arasında olduğu iktisatçılar arasında genel kabul görmektedir. Bu çalışmada Boratav (2005:203)'den hareketle ilgili değer yüzde 4,9 varsayılmıştır.

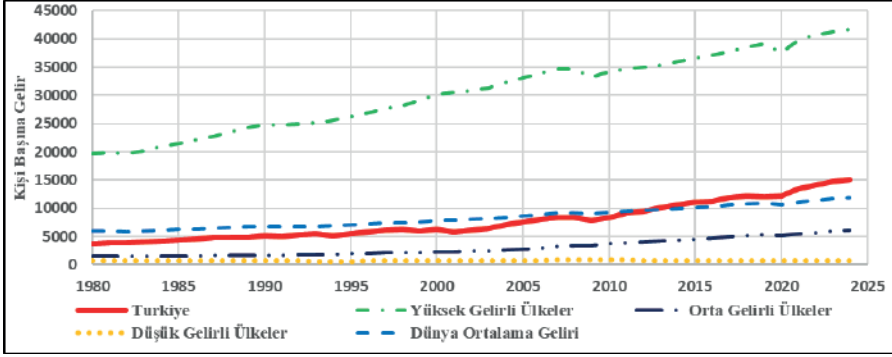
10 ATLAS yöntemine göre, kişi başına geliri 1135 dolardan düşük olan ülkeler düşük gelirli, 1136 dolar ile 4495 dolar arasında olan ülkeler orta-düşük gelirli, 4496 dolar ile 13935 dolar arasında olan ülkeler orta-yüksek ve 13936 doların üzerinde olan ülkeler yüksek gelirli ülke olarak sınıflandırılmaktadır.

<https://blogs.worldbank.org/en/opendata/understanding-country-income--world-bank-group-income-classifica>

11 Kişi başına gelir hesaplamalarında ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarının hesaba katılmaması nedeniyle gerçekçi olmadığı bunun yerine kişi başına gelirin satınalma gücü paritesine göre hesaplanmış değerlerinin kullanılması önerilse de günümüzde her iki yaklaşımında kullanıldığı görülmektedir.

yaygın olarak kullanılmakta ve ülke karşılaştırmalarında ilk başvurulacak değişkenlerden biri olmaktadır.

Şekil 2: Türkiye ve Dünya’da Kişi Başına Gelirin Değişimi (1980-2024) (2015 sabit ABD \$)

Kaynak: Dünya Bankası World Development Indicators verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ve Dünya’da kişi başına gelirden meydana gelen değişimleri gösteren Şekil 2’ye bakıldığında düşük gelirli ülkelerin gelir seviyesinin uzun yıllar boyunca çok fazla değişmeden aynı seviyelerde kaldığı gözlenirken yüksek gelirli ülkelerin 1980’lerden itibaren gelir seviyelerinin çarpıcı bir biçimde artırmaya devam ettiği görülmektedir.

Orta gelirli ülkelerde 2000’li yıllardan sonra belirli bir artış eğilimi olmakla birlikte dünya ortalama gelirinin de benzer bir şekilde arttığı hesaba katılırsa orta gelirli ülkelerin hemen hemen aynı seviyede kaldığı ileri sürülebilir. Aynı dönemde Türkiye’nin kişi başına gelirinin nasıl bir seyir izlediğine bakıldığında, 1980’lerden 1995’e kadar orta-düşük gelir grubundan ayrılarak orta-yüksek gelir grubuna geçtiği, orta gelir grubundan ise ancak 2015’ten sonra çıkarak yüksek gelir grubuna dâhil olduğu anlaşılmaktadır¹². Diğer bir ifade ile Türkiye’nin 1960’lardan itibaren düşük gelirli ülkeler grubundan orta gelirli ülkeler grubuna geçtiği kabul edilirse uzunca bir süre orta gelir¹³ grubu içinde kaldığı görülmektedir. 1980’lerde yüksek gelirli ülkelerle

12 2008, 2016 ve 2025 yıllarında TÜİK tarafından milli gelir serilerinde yapılan revizyonların baz yılı etkisi nedeniyle izleyen yıllarda kişi başına geliri bir miktar yükseltebileceği hesaba katılmalıdır.

13 Literatürde orta gelir tuzağı olarak adlandırılan bu durumun Türkiye üzerine yapılan kapsamlı bir analizi için Yeldan vd. (2012)’ye ve dünya ölçeğinde yapılmış ayrıntılı bir analiz için ise Dünya Bankasının 2024 yılında yayımladığı Middle Income Trap başlıklı World Development Report (2024)’e bakılabilir.

arasında 6-7 kat kişi başına gelir farkı mevcutken bu farkın günümüzde yaklaşık 3 kata inmiş olması literatürde gelir yakınsaması olarak adlandırılan bir sürecin meydana geldiğini ancak bir miktar yavaş gerçekleştiği şeklinde yorumlanabilir.

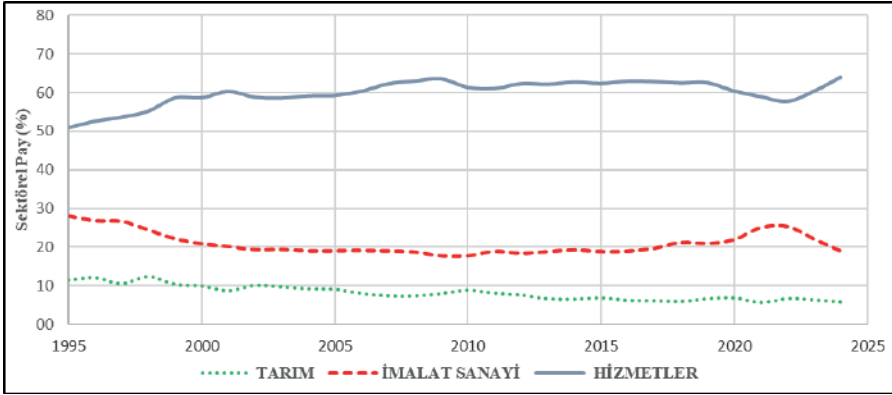
Öte yandan yüksek gelir grubu içinde yer almakla birlikte Türkiye ile ilgili dikkat çeken bir diğer nokta ise Türkiye'nin 2024'ten itibaren kişi başına gelirden 15 bin dolar seviyesini geçmesine rağmen bu grubun ortalama değeri olan 43 bin doların oldukça altında olmasıdır.

1.3. Ekonominin Yapısal Durumu

Bir ülke ekonomisinin mevcut durumu hakkında bilgi edinmek için sıklıkla başvurulan yöntemlerden biri o ülke ekonomisinin büyüme hızına ya da kişi başına gelirin artış hızına bakmaktır. Bu bilgi ekonomi hakkında önemli bilgileri işaret etse de derinlemesine bir analiz yapabilmek için sınırlı bir anlamlılık düzeyine sahiptir. Ekonomi ile ilgili daha derinlemesine bilgi edinmek için bakılması gereken önemli verilerden biri ekonomide yapısal değişmeyi gösteren sektörel analizdir. İlk örnekleri Colin Clark ve Alan Fisher tarafından 1940'larda yapılan "üçlü sektör" analizine göre ekonomi birincil (tarım), ikincil (sanayi veya imalat) ve üçüncül (hizmetler) sektörüne ayrılmakta ve bu sektörünün GSYH içindeki toplam paylarının zaman içinde nasıl değiştiği analiz edilmektedir¹⁴. Başlangıçta tarım sektörünün hasıladaki payı yüksek iken bu payın zamanla azalarak minimuma inmesi buna karşılık sanayi sektörünün payının toplam hasılanın üçte birine kadar yükselerek olgunlaştığı ve en son aşamada ise hizmetler sektörünün ekonomide hâkim sektör konumuna ulaşacağı ileri sürülmektedir (Thirlwall, 2003: 109-110). Diğer bir ifade ile Fisher ve Clark'a göre, büyüme-kalkınma sürecinde ekonomi yapısal bir değişim geçirmektedir. Bu yapısal değişim sürecinde ekonominin ağırlığı önce tarımdan sanayiye kaymakta oradan da hizmetler sektörüne geçişle birlikte yapısal değişim süreci tamamlanmaktadır. Günümüzün sanayileşmiş-gelişmiş ülkelerinin geçmiş tecrübelerine bakıldığında bu yapısal değişim sürecinin hemen hemen hepsinde meydana gelmiş olması bugünün gelişmekte olan ülkeleri içinde önemli bilgiler içermektedir.

14 Günümüzün giderek karmaşıklaşan ekonomik yapıları analiz edilirken Fisher ve Clark'ın üçlü sektör analizi genişletilerek bilgi ekonomisi ve entelektüel faaliyetleri de kapsayacak şekilde 4'lü ve hatta 5'li sektörel analiz yapan çalışmalarda giderek yaygınlaşmaktadır.

Şekil 3: Türkiye’de GSYH’nin Sektörel Dağılımı (1995-2024) (%)

Kaynak: TÜİK verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

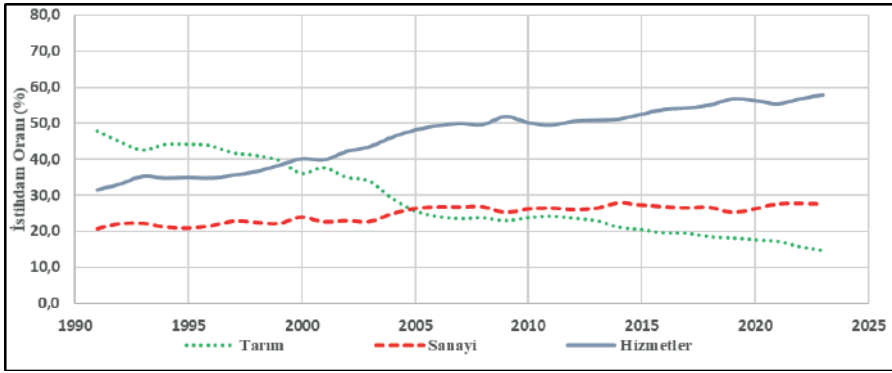
Türkiye, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren günümüze kadar toprağa dayalı tarım ekonomisinden sanayileşmiş ve kalkınmış bir ülkeye dönüşme çabası içinde olmuştur. Çoğu gelişmiş ülke de olduğu gibi Türkiye’de de zaman içinde tarımın payı azalarak sanayi sektörünün ve hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığı artmıştır. 1990’ların ortalarından günümüze kadar olan dönemde GSYH’nin sektörel dağılımı gösteren şekil 3’e göre, tarım sektörünün toplam hâsıla içindeki payının beklendiği gibi zaman içinde yüzde 10’un altına inerken hizmetler sektörünün de yüzde 50’den yüzde 64 değerine kadar yükseldiği görülmektedir. Diğer yandan sanayi sektörünün 1995’te ulaştığı yüzde 28 değerinden 2002 yılına kadar azalarak yüzde 19’lar seviyesine düştüğü ve 2009 kriz yılı hariç tutulursa 2017 yılına kadar yatay bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. 2022 yılına kadar bir miktar artarak yüzde 25’e ulaştıktan sonra takip eden 2 yılda yeniden azalmaya başladığı ve yüzde 19 düzeyine gerilediği görülmektedir. Sanayide son 2 yılda meydana gelen bu yüzde 6’lık bu hızlı düşüşe karşılık olarak hizmetler sektöründe aynı oranda bir artış olması dikkat çekmektedir.

Gelişmiş sanayi ülke deneyimlerine göre imalat sanayinin ekonomi içindeki payının üçte bir (yaklaşık yüzde 30) düzeyine ulaştıktan sonra sanayileşmenin olgunlaşması ve ülkenin sanayileşmenin getireceği olumlu etkilerden beslenebilmesi diğer bir ifade ile sanayileşmenin “büyüme ve kalkınmanın motoru” olabilmesi için bu üçte birlik oranın belli bir süre sürdürülmesi gerekmektedir (Kaldor,1966). Bu bakış açısına göre Türkiye’nin bu avantajı 1995’li yıllardan itibaren kaybetmeye başladığı Şekil 3’ten de anlaşılmaktadır.

Ekonominin yapısal değişimi sürecini göstermesi bakımından analiz edilmesi gereken diğer bir değişken ise işgücünün sektörel dağılımının zaman içinde nasıl değiştiğidir. Ekonomide tarımsal faaliyetlerin ağırlıkta olduğu birinci aşamada işgücünün de büyük bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilirken büyüme-sanayileşme süreci ile birlikte işgücünün ağırlığı sanayi sektörüne kaymakta ve son aşamada ise işgücü hizmetler sektöründe yoğunlaşmaktadır.

Sonuçta ister GSYH içindeki sektörlerin üretime katkılarına bakılsın isterse işgücünün sektörler arasındaki dağılımına bakılsın yapısal değişim sürecinin zaman içinde tarımdan sanayiye sanayiden de hizmetler sektörüne doğru dönüşmesi beklenmektedir.

Şekil 4: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1990-2023) (%)

Kaynak: Dünya Bankası World Development Indicators verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de istihdamın yapısal değişimine bakıldığında ise GSYH’nin sektörel değişimine benzer bir süreç meydana geldiği ileri sürülebilir. Tarım sektörünün hasıladaki payı yüzde 10’nun altına (bkz. Şekil 3) inerken aynı dönemde tarımın istihdamdaki payı azalarak yüzde 15’ler seviyesine gelmiştir. Hizmetler sektörü de benzer şekilde hasıladaki payına paralel bir şekilde istihdamdaki payının yüzde 60’lar düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu noktada imalat sanayinde farklı bir sürecin meydana geldiği anlaşılmaktadır.

İmalat sanayinin GSYH içindeki payının 1990’ların ortasından itibaren düşmeye başlamasına karşın istihdamdaki payının yüzde 20’lerden yüzde 30’lara ulaşmış olması dikkat çekmektedir. Bu durum Türkiye ekonomisinde imalat sanayi istihdamı bakımından olmasa da imalat sanayinin hasıladaki

payı bakımından bir tür sanayisizleşme¹⁵ olgusu içerisinde olduğunun göstergesi olarak ileri sürülebilir. Öte yandan imalat sanayisinin hasıladaki payının azalmasına karşılık imalat sanayisinde çalışan sayısının artması işgücü başına verimliliğin ve dolayısıyla çalışan başına katma değer azaldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Üretimin teknoloji düzeyi yükseltilmedikçe mevcut teknoloji ile çıktı artışı ancak emek yoğun üretim teknikleri ile ikame edilebilmektedir. Bu durum kısa ve orta vadede Türkiye’nin yüksek katma değerli ürünler üretme hedefinin zorlaşabileceğini işaret etmektedir.

2. BÜYÜMENİN NİTELİĞİ

Ekonomik büyüme yoluyla yaratılmak istenen maddi refah ve zenginliğin uzun dönemde kalıcı ve istikrarlı olabilmesi için ekonomik büyümenin kaynaklarının nitelik bakımından daha kaliteli ve bilgi yoğun olması gerekmektedir. Kaliteli büyüme¹⁶ sayesinde üretim artışları sadece mal ve hizmetlerin miktar yönünden çoğalmasını değil aynı zamanda içerdiği katma değer yönünden de daha yüksek bir gelir artışını teşvik etmiş olacaktır. Bunun için ekonominin üretim yapısının yeni teknoloji içeren, nitelikli insan gücünden oluşan ve bilinçli yenilik faaliyetlerinin meydana geldiği bir yapıya sahip olması gerekmektedir (Acemoğlu & Üçer, 2023: 29).

Türkiye’nin ekonomik büyümesinin niteliğine bakıldığında sahip olduğu üretim faktörlerinin yapısı ve kullanılan teknolojilerin bir sonucu olarak verimliliği artıran, kapsayıcı ve kaliteli bir büyüme olmadığı bunun yerine daha çok girdi miktarlarındaki artışların sağladığı bir büyüme olduğu ileri sürülmektedir (Toprak, 2021:4). Diğer bir ifade ile ekonomide mevcut olan eksik kapasite faktörlerin verimlilikleri artırılarak değil sermaye ve işgücünün kullanım miktarları artırılarak ekonomik büyümenin sağlandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Faktörlerin verimliliklerinin artabilmesi için üretim sürecinin daha bilgi yoğun hale getirilmesi bunun içinde araştırma geliştirme faaliyetlerinin yaygınlaştırılması ve yenilikler yoluyla üretimin teknolojik seviyesinin yükseltilmesi gerekmektedir.

15 GSYH içinde imalat sanayi payının ve/veya imalat sanayinin toplam istihdamdaki payının belli bir düzeye ulaşarak sanayileşmenin olgunlaşması sonrasında azalmaya başlaması sanayisizleşme (de-industrialization) olarak adlandırılırken, bu oranların belli bir seviye ulaşmasına rağmen sanayileşme yeterince olgunlaşmadan imalat sanayinin paylarının azalması erken sanayisizleşme (premature industrialization) olarak adlandırılmaktadır. İlk problemi günümüzün gelişmiş ülkeleri yaşarken ikincisi ile gelişmekte olan ülkeler karşılaştığı ileri sürülmektedir (Rodrik, 2016). Sanayisizleşme hakkında detaylı bir literatür için Çetinkaya & Muratoğlu (2020)’ye bakılabilir.

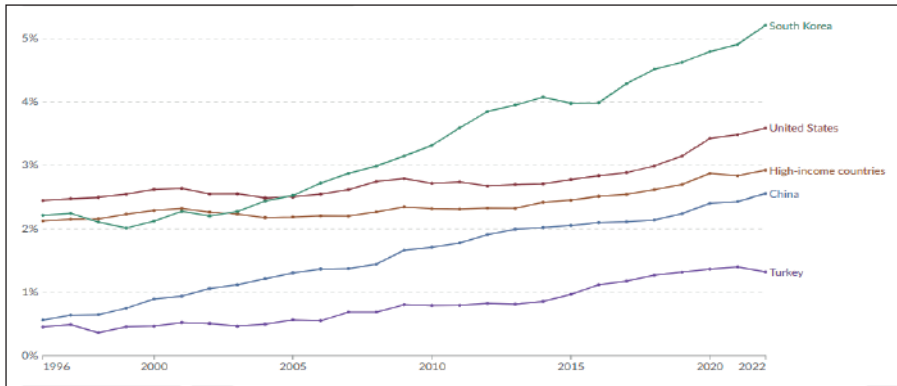
16 Acemoğlu ve Üçer (2023)’e göre, kaliteli büyüme; “beşeri sermaye ve işgücünün becerilerinde iyileştirmeler getiren, üretkenlik artışı ve teknolojik gelişmelerle desteklenen ve enflasyon ve cari açık gibi kronik makroekonomik dengesizliklere yol açmayan ve paylaşımında ise nüfusun büyük çoğunluğunun yararlandığı büyüme” olarak tanımlanmaktadır.

2.1. Araştırma-Geliştirme ve Yenilik

Ekonomik büyüme sürecinde teknolojik yeniliklerin içsel bir değişken kabul edilerek, yenilik ve icatların ekonomide yarattığı taşıma etkileri yoluyla sermayenin getirisini artırdığı ve bu sayede ekonominin uzun dönemde kararlı ve dengeli büyüyebileceği ileri sürülmektedir (Romer,1986; Lucas, 1988). Burada teknolojinin içsel bir değişken olarak tanımlanması, teknolojinin araştırma-geliştirme (ar-ge) faaliyetleri, yenilik ve icatlar ve beşeri sermaye gibi yeni bilgi üretme süreçlerinin yatırımlar yoluyla desteklenerek artırılmasını mümkün kılmaktadır. Bunun sonucunda ekonomide meydana gelen her türden yenilik piyasa sistemi içinde yayılarak yatırımların verimliliğini artırmakta bu ise daha yüksek kişi başına gelir ve verimlilik artışı olarak refahı yükseltmektedir.

Ar-ge ve beşeri sermayeye daha fazla kaynak ayırarak bu alanlara yatırım yapan ülkelerin kişi başına gelirleri daha hızlı artmakta ve ekonomik büyüme oranları yükselmektedir. Esasen ülkeler arasındaki kişi başına gelir ve büyüme farklarının nedenlerinden biri olarak ülkelerin bu tür faaliyetlere ayırdığı kaynak miktarı gösterilmektedir.

Şekil 5: Ar-Ge Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (1996-2022) (%)

Kaynak: Our World in Data (2025) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

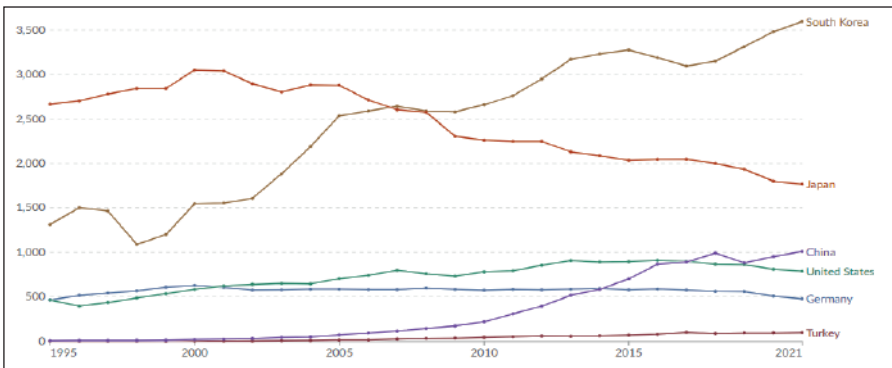
Türkiye'nin de içinde olduğu seçilmiş bazı ülkelerde GSYH içinde ar-ge faaliyetlerinin payı şekil 5'te gösterilmiştir. Buna göre, Türkiye'nin ar-ge faaliyetlerine 2015 yılına kadar yüzde 1'in altında bir pay ayırdığı bu rakamın 2015 yılından sonra bir miktar artarak yüzde 1,5 düzeyine yaklaştığı Şekil'5'te görülmektedir. Türkiye'nin ar-ge faaliyetlerine ayırdığı miktar diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük düzeylerde olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek kişi başına gelire sahip olan gelişmiş ülkelerin ortalama ar-ge harcaması GSYH'lerinin yüzde 3,5'i seviyesinde olması Türkiye'nin kişi başına gelirini

artırabilmek için ar-ge faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırması gerektiği şeklinde yorumlanabilir.

Dünyanın en büyük birinci ve ikinci ekonomisi konumunda bulunan ve günümüzde başta teknolojik yenilikler olmak üzere çoğu alanda birbiri ile kıyasıya rekabet içerisinde olan ABD ve Çin’in ar-ge faaliyetlerine sırasıyla yüzde 3,5 ve 2,5 düzeyinde yatırım yapmaları dikkatleri çekmektedir. Bu nokta da ABD ve Çin’in GSYH değerlerinin sırasıyla 30 trilyon ve 19 trilyon dolar olduğu hesaba katılırsa yüzde 3,5 ve 2,5 oranlarının oldukça önemli miktarlarda bir parasal büyüklüğü ifade ettiği anlaşılabılır.

1960’lardan sonraki hızlı sanayileşme ve büyüme performansı nedeniyle Doğu Asya Mucizesi olarak adlandırılan ülkelerden biri olan Güney Kore’nin 2005 yılına kadar GSYH’nin yüzde 2’sini ar-ge harcamasına ayırmakta iken bu oranı zaman içinde artırarak yüzde 5’in üzerine çıkarabilmiş olması oldukça önemlidir. Şekil 5’te göze çarpan bir diğer nokta ise özellikle 2015’ten sonra ar-ge harcamalarına ayrılan kaynağın artma eğiliminde olduğudur. Bu durum başta yapay zekâ başta olmak üzere bilimsel ve teknolojik alanlardaki rekabetin giderek arttığı ve bu yarışta geride kalmak istemeyen ülkelerin ar-ge faaliyetlerine daha fazla önem verdiği şeklinde açıklanabilir. Günümüzde ister ülkeler isterse firmalar düzeyinde olsun teknolojik yeniliklerin fikir aşamasından ar-ge aşamasına oradan da yenilik olarak piyasaya çıkma ve yayılma aşamasına kadar büyük bir rekabet ve yarışın devam ettiği görülmektedir. Bu açıdan ister kamu isterse özel kesim tarafından yapılsın ar-ge faaliyetlerinin en önemli çıktısı yeniliklere yol açabilmesi ve bu yeniliklerin tescillenerek fikri mülkiyet haklarının patentler yoluyla garanti altına alınmasıdır.

Şekil 6: Milyon Kişi Başına Yıllık Patent Başvurusu (1995-2021)

Kaynak: Our World in Data (2025) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ar-ge harcamalarının GSYH içindeki payının yüksek olduğu Güney Kore ve Japonya gibi ülkelerde patent başvuru sayılarının da yüksek olduğu şekil 6'dan anlaşılmaktadır. Güney Kore, 1990'larda başladığı yükselişini -1998'de Asya Krizi'nin etkisiyle bir miktar azalış kaydetse de-2007 yılında Japonya'yı yakalayarak geçmiş ve 2021 yılına kadar sürekli artış kaydederek milyon kişi başına patent sayısını yıllık 3500 seviyesinin üzerine çıkarabildiği görülmektedir. Japonya'nın 1995 yılında yıllık 2500'ün üzerinde olan patent başvuru sayısı zaman içinde azalarak 2021 yılında 1700 seviyesine gerilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Çin ise 2000'li yıllarla birlikte artan patent başvuru sayısı 2010 yılından itibaren daha hızlı bir artış gösterdiği ve bunun sonucunda 2017 yılında ABD'nin patent başvuru sayısını geçtiği görülmektedir.

Türkiye'nin patent başvuru sayılarına bakıldığında ise karşılaştırma yapılan ülkelerin oldukça gerisinde kaldığı göze çarpmaktadır. 2000 yılında milyon kişi başına patent başvuru sayısının Türkiye'de sadece 4 olduğu buna karşılık aynı tarihte bu değer Japonya'da 3054, Güney Kore'de 1549, Almanya'da 629 ve ABD'de 584 olduğu görülmektedir. 2021 yılına gelindiğinde patent başvuru sayısının Türkiye'de ancak 98'e ulaşırken Güney Kore'de 3482, Japonya'da 1770, Çin'de 1010, ABD'de 790 ve Almanya'da 479 olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar Türkiye'nin bilim ve teknoloji üretiminde gelişmiş ülkelerle arasındaki teknoloji açığının azalmak bir yana giderek arttığı şeklinde yorumlanabilir.

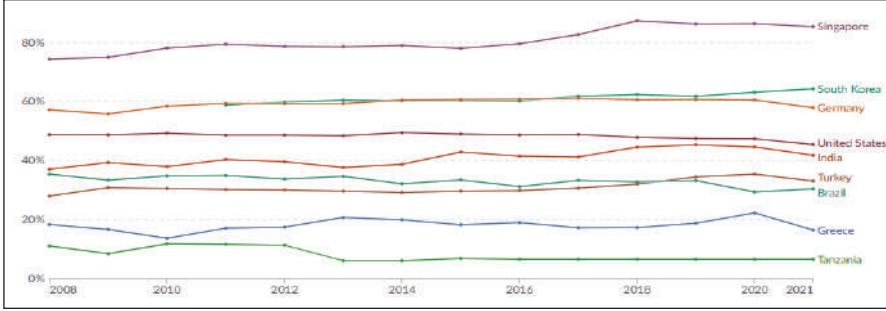
Şekil 6'da dikkati çeken bir diğer nokta da Türkiye ile Çin'in 2000'li yıllara kadar patent başvuru sayılarının birbirine oldukça yakın seyretmesine rağmen bu tarihten itibaren aradaki farkın giderek açılması ve Çin'in gelişmiş ülkelere yetişerek ABD'yi geçmesidir. Bu bakımdan Türkiye'nin bilim ve teknoloji yarışında izlediği politikaları gözden geçirmesinin gerekli olduğu ileri sürülebilir.

2.2. Üretimin Teknoloji Düzeyi

Uzun dönemde kalıcı ve istikrarlı bir ekonomik büyüme için büyümenin kaynaklarının esas olarak nitelikli ve üretken yatırımlara dayandırılması konusu üretimin teknolojik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Çünkü üretime konu olan mal ve hizmetlerde teknoloji yoğunluğu ne kadar yüksek olursa o ürünün içerdiği katma değer miktarı da artmakta bu ise üretimden doğan kazançların yükselmesine olanak vererek beraberinde refah artışlarına yol açabilmektedir.

Yüksek teknolojlili imalatın GSYH içindeki oranının yüksek olduğu ülkeler gelişmiş ülke, orta düzey olduğu ülkeler gelişmekte olan ülke ve düşük teknolojlili imalata sahip ülkeler ise azgelişmiş ülke olarak adlandırılmaktadır.

Şekil 7: Orta ve Yüksek Teknolojlili İmalatın GSYH İçindeki Payı (2008-2021)(%)

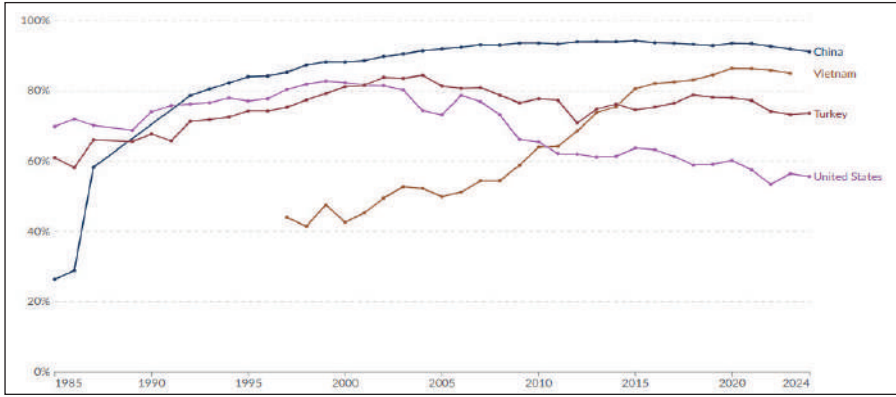

Kaynak: *Our World in Data (2025) verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.*

2008-2021 döneminde Türkiye’de imalat sanayinin teknoloji düzeyinin yaklaşık yüzde 30 seviyesinde orta ve yüksek teknolojiden oluştuğu 2016’dan itibaren bir miktar artarak yüzde 30 seviyesini aştığı ancak 2021 yılında azalarak trend değerlerine döndüğü anlaşılmaktadır. ABD, Almanya, Güney Kore ve Singapur ile karşılaştırıldığında yüzde 30 değerinin oldukça düşük bir seviye olduğu söylenebilir. Bu düşük değerin diğer bir ifadesi, Türkiye’nin imalat sanayisinin yüzde 70’inin düşük teknolojlili üretim yaptığı şeklindedir. Düşük teknoloji ağırlıklı bir ekonomide üretimin emek yoğun ve düşük katma değerli ürünlerde uzmanlaşmayı beraberinde getireceği gözden kaçırılmamalıdır.

Öte yandan imalat sanayisinin sahip olduğu teknoloji düzeyi sanayi sektörünün ihracata konu mal üretimini de etkilemektedir. Başlangıçta birincil mal ihracatçısı olan ülkelerin sanayileşme ile birlikte ihracatlarının birleşimi de değişmekte ve daha fazla sanayi malı ihracat eder hale gelebilmektedirler.

Şekil 8: Toplam İhracat İçinde İmalat Sanayisinin Payı (1985-2024) (%)

Kaynak: Our World in Data (2025) verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye'nin toplam ihracatı içinde imalat sanayinin payına bakıldığında 1985'te yüzde 60 seviyesinden 2004 yılına kadar düzenli bir artış sergileyerek yüzde 80'in üzerine çıktığı ancak bu tarihten itibaren azalarak küresel finans krizinin bir miktar gecikmeli etkisi ile 2011 yılında hızlı bir düşüş meydana geldiği şekil 8'den anlaşılmaktadır. 2012 yılından itibaren imalat sanayi ihracatında 3'er yıllık dönemler şeklinde bir yükseliş-bir düşüş (büyüme hızında olduğu gibi) gerçekleşse de 2024 yılında yüzde 70 değeri ile 1995'teki seviyesinde olduğu görülmektedir.

Buna ilave olarak gelişmekte olan ülke grubunda yer alan Çin'in ihracatında imalat sanayisinin payında özellikle 1985'ten sonraki 10-15 yılda gözlenen yaklaşık 4 katına yakın seyreden hızlı artış dikkat çekmektedir. 2010 yılından itibaren yatay bir seyir gözlense de imalat sanayinin ihracattaki payının yaklaşık yüzde 90 civarında bir değere sahip olduğu söylenebilir.

Dünyanın en büyük ekonomisi olması bakımından ABD'nin ihracatı içinde imalat sanayisinin payının 2000'lerdeki yüzde 80 seviyesinden günümüzde yüzde 60'ların altına düşmüş olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Toplam Faktör Verimliliği ve Büyüme

Toplam faktör verimliliği (TFV), ekonomide meydana gelen üretim artışlarının, üretim faktörleri (sermaye ve emek) ile açıklanamayan kısmını belirtmek için kullanılmaktadır.¹⁷ Diğer bir ifade ile GSYH'nin artmasının

17 Literatürde Solow Artışı olarak adlandırılan kavram esasen üretim sürecinde toplam faktör verimliliği artışının yani teknolojinin payını ifade etmek için kullanılmaktadır (Solow, 1957).

tek nedeni daha fazla sermaye ve emek kullanımı değil bunun yanında bu faktörlerin daha etkin kullanılarak meydana gelen verimlilik artışlarının GSYH’nin artmasına yol açmasıdır (Atıyas & Bakış, 2023: 72). Ekonomide verimlilik artışları ise ancak yeni yatırımların daha fazla ar-ge, yenilik ve içerilmiş teknolojik gelişmeleri teşvik etmesi ile mümkün olabilmektedir. Bu sayede ekonomide toplam faktör verimliliği artışlarının yol açtığı ekonomik büyümeyi sağlamak ve uzun dönemli, istikrarlı ve kalıcı bir refah artışını tüm topluma yaymak mümkün olabilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Üretim Faktörleri ve TFFV Ortalama Büyümeleri (1981-2019) (%)

Büyüme Oranı (%)	Y	K	L	H	A
1981-1989	4.7	3.8	1.1	4.5	0.5
1990-2002	3.4	4.9	1.2	2.0	0.0
2003-2013	5.7	6.3	2.6	3.2	0.9
2003-2007	7.0	6.2	1.5	2.0	2.9
2008-2010	1.4	6.4	2.9	3.6	-3.7
2011-2013	7.8	6.5	4.1	4.9	2.1
2014-2019	4.3	7.0	1.6	2.6	-0.5

Kaynak: Bakış & Acar (2021: 12). (Y: GSYH, K: Sermaye, L: İşgücü, H: Beşeri sermaye, A: TFFV)

Türkiye’de 1981-2019 dönemi için yapılan TFFV hesaplamasını alt dönemleri de kapsayacak şekilde gösteren Tablo 1’in son sütununda yer alan TFFV’nin (A), GSYH’ye katkısının tüm dönem boyunca yüzde 1’in altında kalarak oldukça düşük düzeylerde seyrettiği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin (Y sütunu) esas olarak sermaye (K), işgücü (L) ve bununla bağlantılı beşeri sermaye (H) birikimi kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ise Türkiye’de büyümenin kaynağının kullanılan üretim faktörlerinin verimliliklerinin artması (TFFV) ile değil daha çok bu faktörlerin kullanım miktarlarının artırılması (yeni yatırım) olduğunu işaret etmektedir. 2008-2010 Küresel Finans Krizi döneminde yatırımların finansmanında karşılaşılan zorlukların TFFV’deki çarpıcı düşüş yarattığı ve ekonomik büyümenin de eğilime paralel olarak yüzde 1,4 olarak gerçekleşmesi açıklanan bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

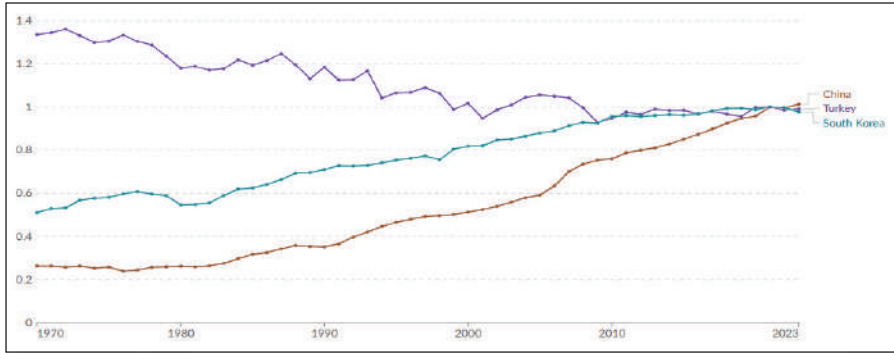
Öte yandan 2003-2013 ve 2014-2019 dönemlerinde TFFV’deki sırasıyla yüzde 2,9 ve yüzde -0,5 gibi düşük değerlere rağmen görece yüksek büyüme ortalamaları (yüzde 5,7 ve yüzde 4,9) yüzde 6 düzeyinde sermaye, yüzde 2-3’ler düzeyinde işgücü ve beşeri sermaye katkısı ile mümkün olabilmıştır. Bu durum ekonomide önemli bir miktar yatırım yapılabildiğini ancak TFFV’nin düşük olmasından hareketle yapılan bu yatırımların başta inşaat

sektörü olmak üzere görece verimliliği düşük ve daha az teknoloji içeren alanlarda yoğunlaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Bunlara ilave olarak TFF'nin 1981-1989 döneminde ortalama yüzde 0,5 olan GSYH'ye katkısının 1990-2002 döneminde yüzde 0 değerine düşerek ekonomik büyümeye hiç katkı yapmadığı ve bu dönemlerdeki büyümenin yine sermaye birikimine ek olarak işgücü ve beşeri sermaye kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır.

Ekonominin toplam faktör verimliliği düzeyi yalnız ulusal ekonominin yapısal durumuna ilişkin önemli bilgiler vermekle kalmaz bunun yanında ülke ekonomisinin uzun dönemde dünya ekonomisi içerisinde nasıl bir yön izlediğinin, rekabet ve verimlilik düzeyinin de anlaşılmasını sağlayabilmektedir.

Şekil 9: Toplam Faktör Verimliliği (1970-2023) (%)

Kaynak: Feenstra vd. (2015) ve Penn World Table (2025) 11.0 sürümü verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Büyüme ve kalkınma sürecinde benzer sayılabilecek politikaları uygulamakla birlikte farklı sonuçlar elde etmeleri bakımından sık sık karşılaştırılan Türkiye ve Güney Kore'de TFF'nin izlediği seyre bakıldığında, 1970'lerin başında Türkiye'nin Güney Kore'den oldukça yüksek bir verimliliğe (yaklaşık 3 kat) sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kimi alt dönemlerde kısmi artışlar yaşansa da Türkiye'deki genel eğilimin -2002-2008 dönemi hariç- günümüze kadar düşüş eğilimi şeklinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık Güney Kore'nin TFF düzeyinin 1980'lere kadar yatay bir seyir izlemesine rağmen özellikle 1980'lerin ortalarından günümüze kadar olan dönemde hızlanarak arttığı göze çarpmaktadır.

2000'li yıllara doğru hızlanan ekonomik büyümesi ile giderek dünya ekonomisinde önemli bir yere sahip olmaya başlayan Çin ekonomisinin de Güney Kore'nin gerisinde başladığı verimlilik artışlarını özellikle 2008

Krizinden sonra daha da hızlı artırarak 2020 yılından sonra Güney Kore’nin TFV düzeyini yakalayarak bu ülkeyi geçtiği Şekil 5’ten anlaşılmaktadır. 1970’lerde Türkiye ile arasında yaklaşık 5 kat verimlilik farkı olmasına rağmen günümüzde bu farkı kapattığı görülen Çin’in özellikle 1990 ve 2008’den sonra gösterdiği TFV performansı oldukça dikkat çekicidir. Güney Kore ve Çin’in 1970’lerden günümüze kadar olan verimlilik düzeylerindeki bu artış eğiliminin devam edeceği varsayılırsa TFV’nin yavaşlama eğilimi içerisinde olduğu Türkiye’nin kısa dönemli refah artışları yaratan yatırım ve büyüme politikalarından daha çok büyümenin kaynaklarına odaklanılması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

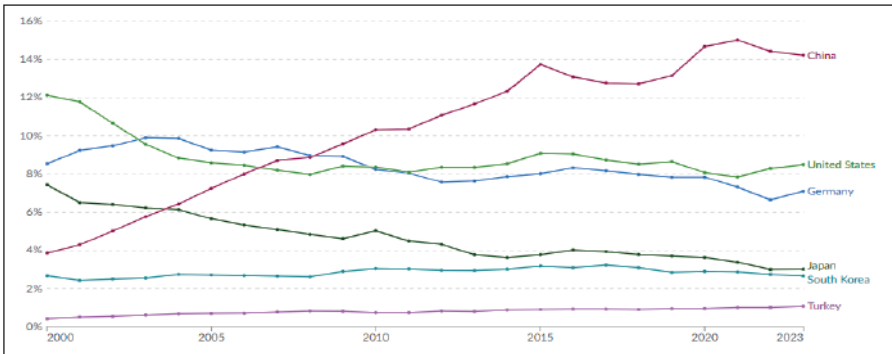
Başta imalat sanayi sektörü olmak üzere tüm ekonomi için bilgi ve teknoloji temelli üretken yatırımların artırılması sadece üretim artışını değil beraberinde toplam faktör verimliliği artışlarının eşlik ettiği kalıcı bir refahı da beraberinde getirebilir.

3. TÜRKİYE’NİN BÜYÜME KARNESİ

3.1. Dünya Ekonomisindeki Yeri

1980’lerden sonra giderek artan küreselleşme ile birlikte bir yandan sermaye hareketleri serbestleşmiş bir yandan da üretim süreçlerinin yapısı karmaşılaşarak üretim ve tedarik süreçlerinin uluslararasılaşmasını beraberinde getirmiştir. Ülkelerin dışa açıklık, verimlilik ve teknoloji düzeylerine bağlı olarak zaman içinde uluslararası piyasalarda daha rekabetçi bir konuma yükselmeleri yurt içi mallara olan dış talebi artırarak ülkenin ihracat gelirlerinin artırması beklenmektedir. Bu sayede ülkenin ihracat yoluyla dünya ekonomisi içindeki payının artarak küresel ekonomide kendi yerini bulması sağlanmış olacaktır.

Şekil 10: Küresel Mal İhracatında Ülkelerin Payı (2000-2023) (%)

Kaynak: Our World in Data (2025) verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Dünya ekonomisi ülkelerin kendi iktisadi yapı ve özelliklerine göre kıyasıya yarıştığı bir alan olarak kabul edilirse ülkelerin bu yarıştaki başarısı dünya mal ihracatındaki payına bakılarak belirlenebilir. Şekil 10'da Türkiye'nin 2000 sonrası önemde dünya mal ihracatındaki payının yüzde 0,5 seviyesinde oldukça düşük düzeyde olduğu ve dönem boyunca çok yavaş artarak 23 yılda ancak yüzde 1 seviyesine ulaşabildiği görülmektedir.

Ekonomik performans bakımından Türkiye ile sık sık karşılaştırılan Güney Kore'nin küresel mal ihracat payının yüzde 3'ler seviyesinde gerçekleşerek dönem boyunca yerini koruduğu sonucu çıkarılabilir. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerin başında gelen Çin'in 2000 yılında yüzde 4 olan küresel mal ihracatı payını artırarak yüzde 15'ler düzeyine kadar yükselttiği anlaşılmaktadır. 2015 ve 2022 yıllarını izleyen 2-3 yılda bir miktar ihracat azalışları söz konusu olsa da Çin'in küresel mal ihracatında 2008 yılından itibaren lider ülke konumunda olduğu göze çarpmaktadır. Çin'in bu hızlı yükselişine karşın gelişmiş ülkelerin başında yer alan ABD, Japonya ve Almanya'da küresel mal ihracat paylarının sürekli bir azalma eğilimi sergilediği ifade edilebilir. Bu ülkelerden biri olan ABD'nin 2000'li yılların başında yüzde 12 seviyesinde olan payı zaman içinde azalarak yüzde 10 değerinin altına düştüğü görülmektedir.

ABD'nin başta Çin olmak üzere kimi ülkelere karşı başlattığı tarife ve gümrük vergisi uygulamalarını bu çerçevede değerlendirerek ve yeniden şekillenen dünya ekonomisinde Türkiye için bazı fırsatların doğabileceğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

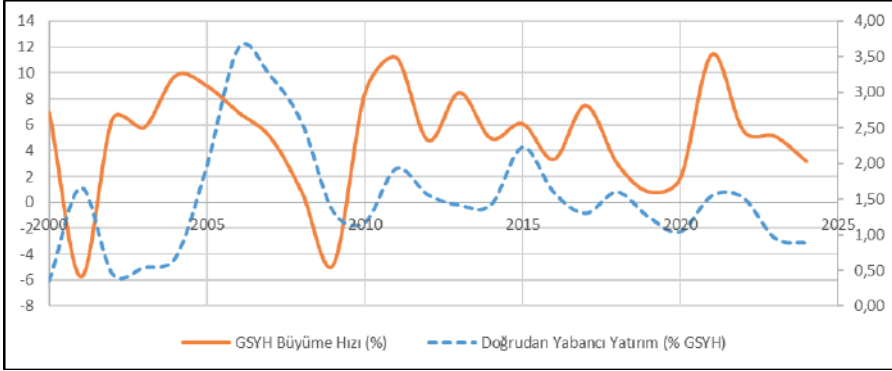
3.2. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Büyüme

Yatırımların yurt içi kaynaklarla finansmanı yeterli olmadığında dış tasarrufların kullanılmasının ekonomide başta büyüme olmak üzere verimlilik ve etkinlik artışlarına yol açabileceği ileri sürülmektedir. Bu amaçla ekonominin serbestleştirilerek uluslararası para ve sermaye hareketlerine açık hale getirilmesi yabancı sermaye girişlerini teşvik ederek yatırımların artması beklenmektedir. Portföy yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) şeklinde ikiye ayrılan yabancı sermayenin kısa ve uzun dönemde ekonomi üzerinde yaratacağı olumlu ve olumsuz etkiler bakımından çok sayıda görüş bulunmaktadır. Bu bakımdan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının dış kaynak girişi, bilgi ve teknoloji transferi gibi kimi avantajlar sağlaması nedeniyle portföy yatırımlarına kıyasla ekonomiye daha faydalı olabileceği kabul edilmektedir (Borensztein vd., 1998: 118-119).

Türkiye, 1980 sonrası uygulamaya geçen serbestleşme ve dışa açılma politikalarıyla uyumlu bir şekilde 1989'daki 32 sayılı karar, 1994 yılındaki

Gümrük Birliği Anlaşması ve 2002 sonrasında sermaye hareketlerinin tam serbestliğinin sağlanmasıyla birlikte yabancı sermaye için gerekli altyapı oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Şekil 11’de 2000 sonrası dönemde Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Şekil 11: Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Büyüme (2000-2024) (%)

Kaynak: Dünya Bankası World Development Indicators verileri kullanılarak araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Not: Sol dikey eksen ekonomik büyüme hızını, sağ dikey eksen GSYH'nin yüzdesi olarak DYY göstermektedir.

Türkiye'nin ekonomik büyüme sürecinin özellikle 2006 yılından itibaren doğrudan yabancı yatırımlarla yakın bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. 2006 yılına kadar ekonomik büyüme ile DYY arasında ters yönlü bir ilişki gözlenirken bu tarihten itibaren aynı doğrultuda hareket ettikleri ileri sürülebilir (Boratav & Orhangazi, 2022:295). Diğer bir ifade ile 2006 öncesinde DYY miktarında önemli azalışlar olsa bile ekonomik büyümenin bu yatırımlardan ayrı olarak sağlanabildiği şeklinde yorumlanabilir. Örneğin, 2001 krizinin etkilerinin devam ettiği 2002-2004 döneminde GSYH'nin yaklaşık yüzde 0,5'i kadar bir DYY çıkışı gerçekleşirken Türkiye ekonomisinin yüzde 6'nın üzerinde büyüme sağlandığı izlenmektedir. Buna karşılık 2006 yılından sonra ise DYY artış ve azalışları ile ekonomik büyümenin birbirini takip ederek aynı yönde hareket ettiği göze çarpmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım girişlerinin olduğu yıllarda ekonomik büyümenin bu durumdan pozitif etkilendiği tersi durumda ise ekonomik büyümede belirgin azalışlar olduğu ileri sürülebilir. Son olarak Türkiye’de ekonomik büyümenin bir anlamda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına bağlı/bağımlı bir duruma gelmiş olduğunu söylemek mümkündür (Orhangazi, 2021:43).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişten devraldığı ekonomik miras ve kuruluş dönemindeki ekonominin mevcut durumu göz önünde bulundurulduğunda 102 yılda meydana gelen büyüme ve kalkınma oldukça kayda değer ilerlemeler içermekte olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Kişi başına gelirden ekonomik büyümeye tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine kadar pek çok alanda kat edilen mesafenin önemli bir boyutta olduğu görülebilmektedir. Ancak benzer tarihlerde benzer başlangıç koşullarına sahip kimi ülkelerin 21. yy 'da ulaştığı ekonomik seviyelerle karşılaştırıldığında Türkiye'nin sahip olduğu kaynaklarla kendi potansiyel büyüme patikasının altında kaldığı ileri sürülebilir. Bu sonucun elde edilmesinde dünya ekonomik konjonktürü, büyük çaplı savaşlar ve uluslararası iktisadi krizler gibi dışsal nedenlerin yanında sermaye birikiminin yetersiz olması, beşeri sermayesi düşük bir işgünün varlığı ve sanayileşmenin her dönemde siyasal ve sosyal nedenlerle aynı hızda devam ettirilememesi gibi içsel nedenlerinde etkili olduğu ileri sürülebilir.

1980'lerde başlayan ve 2000'li yıllarda devam ettirilen serbest piyasa ekonomisi modelinin de geçmişten gelen kimi yapısal sorunları zaman/dönem değişse de tam anlamıyla aşamadığı, bu yapısal sorunların farklı nitelik ve şekillerde nitelikli ve kaliteli ekonomik büyümenin önünde kısıtlar oluşturduğu görülmektedir. Özellikle 1990'larda başlayan ve 2000 sonrası giderek hızlanan dünya ekonomisi ile tam bütünleşme politikalarının ekonomide kimi eski sorunları (örn. kronik enflasyon) tamamıyla ortadan kaldıramadığı gibi kimi yeni sorunlar (örn. cari açık, ihracatın ithalatta bağımlılığı) yarattığı gözlenmektedir.

Üretimin yapısal dönüşümünde sanayi sektörünün gösterdiği performans olumlu olmakla birlikte teknoloji seviyesinin düşüklüğü ve buna paralel olarak toplam faktör verimliliğinde meydana gelen azalışlar zaman içinde sanayinin toplam hâsıla içindeki payının azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Diğer bir ifade ile sanayi sektöründe orta ve yüksek teknolojinin payı artırılmadıkça GSYH esas olarak düşük katma değerli üretime dayanmakta bu ise ekonomik büyüme hızını yeteri kadar artıramamaktadır. Bu tablo Türkiye ekonomisinde bir tür erken sanayisizleşme olabileceğini akıllara getirmektedir.

Ayrıca imalat sanayi ihracatının ithalata olan bağımlılığı da dış ekonomik denge için önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bu nokta da doğrudan yabancı yatırımların önemli oranlarda kaynak girişi sağladığı ve ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkiler yarattığı düşünülebilir ancak tersi bir durum meydana geldiğinde çeşitli nedenlerle doğrudan yatırımlarda meydana gelen azalmaların da ekonomik büyümeyi negatif etkileyebileceği de gözden

kaçırılmamalıdır. Ekonomik büyümenin bir anlamda yabancı sermaye girişlerine bağlı hale gelmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken konulardan biri olarak durmaktadır.

Uzun dönemde istikrarlı, kapsayıcı ve kaliteli ekonomik büyüme için yenilikler yoluyla ekonominin teknolojik seviyesi yükseltilmeli, nitelikli işgücünün yüksek teknolojiye üretim koşullarında yüksek katma değerli üretimi teşvik edilmelidir. Yatırımlar verimli alanlarda yoğunlaştırılmalı ve dengeli büyümeyi sağlayacak şekilde hayata geçirilmelidir. Bunun için ulusal bir sanayi politikasının devlet öncülüğünde özel kesim ile birlikte bir plan dâhilinde tasarlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D. & Üçer, M. (2023). Türkiye’de yüksek ve düşük kaliteli büyüme: sebepler ve sonuçlar. *Çıkmaz yol: Düünden yarına Türkiye ekonomisi*, A. S. Akat & S. Gürsel (Ed.).(ss.28-69) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. & Boratav, K. (2003). The making of the Turkish financial crisis, *World Development*, 31(9), 1549-1566. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X03001086?via%3Dihub>
- Atıyas, İ. & Bakış, O. (2023). 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde verimlilik, kaynak tahsisi ve yapısal değişim. *Çıkmaz yol: Düünden yarına Türkiye ekonomisi*, A. S. Akat & S. Gürsel (Ed.).(ss.71-98) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bakış, O. & Acar U. (2021). Türkiye ekonomisinde toplam faktör verimliliği: 1980-2019, *İktisadi Araştırmalar Dergisi*, 5 (1), 1-17. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1660737>
- Baydur, M. C. (2015). Türkiye’de sanayileşme, bölüşüm ve kur: 2002-2012. *Türkiye ekonomisinin dünü bugünü yarın, Yakup Kepenek ve Oktar Türel’e armağan*, E. Özçelik & E. Taymaz (Ed.). (ss. 121-139) içinde. İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi*, 9. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları.
- Boratav, K. & Orhangazi, Ö. (2022). Neoliberal framework and external dependency versus political priorities 2009-2020. *Political Economy of Development in Turkey*, E. Özçelik & Y. Özdemir (Eds.), (ss 287-314) içinde. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-981-16-7318-4_10
- Boratav, K. (2023). 1970’lerden 2000’li yıllara dünyada ekonomi ve siyaset, *Toplum ve Hekim*, 38 (2), 85-88. https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?Id=3127
- Borensztein, E., Gregorio, J. D. & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?, *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022199697000330>
- Çetinkaya, M. & Muratoğlu, G. (2020). Ekonomik dönüşüm sürecinde sanayisizleşme ve yeniden sanayileşme, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(3), 1369-1394. <https://tisej.com/arsiv/2020/55/3/1369-1394.pdf>
- Doğruel, A. S., Doğruel F. (2011). Türkiye’de sanayi politikaları: bugünü ve geleceği. *2000’li yıllarda Türkiye’de iktisat ve siyaset rüzgârları*, Ö. Birler, S. Coşar, H. Mıhçı & G. Y. Özdemir (Ed). (177-198) içinde. Efil Yayınevi.
- Ersel, H. (2013). Ekonominin büyüme hızından bana ne, *İktisat ve Toplum*, 27, 5-9 <https://www.iktisatvetoplum.com/wp-content/uploads/2017/10/hasan-ersel-27.pdf>

- Feenstra, Robert C., Robert Inklaar & Marcel P. Timmer (2015), The next generation of the penn world table, *American Economic Review*, 105(10), 3150-3182, www.ggdc.net/pwt
- Kaldor, N. (1966). *Causes of the slow rate of economic growth of the United Kingdom*. Cambridge University Press.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development, *Journal of Monetary Economics* 22 (1988), 3-42. <https://www.sfu.ca/~kkasa/lucas88.pdf>
- Orhangazi, Ö. (2021). Dış sermaye girişlerine bağımlı büyüme. *Türkiye’nin yerli üretimi ve politik ekonomisi*, M. Tiryakioğlu (Ed). (ss. 35-44) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Orhangazi, Ö. & Yeldan, E. (2023). Türkiye modeli 2021 ve sonrası: rastgele hedefler gerçekleştirmeler ve bilanço, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 50 (Haziran), 171-194. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/104479>
- Our World in Data (2025). <https://ourworldindata.org/>
- Öniş, Z. & Şenses, F. (2007). Global dynamics, domestic coalitions and a reactive state: Major policy shifts in post-war Turkish economic development, *METU Studies in Development* 34 (2), 251-286. <https://open.metu.edu.tr/handle/11511/58447>
- Penn World Table (2025). Penn World Table 11.0. (<https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/?lang=en>)
- Rodrik, D. (2016). Premature deindustrialization. *Journal of Economic Growth*, 21(1), 1-33
<https://link.springer.com/article/10.1007/s10887-015-9122-3>
- Romer, P. M. (1986), “Increasing returns and long-run growth”, *Journal of Political Economy*, 94(5), 1002-1037. <https://www.jstor.org/stable/1833190>
- Solow, R. M. (1957). Technical change and the aggregate production function, *The Review of Economics and Statistics*, 39 (3), 312-320. <https://doi.org/10.2307/1926047>
- Stiglitz, J., Sen, A. K. & Fitoussi, J. P. (2014). *The measurement of economic performance and social progress, reflections and overview 2009*. HAL Open Science HAL Id: hal-01069384 <https://sciencespo.hal.science/hal-01069384/document>
- Toprak, Z. (2021). Yerli üretimde teknoloji içeriği ve katma değer niçin artmıyor?. *Türkiye’nin yerli üretimi ve politik ekonomisi*, M. Tiryakioğlu (Ed). (ss.3-10) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TÜİK (2025). Türkiye’de GSYH’nin sektörel dağılımı (1995-2024). <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>

- Uygur, E. (2001). Krizden krize Türkiye: kasım 2000 ve şubat 2001 krizleri, tartışma metni 2001/1, *Türkiye Ekonomi Kurumu*. https://www.tek.org.tr/pdf/782_9122022_210812.pdf
- Worldbank (2024). World development report: Middle income trap. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstreams/8dca4aff-e0f5-4865-b245-ec9c4583aa60/download>
- Worldbank (2025). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#>
- Yeldan, E., Taşçı, K., Voyvoda, E. & Özsan, M. E. (2012). *Orta gelir tuzağından çıkış: hangi Türkiye? Makro/bölgesel/ sektörel analiz*, Sis Yayıncılık.
- Yeldan, E. (2025). Türkiye'nin büyüme-kriz serüveni. *Türkiye ekonomisi politikalar tarihsel gelişim ve yapısal dönüşüm*. B. A. Özden & M. Eder (Ed.). (ss. 213-224) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkiye'nin Dış Ticaret Dengesi ve Döviz Kuru Politikaları 6

Samet Topal¹

GİRİŞ

Günümüzün küresel ekonomik sisteminde, makroekonomik istikrarın sağlanması ve bu istikrarın sürdürülmesi, birçok ülke için temel bir politika hedefi olmakla birlikte, gittikçe zorlaşan bir süreç haline gelmiştir. Bu istikrarın temel belirleyicileri arasında, özellikle küresel entegrasyon ve karşılıklı bağımlılığın derinleştiği bir dönemde, dış ticaret dengesi oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Dış ticaret, büyüme, istihdam, yatırım ve dış finansman dinamiklerini etkileyerek ulusal ekonomileri birçok kanaldan etkilemektedir. Sürdürülebilir ve pozitif bir ticaret dengesi, döviz gelirlerini artırarak ve dış borç bağımlılığını azaltarak ekonomik dayanıklılığı güçlendirir. Bu durum tersi yani kalıcı bir ticaret açığı, döviz kuru dalgalanmalarına ve sermaye akışı oynaklığına maruz kalmayı artırarak ekonomik kırılganlıkları artırabilir ve böylece genel makroekonomik istikrarı zayıflatabilir.

Türkiye'nin deneyimi bu yapısal ikilemi örneklemektedir. 1980'lerin başından bu yana (24 Ocak kararları), ülke ithalat ikameci sanayileşme modelinden küresel liberalleşme eğilimlerine uygun ihracata dayalı bir büyüme modeline doğru önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Ticaret hacmindeki önemli artışa ve küresel pazarlara daha derin entegrasyona rağmen, Türkiye'nin dış dengesi, ara malı ve enerji ithalatına yüksek oranda bağımlılığı nedeniyle sürekli olarak açık vermektedir. Bu noktada döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi önem kazanmaktadır. Döviz kuru politikaları, ticaret dengesinin dinamiklerini şekillendirmesi sebebiyle oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Teorik olarak, para biriminin değer kaybetmesi ihracat rekabet gücünü artırırken, sanayi üretiminin ithalata olan güçlü bağımlılığı, döviz kuru ayarlamalarının düzeltici etkisini sınırlamaktadır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID ID:0000-0003-2986-3697, asttopal@gmail.com

Sonuç olarak, Türkiye'nin dış açığının yapısal köklerini açıklamak ve gelecek için daha sürdürülebilir makroekonomik stratejiler formüle etmek için döviz kuru politikaları ile ticaret dengesi arasındaki etkileşimi anlamak önem kazanmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin dış ticaret dengesi ile döviz kuru politikaları arasındaki ilişkiyi hem teorik hem de tarihsel bir çerçeve içinde incelemektir. Araştırma, Türkiye'nin süregelen ticaret açığının altında yatan yapısal belirleyicileri tespit etmeyi ve döviz kuru rejimlerindeki değişikliklerin zaman içinde dış ticaret performansını nasıl etkilediğini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışma, giriş ve sonuç bölümlerinin yanı sıra üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünü takiben birinci bölümde dış ticaret dengesi teorik çerçevesi özetlenmekte ve Türkiye'nin bu alandaki tarihsel deneyimi incelenerek, ithalat ikamesi politikalarından ihracat odaklı stratejilere doğru ticaret politikalarının evrimi vurgulanmaktadır. İkinci bölüm, döviz kuru teorileri ve rejimlerine odaklanarak küresel sınıflandırmaları açıklamakta ve Türkiye'nin döviz kuru politikalarının tarihsel gelişimini analiz etmektedir. Üçüncü bölüm, 2000-2024 yıllarına ait verileri kullanarak döviz kuru hareketleri ile Türkiye'nin dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Son olarak, sonuç bölümünde genel bir özet ve daha sürdürülebilir bir dış dengeye ulaşmayı amaçlayan politika önerileri sunulmaktadır.

1. DIŞ TİCARET DENGESİ - KURAMSAL ARKA PLAN VE TÜRKİYE'NİN TARİHSEL DENEYİMİ

Dış ticaret, ülke ekonomileri açısından son derece önemli rol oynamaktadır. Dış ticaret, ülkelerin ekonomik kalkınma süreçlerinde hem kaynakların etkin kullanımını sağlaması hem de küresel üretim zincirlerine uyum açısından merkezi bir öneme sahiptir. İhracat, bir ülkenin rekabet avantajı taşıdığı sektörlerden döviz elde etmesini sağlayarak, dış borçların ödenmesi ve yatırım mallarının temini için gerekli finansmanı oluşturur. Öte yandan ithalat, özellikle gelişmekte olan ekonomiler için teknolojik donanım, ara mallar ve sermaye ekipmanlarına erişimi mümkün kılarak sanayileşme ve verimlilik artışı açısından kritik bir işlev görür. Bu süreç, fiziksel ürün transferiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda teknik bilgi, üretim süreçleri ve yönetsel kapasite gibi soyut unsurların da ülke ekonomisine akışını sağlar. Artan dış ticaret hacmi, istihdam oluşturma kapasitesini genişletmekte, gelir düzeyini yükseltmekte ve iç talebi destekleyerek ekonomik büyümeye ivme kazandırmaktadır. Serbest ticaretin oluşturduğu geniş pazar yapısı, ölçek ekonomilerinin etkin şekilde işletilmesini sağlayarak üretim maliyetlerini azaltmakta ve kaynakların daha rasyonel tahsisine olanak tanımaktadır.

Aynı zamanda rekabetin artması, firmaları yenilikçiliğe ve verimliliğe teşvik etmekte; böylece ekonomik dinamizm ve sürdürülebilir kalkınma süreci desteklenmektedir. Dış ticaretin iktisadi faydalarının ötesinde, ülkeler arası ticaret ilişkilerinin gelişmesi siyasal etkileşimi ve uluslararası iş birliğini de artırmakta; karşılıklı bağımlılığı güçlendirerek çatışma risklerini azaltmakta ve küresel barışın tesisine katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede dış ticaret, yalnızca ekonomik büyümenin bir aracı değil, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin istikrarı ve refahın adil paylaşımı açısından da temel bir politika alanıdır (Öztürk, 2008: 1).

Dış ticaretin bu çok yönlü faydalarına rağmen, ülke ekonomisine olan etkileri büyük ölçüde dış ticaret dengesinin sürdürülebilirliği ile ilişkilidir. Dış ticaret dengesi genel tanımıyla bir ülkenin belirli bir dönemdeki ihracat (X) ve ithalat (M) hacimleri arasındaki farkı ifade eder ve ödemeler dengesi içerisinde cari işlemler hesabının temel bileşenlerinden biridir. Dengede bir açık söz konusu olduğunda, ülke ekonomisinin dışa olan bağımlılığı artar; bu da döviz kuru dalgalanmalarına, cari açıkların finansmanı için dış borçlanmaya ve ekonomik kırılganlıklara yol açabilir. Buna karşın, dengeli ya da fazla veren bir dış ticaret yapısı hem ekonomik istikrar hem de makroekonomik öngörülebilirlik açısından olumlu bir gösterge kabul edilir. Dış ticaret dengesi (X-M), mal ihracatı ve mal ithalatı arasındaki eşitlik olması durumunda sağlanmaktadır.

Ülkelerin dış ticaret dengesini sürdürülebilir şekilde sağlaması, makroekonomik istikrarın korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Dış ticaret dengesinin belirlenmesine yönelik olarak literatürde dört temel teorik yaklaşım öne çıkmaktadır: elastikiyet yaklaşımı, massetme yaklaşımı, parasalci yaklaşım ve ticaret akımları dengesi yaklaşımı. Elastikiyet yaklaşımı, Bickerdike (1920), Robinson (1947) ve Metzler (1948) tarafından geliştirilmiş olup döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, bir ülkede döviz kuru değer kaybederse ve Marshall-Lerner koşulu sağlanıyorsa, ithalat ve ihracat talep elastikiyetlerinin toplamı birden büyük olduğu sürece ticaret dengesi uzun vadede iyileşecektir. Ancak kısa vadede fiyat ve miktar etkileri arasındaki zamansal uyumsuzluk nedeniyle ticaret dengesi geçici olarak bozulabilir; bu durum literatürde J eğrisi etkisiyle açıklanmakta ve döviz kurundaki ayarlamaların etkisinin zamanla ortaya çıkacağını göstermektedir. Yerli paranın değer kaybetmesi ithalat fiyatlarını artırarak enflasyonist baskılar oluşturabilir ve bu durum uzun dönemli iyileşmeyi sınırlandırabilir. Keynesyen temele sahip ikinci yaklaşım olan massetme yaklaşımı ise Harberger (1950), Meade (1951) ve Alexander (1952) tarafından ortaya konmuş, dış ticaret dengesinin milli gelir ile toplam harcamalar arasındaki farkla belirlendiğini ileri sürmüştür.

Bu yaklaşıma göre bir ülkenin üretimi, harcamalarını aştığında ticaret fazlası ortaya çıkmakta; tersi durumda ise dış açık meydana gelmektedir. Yurtiçi gelir arttığında ithalatın da artacağı varsayımıyla ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki oluşacağı ifade edilirken, artan yurtdışı gelirin ihracatı artırarak ticaret dengesine olumlu katkı sağlayacağı belirtilmektedir. Parasalcı yaklaşım ise dış dengeyi para piyasasındaki arz-talep ilişkisi üzerinden açıklamakta ve para arzının yetersiz olduğu durumlarda, yurtdışındaki nakit ihtiyacının dış kaynak girişleriyle karşılanacağını öne sürmektedir. Döviz girişlerinin artmasıyla döviz kuru değer kazanacak, böylece ithalatın ucuzlaması ve dış ticaret dengesinin sağlanması mümkün hale gelecektir. Özellikle reel gelir artışının para talebini artırması, bu ihtiyacın döviz girişiyle karşılanması yoluyla ticaret dengesine olumlu etki yapmaktadır. Dördüncü yaklaşım olan ticaret akımları dengesi yaklaşımı ise dış ticaret dengesini reel döviz kuru, yurtiçi ve yurtdışı gelir gibi makroekonomik değişkenlerin etkisiyle açıklamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşıma göre dış ticaret dengesi, bu tür değişkenlerdeki hareketlerle doğrudan ilişkilidir ve öngörülebilir bir yapıya sahiptir. Söz konusu dört yaklaşım gerek kısa gerekse uzun dönemli dış ticaret politikalarının şekillendirilmesinde teorik bir temel sunmakta ve farklı politika araçlarının dış denge üzerindeki etkilerini değerlendirme imkânı sağlamaktadır (Bağdın, 2022: 2-3; Altıntaş ve Çetin, 2008: 32-37).

Bu teorik yaklaşımlar, özellikle Türkiye gibi dışa açık ve dış ticaret açığı veren ülkelerde, dış ticaret dengesizliğinin nedenlerini analiz etmek ve etkili politika setleri geliştirmek açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının uzun vadeli seyri, hem yurtiçi zorunluluklara hem de gelişen uluslararası ekonomik ortama yanıt olarak bir dizi stratejik değişimi yansıtmaktadır. 1980'lerden önce Türkiye, yerli üretimi teşvik ederek dışa bağımlılığı azaltmayı amaçlayan ithal ikameci bir sanayileşme modeli izlemiştir. Ancak bu strateji, özellikle dış kaynaklara kronik bağımlılık gibi kalıcı yapısal kırılganlıklara yol açmıştır. Bu dönemdeki kalkınma politikaları tarım, madencilik ve altyapı gibi sektörlerle öncelik vererek ekonominin yönünü dış pazarlara çevirmiş, ancak sürekli dış açıklar vererek kırılganlığını pekiştirmiştir. 1960-1980 yılları arasındaki planlı kalkınma dönemi sanayileşme ve yapısal çeşitlendirmede önemli ilerlemeler sağlasa da ithal girdilere ve dış finansmana olan köklü bağımlılık devam etmiş ve Türkiye'nin küresel iş bölümünde daha özerk bir konum elde etme kapasitesini sınırlamıştır. Türkiye'yi liberalleşme yönündeki daha geniş küresel eğilimle uyumlu hale getiren 1980 sonrası neoliberal ekonomi politikalarına geçiş, bu dışa bağımlılık modelini daha da derinleştirmiştir. Tablo 1'de Türkiye'nin 2000 yılı sonrası dış ticaret göstergeleri verilmiştir.

Tablo 1. Türkiye'nin Dış Ticaret Göstergeleri (2000-2024)

YIL	İHRACAT (X, Milyar Dolar)	İTHALAT (M, Milyar Dolar)	X+M (Milyar Dolar)	X-M (Milyar Dolar)	X/M (Oran)
2000	27,774	54,502	82,277	-26,727	51.0
2001	31,334,	41,399	72,733	-10,064	75.7
2002	36,059	51,553	87,612	-15,494	69.9
2003	47,252	69,339	116,592	-22,086	68.1
2004	63,167	97,539	160,706	-34,372	64.8
2005	73,476	116,774	190,250	-43,297	62.9
2006	85,534	139,576	225,110	-54,041	61.3
2007	107,271	170,062	277,334	-62,790	63.1
2008	132,027	201,963	333,990	-69,936	65.4
2009	102,142	140,928	243,071	-38,785	72.5
2010	113,883	185,544	299,427	-71,661	61.4
2011	134,906	240,841	375,748	-105,9344	56.0
2012	152,461	236,545	389,006	-84,083,	64.5
2013	151,802	251,661	403,463	-99,858	60.3
2014	157,610	242,177	399,787	-84,566	65.1
2015	143,838	207,234	351,073	-63,395	69.4
2016	142,529	198,618	341,147	-56,088	71.8
2017	156,992	233,799	390,792	-76,806	67.1
2018	167,920	223,047	390,967	-55,126	75.3
2019	171,464	202,704	374,169	-31,239	84.6
2020	160,656	209,534	370,190	-48,877	76.7
2021	213,598	260,682	474,280	-47,083	81.9
2022	235,247	342,209	577,457	-106,962	68.7
2023	232,176	339,056	571,233	-106,879	68.5
2024	237,503	321,392	558,896	-83,888	73.9

Kaynak. TÜİK, *Dış Ticaret İstatistikleri* veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

25 yıllık dönemde, Türkiye'nin dış ticaret hacmi önemli ölçüde genişleyerek 2000 yılındaki 82,3 milyar dolardan 2024 yılında yaklaşık 558,9 milyar dolara yükselmiştir. Bu artış, Türkiye ekonominin küresel pazarlarla artan entegrasyonunu göstermektedir. Ancak, dış ticaret hacmindeki bu artışa sürekli olarak dış ticaret dengesi açığı eşlik etmiştir. Bu durum ise Türkiye'nin uzun süredir devam eden yapısal dış ticaret açığını yansıtmaktadır. Nitekim Türkiye, 1930-1946 dönemi haricinde Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze sürekli dış ticaret açığı vermektedir. Tablo incelendiğinde ihracat 2000 yılındaki 27,8 milyar dolar seviyesinden 2024 yılındaki 237,5 milyar dolar seviyesine kadar artarak yaklaşık 8,5 kat artış göstermiştir. İthalatta benzer şekilde 2000 yılında 54,5 milyar dolardan 2024 yılında 321,4 milyar

dolara yükselerek yaklaşık 6 kat artış göstermiş, ancak özellikle kriz yıllarında daha fazla dalgalanma yaşanmıştır. Bu artışa rağmen, özellikle ara ve enerji mallarında ithalata bağımlılığı sebebiyle ithalat sürekli olarak ihracatı aşmıştır. Diğer taraftan 2009 küresel finansal kriz, 2018-2020 kur şokları ve COVID-19 ekonominin hem dış ticaret hacmini hem de ticaret dengesini etkileyen dışsal kırılğanlığını yansıtmaktadır.

Ticaret dengesinin incelenen dönemdeki en büyük açıkları 2022 ve 2023 yıllarında 106,9 milyar dolar olmuştur. İhracatın ithalatı karşılama oranı (X/M) ise 2000 yılında yüzde 51 iken 2019 yılında yüzde 84,6'ya kadar yükselmiş, bu durum ise ihracat performansında önemli bir görelî iyileşmeye işaret etmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda bu oranda gerileme görülmektedir. Dış ticarette var olan kronik açıklar ve ihracatın ithalatı karşılama oranında yıldan yıla yaşanan dalgalanmalar ihracat ürünlerinin rekabet gücünü artırmak ve ithalat bağımlılığını azaltmak için derin yapısal reformların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Dış ticaret açığının kronikleşmesi ve dolayısıyla dış ticaret dengesinin sürekli açık vermesi, sadece makroekonomik yapısal sorunlara değil, aynı zamanda dış ticaret politikalarının çerçevesini belirleyen kurumsal düzenlemelere de dayanmaktadır. Bu bağlamda, 1996 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması, Türkiye'nin dış ticaret performansı üzerinde önemli ve çoğu zaman sınırlayıcı etkilere yol açmıştır. Anlaşma uyarınca Türkiye, AB'nin dış ticaret politikasını takip etmekle yükümlü kılınmakta; ancak karar alma süreçlerine katılımı bulunmamaktadır. Özellikle AB'nin üçüncü ülkelerle yürüttüğü serbest ticaret anlaşması (STA) müzakereleri Türkiye ile eş zamanlı ilerlememekte, Türkiye bu süreçte genellikle yıllar sonra dâhil olabilmektedir. Bu nedenle STA'lara çoğunlukla gecikmeli katılmakta ve bu durum Türk ihracatçılarının aynı pazarlarda rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Öte yandan, bu üçüncü ülkeler Türkiye pazarına gümrük muafiyetleriyle erişebilmekte, ancak Türkiye benzer avantajları ancak ikili anlaşmalar yoluyla elde edebilmektedir. Ortaya çıkan bu asimetrik yapı, ithalatın hızla artmasına neden olarak dış ticaret açığını derinleştirmektedir (Aktaş ve Kaplan, 2020: 137). Türkiye'nin dış ticaret açığının temelinde yatan nedenlerden biri de özellikle yüksek ve orta-yüksek teknoloji ürünlerinde ithalat lehine gelişen yapısal dengesizliktir. TÜİK'in 2021 verilerine göre, ithalatın %58,6'sı bu teknoloji grubuna aitken, ihracat oranı yalnızca %36,4 düzeyindedir. Bu durum, 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisine rağmen, üretimin büyük ölçüde ithal ara mallarına bağımlı kalmasından ve yüksek katma değerli yerli üretimin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Teknoloji

yoğun üretim kapasitesi oluşturulamadığı için ihracat yapısı düşük katma değerli kalmış, buna karşın yüksek teknoloji ürünlerin ithalatı sürekli artmıştır. Dış ticaret açığının kalıcı biçimde azaltılması, aynı zamanda Ar-Ge, markalaşma ve yerli tedarik zinciri entegrasyonunu kapsayan bütüncül bir üretim modeli ile mümkün olacaktır (Kutlar ve Çabukoğlu, 2022: 317-318).

Türkiye'nin dış ticaret yapısı sektörel olarak incelendiğinde kronikleşen dış ticaret açığı daha iyi anlaşılabilir. Tablo 2'de Türkiye'nin sektörel dış ticareti verilmiştir.

Tablo 2. Sektörlere göre dış ticaret (2013-2024)

İhracat (ISIC Rev 4, Pay)			
Yıl	Tarım, Ormancılık Ve Balıkçılık	Madencilik Ve Taş Ocakçılığı	İmalat
2013	3.3	2.4	93.8
2014	3.4	2.0	94.0
2015	3.5	1.8	94.2
2016	3.8	1.8	94.0
2017	3.4	2.1	94.0
2018	3.3	1.9	94.3
2019	3.1	1.8	94.7
2020	3.5	1.7	94.3
2021	3.2	1.8	94.5
2022	3.1	1.8	94.6
2023	3.8	1.5	94.2
2024	3.6	1.7	94.2
İthalat (BEC, Pay)			
Yıl	Yatırım (Sermaye) Malları	Hammadde (Ara Mallar)	Tüketim Malları
2013	14	73	13
2014	15	72	13
2015	17	69	14
2016	18	67	15
2017	14	73	13
2018	13	76	11
2019	12	77	10
2020	14	74	11
2021	13	77	9
2022	11	80	8
2023	15	72	13
2024	15	69	16

Kaynak: TÜİK *Dış Ticaret İstatistikleri* veri tabanından araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

2013-2024 dönemine ait dış ticaretin sektörel verileri, Türkiye ekonomisinin yapısal özelliklerini ve zaman içindeki dönüşümünü açıkça yansıtmaktadır. İhracat kalemlerine bakıldığında, imalat sektörü bu yıllar boyunca ihracatın omurgasını oluşturmuş ve toplam ihracatın %93-95'lik büyük bir kısmını kapsamıştır. Bu durum, Türkiye'nin dış ticaretinde sanayi ürünlerinin baskın rolünü ve ekonominin üretim odaklı yapısını ortaya koymaktadır. Tarım, ormancılık ve balıkçılık sektörü ihracatta %3-4 aralığında sabit bir paya sahip olmuş, 2023 yılında %3.8 ile hafif bir artış gösterse de genel olarak ikincil düzeyde kalmıştır. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ise yıllar içinde azalan bir eğilimle ihracattaki payını %2.4'ten %1.7'ye düşürmüştür, bu da bu alanın ihracat açısından giderek daha az katkı sağladığını göstermektedir. Öte yandan ithalat verileri, Türkiye'nin üretim yapısındaki yüksek dışa bağımlılığı açıkça ortaya koymaktadır. Ara mallar (hammadde) ithalatı her yıl en büyük payı almış, 2022 yılında %80 ile zirveye ulaşmıştır. Bu durum, Türkiye'nin ihracat başarısının büyük ölçüde ithal girdilere dayandığını ve sanayinin dışa bağımlı bir yapıda olduğunu göstermektedir. Sermaye malları (yatırım malları) ithalatı dönem boyunca dalgalı bir seyir izlemiş, zaman zaman yatırım artışlarını ya da duraklamalarını yansıtmıştır. Tüketim malları ithalatı ise özellikle 2022'de %8 ile en düşük seviyeye inerken, 2024'te %16'ya çıkarak dikkat çekici bir artış göstermiştir. Bu, iç talepteki canlanmaya, döviz kurlarındaki gelişmelere ya da yerli üretimin bazı alanlarda yetersiz kalmasına bağlı olabilir. Bu durum, 1980 sonrası uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisine rağmen, üretimin büyük ölçüde ithal ara mallarına bağımlı kalmasından ve yüksek katma değerli yerli üretimin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

2. DÖVİZ KURU POLİTİKALARI – KURAMLAR, REJİMLER VE TÜRKİYE UYGULAMASI

Küresel ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı günümüz dünyasında, döviz kuru ve ilgili kavramlar, ekonomik faaliyetlerin merkezinde yer almaktadır. Döviz kuru, bir ülkenin para biriminin başka bir ülkenin para birimi karşısındaki değerini ifade eder ve yalnızca dış ticaret ve yatırımlar üzerinde değil, aynı zamanda sermaye hareketleri üzerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır. Ticaret, yatırım, ithalat ve ihracat gibi birçok temel ekonomik faaliyetin seyrini belirleyen ana değişkenlerden biri hâline gelmiştir. Döviz kuru, makroekonomik göstergeler arasında özel bir konuma sahiptir. İhracat-ithalat dengesi, enflasyon, faiz oranları ve ekonomik büyüme gibi temel değişkenlerle doğrudan ilişkilidir. Kurda yaşanan dalgalanmalar, bu değişkenlerin istikrarını etkileyerek hem iç hem de dış ekonomik politikaların yönlendirilmesinde kritik rol oynar. Bu bağlamda, döviz kuru oynaklığı

(volatilite), kurun belirgin ve ani değişimlerini ifade eder ve ekonomik belirsizlikleri artırarak hem finansal piyasaları hem de reel sektörü doğrudan etkiler. Döviz kuru oynaklığı, ekonomik ve siyasi gelişmelerden etkilenebildiği gibi, aynı zamanda ekonomik ve finansal istikrarın sağlanması açısından da dikkatle izlenmesi gereken bir göstergedir (Bulut ve Şahin, 2023: 212). Bu çerçevede, döviz kuru rejimi, döviz kurlarının nasıl belirleneceğini ve hangi kurallar çerçevesinde değişeceğini tanımlayan sistematik bir yapıdır. Bu rejim, döviz kurlarının tamamen serbest piyasa koşullarına göre mi yoksa kamu otoriteleri tarafından belirli müdahalelerle mi şekilleneceğini tanımlar

Döviz kuru sistemlerinin sınıflandırılmasına yönelik olarak farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Ancak genel kabul gören çerçeve, bu sistemleri sabit döviz kuru ve esnek (dalgalı) döviz kuru olmak üzere iki temel kategori altında toplamaktadır. Bununla birlikte, bu iki uç arasında yer alan ve hem piyasa mekanizmasına hem de kamu otoritelerinin müdahalesine dayanan ara kur rejimleri, günümüzde birçok ülke tarafından benimsenmekte ve uygulama alanı bulmaktadır. Ara kur sistemleri, döviz kurunun tamamen serbest piyasa koşullarına bırakılmadığı ancak mutlak şekilde sabitlenmediği, esneklik ile istikrarı bir arada sunmayı amaçlayan karma nitelikli rejimlerdir. Bu nedenle, döviz kuru sistemleri çoğu zaman katı bir ikili ayrım yerine, sabitten esneğe uzanan bir çerçeve içinde değerlendirilmekte; ülkelerin ekonomik koşullarına ve politika tercihine göre bu yelpazedeki farklı rejimler tercih edilmektedir. Kur sistemlerinin bir ucunu oluşturan ve kur rejimleri arasında en eski uygulamalardan biri olan sabit kur sistemleri, döviz kurlarının piyasa gelişmelerine göre değişmesine izin verilmeyip ilke olarak aynı düzeyde sürdürüldüğü sistemdir. En eski sabit kur sistemi altın standardıdır (Seyidoğlu, 2013: 767). Döviz kurlarının piyasa koşullarına göre serbestçe dalgalanmasına izin verilmeyip, belirli bir düzeyde sürdürüldüğü ve kurun resmi otoriteler tarafından belirlendiği bir döviz kuru rejimi olan bu sistemde, ulusal paranın yabancı para birimi karşısındaki değeri genellikle tek bir döviz (örneğin ABD doları) veya bir döviz sepetine sabitlenmektedir. Sabit döviz kuru sisteminin tam karşıtı, döviz kurlarının serbest piyasa koşullarına bırakıldığı dalgalı döviz kuru rejimidir. Literatürde bu sistem; serbest (free), esnek (flexible), dalgalanan (fluctuating) ya da yüzen kur sistemi (floating) olarak da adlandırılmaktadır. Bu rejimde ülkeler, kendi para birimlerinin değerini tamamen arz ve talep koşullarına dayalı olarak işleyen döviz piyasalarına bırakmakta, döviz kuru her gün piyasa dinamiklerine göre belirlenmektedir. Kur seviyesinin belirlenmesinde kamu otoritelerinin müdahalesi bulunmaz; merkez bankası döviz alım-satımı yaparak kuru sabitlemeyi hedeflemez. Bu çerçevede, ödemeler dengesindeki dengesizlikler, döviz kurundaki değişim yoluyla otomatik olarak düzelir; yani

döviz kuru otomatik bir dengeleyici mekanizma olarak işlev görür (Karluk, 2013: 606).

Dünya genelinde uygulanan döviz kuru rejimlerinin sınıflandırılmasına ilişkin olarak farklı yaklaşımlar bulunsa da, literatürde genel kabul gören temel ayırım, sabit ve dalgalı döviz kuru sistemleri arasında yapılmaktadır. Ancak teorik çerçevede ve uygulamada bu iki uç rejim arasında yer alan çok sayıda ara kur rejimi bulunduğu gözlemlenmektedir. Günümüzde birçok ülke, tamamen sabit ya da tamamen serbest dalgalı sistemler yerine, kendi ekonomik koşullarına uygun esneklikte müdahaleye izin veren hibrit sistemleri tercih etmektedir. Bu kapsamda, literatürde en yaygın kabul gören ve aynı zamanda en güncel sınıflandırma, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından geliştirilen ve her yıl güncellenen de facto döviz kuru rejimi sınıflandırmasıdır (Müslümov vd, 2003: 3-4). Bu sistem, ülkelerin ilan ettikleri (de jure) rejimlerin ötesinde, fiili uygulamalarına dayalı olarak değerlendirme yapar. IMF'nin 2023 tarihli AREAER (Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions) raporunda yer alan sınıflama, döviz kuru sistemlerini sabitten tam esnekliğe kadar uzanan bir çerçeve içinde 10 kategori altında toplamaktadır (IMF, 2023: 1). Bu sınıflandırmaya ilişkin detaylar Tablo 3'te sunulmaktadır.

Tablo 3. Döviz Kuru Rejimleri

Tür (Rejim Tipi)	Kategori (Rejim Türleri)	Açıklama
Hard Pegs (Sert Sabit Kur Sistemleri)	Ayrı bir ulusal para birimi bulunmayan sistem (örn. dolarizasyon, para birliği)	Bu durumda, başka bir ülkenin para birimi tek yasal ödeme aracı olarak dolaşımdadır. Böyle bir düzenlemeyi benimsemek, para otoritelerinin ulusal para politikası üzerindeki tüm kontrolünden tamamen vazgeçmesi anlamına gelir.
	Para kurulu düzenlemesi	Yerli paranın belirli bir yabancı para birimi karşılığında sabit bir döviz kuru üzerinden değiştirileceğine dair açık yasal taahhüde dayanan bir parasal düzenlemedir ve bu taahhüdün yerine getirilmesini sağlamak amacıyla para ihraç eden otoriteye yönelik kısıtlamalarla birlikte yürütülür. Bu sistem, yerli paranın genellikle yabancı para cinsinden varlıklarla tam olarak desteklenmesini gerektirir ve böylece merkez bankasının geleneksel işlevleri olan para politikası kontrolü ve son borç verme mercii rolü ortadan kaldırılır

Soft Pegs (Yumuşak Sabit Kur Sistemleri)	Geleneksel sabit kur sistemi	Bu kategoride, ülke kendi para birimini belirli bir dövize veya döviz sepetine sabit bir kur üzerinden resmî olarak bağlamıştır. Söz konusu döviz sepeti, genellikle ülkenin başlıca ticaret veya finans ortaklarının para birimlerinden oluşturulur ve bu sepetteki ağırlıklar, ticaret, hizmetler veya sermaye akımlarının coğrafi dağılımını yansıtacak şekilde belirlenir. Sabitleme yapılan döviz ya da sepetin yapısı kamuya açık olarak paylaşılır veya IMF'ye bildirilir. Ülke otoriteleri, bu sabit pariteyi korumak amacıyla doğrudan müdahalede (döviz piyasasında alım-satım yoluyla) veya dolaylı müdahalede (faiz oranı politikaları, döviz düzenlemeleri, döviz işlemlerine yönelik ahlaki baskılar ya da diğer kamu kurumlarının müdahaleleri yoluyla) bulunmaya hazır olmalıdır.
	Yatay bant içinde sabit kur sistem	Bu düzenlemede, para biriminin değeri, belirli bir merkez kur etrafında en az $\pm \%1$ 'lik bir dalgalanma marjı içinde korunur veya döviz kurunun maksimum ve minimum değeri arasındaki fark $\%2$ 'yi aşar.
	İstikrarlı kur düzenlemesi	Döviz kurunun en az altı ay boyunca dar bir bant içinde ($\%2$ marjla) kaldığı ve bu istikrarın büyük ölçüde merkez bankası müdahaleleri veya piyasa yapısındaki kısıtlamalarla sağlandığı döviz kuru rejimidir. Ülke resmî olarak sabit kur uygulaması da kurun fiilen sabitlenmiş gibi davrandığı durumlarda IMF tarafından bu şekilde sınıflandırılır.
	Sürünmeli sabit kur	Bu sistemde, döviz kuru küçük miktarlarda ya sabit bir oranla ya da belirli niceliksel göstergelerdeki değişimlere yanıt olarak ayarlanır. Bu göstergeler arasında, başlıca ticaret ortaklarına kıyasla geçmiş enflasyon farkları ya da enflasyon hedefi ile ticaret ortaklarında beklenen enflasyon arasındaki farklar yer alabilir. Sürünme oranı, geçmiş enflasyon farklarını yansıtan (geriye dönük) veya belirlenmiş sabit bir oranla ya da beklenen enflasyon farklarının altında kalan şekilde (ileri dönük) belirlenebilir.
	Sürünme benzeri kur düzenlemesi	Döviz kurunun istatistiksel olarak belirlenen bir trende göre en az altı ay boyunca $\%2$ 'lik dar bir marj içinde kalması gerekir (belirli sayıda istisnai sapma hariç) ve bu düzenleme dalgalı kur rejimi olarak değerlendirilemez. Genellikle, bu sınıflama için döviz kurunda, istikrarlı bir düzenlemede izin verilenden daha yüksek bir değişim oranı gerekir. Bununla birlikte, yıllıklandırılmış en az $\%1$ oranında değişim mevcutsa ve bu değişim yeterince tek yönlü ve sürekli şekilde gerçekleşiyorsa, bu tür bir düzenleme sürünme benzeri olarak kabul edilir.

Floating Regimes (Dalgalı Kur Sistemleri)	Dalgalı kur sistemi (yönetimli)	Döviz kuru büyük ölçüde piyasa koşulları tarafından belirlenir ve kurun izlediği yol önceden belirli ya da tahmin edilebilir değildir. Özellikle, bir döviz kuru istatistiksel olarak istikrarlı ya da sürünme benzeri bir düzene uyuyor görünse bile, bu istikrarın resmî müdahaleler sonucu oluşmadığı açıkça ortaya konmadıkça, o kur sistemi dalgalı olarak sınıflandırılmaz. Döviz piyasasına müdahale doğrudan (döviz alım-satımı) ya da dolaylı (faiz politikası, düzenleyici önlemler gibi) yollarla gerçekleştirilebilir. Bu müdahaleler, döviz kurundaki değişim hızını sınırlamak ve aşırı dalgalanmaları önlemek amacı taşır; ancak belli bir kur düzeyini hedefleyen politikalar, dalgalı kur sistemiyle uyumlu değildir.
	Serbest dalgalı kur sistemi	Dalgalı döviz kuru sistemi, müdahalelerin yalnızca istisnai durumlarda gerçekleştiği ve sadece piyasanın düzensiz işleyişini düzeltmeye yönelik olduğu durumlarda serbest dalgalı kur olarak sınıflandırılabilir. Bu sınıflamaya uygunluk için, yetkili otoritelerin, son altı ay içinde müdahalenin en fazla üç kez yapıldığını ve her bir müdahalenin üç iş gününü aşmadığını gösteren bilgi veya verileri IMF'ye sunması gerekmektedir. Gerekli bilgi veya veriler IMF personeli tarafından sağlanamazsa, döviz kuru sistemi serbest dalgalı değil, genel dalgalı olarak sınıflandırılır.
Residual (Artık Kategori / Diğer)	Diğer yönetimli kur düzenlemeleri (standart sınıflamaya uymayan müdahaleli sistemler, örn. kirli dalgalı kur)	Bu kategori, diğer kategorilerin hiçbirinin kriterlerini karşılamayan döviz kuru düzenlemeleri için artık bir kategori olarak kullanılır. Politikaların sık sık değiştiği düzenlemeler bu kategoriye girebilir.

Kaynak: IMF, Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions (AREAER), 2023. Raporundan araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Döviz kuru rejimleri, tarihsel olarak uluslararası para sisteminin evrimiyle birlikte şekillenmiş ve 1973 yılına kadar dünya genelinde hâkim olan sistem sabit kur rejimleri olmuştur. Bu rejim, başlangıçta çift metal standardı ve altın standardı gibi biçimlerde uygulanmış, savaş sonrası dönemde ise 1944 Bretton Woods Anlaşması ile Amerikan doları üzerinden sabitlenmiş, altın konvertibilitesine dayalı bir yapıya dönüşmüştür. Ancak 1971'de altın karşılığı kaldırılınca bu sistem zayıflamış ve 1973'te dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Bu tarihten sonra sanayileşmiş ülkeler, döviz kurlarının piyasa koşullarına göre belirlendiği ancak merkez bankalarının gerektiğinde müdahalede bulunduğu yönetilen dalgalı kur sistemlerini benimsemiştir. Buna karşın pek çok gelişmekte olan ülke, enflasyonu kontrol etme, rekabet gücünü artırma veya istikrar sağlama gibi nedenlerle sabit ya da ara kur rejimlerini sürdürmektedir. Böylece günümüzde döviz kuru sistemleri, tam sabitten

serbest dalgalanmaya kadar uzanan geniş bir yapı içinde uygulanmakta ve ülkeler ekonomik koşullara göre farklı sistemler tercih etmektedir (Krugman, 2012: 463).

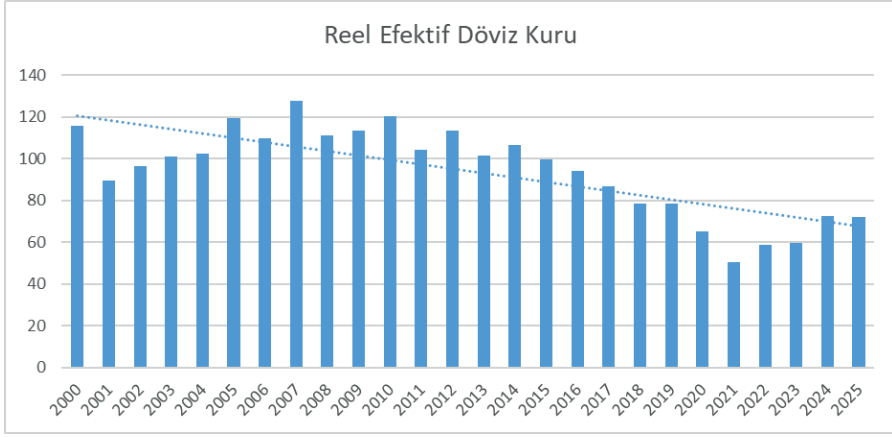
Türkiye'nin döviz kuru politikaları da benzer şekilde, ekonomik istikrarı sağlama, enflasyonu kontrol altında tutma ve dış dengesizlikleri yönetme amacıyla, küresel eğilimlerle uyumlu biçimde farklı kur rejimlerine yönelerek şekillenmiştir. Türkiye ekonomisi, yalnızca Cumhuriyet dönemiyle sınırlı kalmayıp Osmanlı'dan bu yana bazı istisnai dönemler dışında, yapısal olarak üretiminden fazla tüketim gerçekleştiren ve dolayısıyla cari açık veren bir ekonomik modele sahiptir. Sürekli cari açık veren bu yapı, ülkenin dış finansman ihtiyacını artırmakta ve dış kaynak teminini zorunlu kılmaktadır. Cari açıkların genellikle döviz cinsinden olması ve yurtiçi yerleşiklerin tasarruf aracı olarak döviz tercih etmeleri, döviz kuru, döviz kuru politikaları ve kurda yaşanan sert dalgalanmaları Türkiye ekonomisinin temel gündem maddelerinden biri haline getirmiştir (Bulut ve Şahin, 2023: 2012). Türkiye ekonomisi, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren farklı dönemlerde, biraz da o dönemin küresel eğilimlerine uyarak çeşitli kur rejimleri ve ekonomi politikaları denemiştir (Müslümov vd, 2003: 120; Özyakışır vd., 2020).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1923–1930), Türkiye Lozan Anlaşması'nın etkisiyle serbest dış ticaret ve liberal kambiyo rejimi uygulamış, bu nedenle Türk lirası altın standardına bağlı olarak konvertibl bir para birimi olarak kabul edilmiştir. TL, bu dönemde önemli rezerv para birimlerinden olan İngiliz Sterlini'ne endekslenmiş ve döviz kuru piyasada serbestçe belirlenmiştir. Ancak dövizdeki dalgalanmalar artınca Döviz Denkleştirme Fonu aracılığıyla müdahalelerde bulunulmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin ardından TL'nin sterlin karşısındaki değerini koruyamaması üzerine, 1930'lu yıllarda TL'nin Fransız Frangı'na endekslenmesine karar verilmiştir (Bulut ve Şahin, 2023: 213). Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin küresel ekonomik güç olarak yükselmesiyle birlikte, 1950 yılından itibaren ABD doları Türkiye'nin döviz kuru sisteminde referans para konumuna gelmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar yürütülen kur rejimleri ve politika uygulamaları ana hatlarıyla incelendiğinde, 1923-1929 döneminde serbest döviz kuru uygulamaları özelliklerini yansıtmakla beraber, uzun süre devam eden sabit kur rejimlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir (Arat, 2003: 36).

24 Ocak 1980 İstikrar Programı, Türkiye'de ekonomik istikrar ve finansal serbestleşme sürecinin başlangıcı olmuş; bu kapsamda döviz kuru rejimi sabit kurdan gözetimli esnek kur sistemine dönüştürülmüştür. Aynı zamanda dış ticaret politikaları serbestleştirilmiş, ithalat kısıtlamaları kaldırılmış ve

ihracat teşvik edilmiştir. Bu dönemde, döviz kuru politikaları ağırlıklı olarak ihracatı artırmaya yönelik biçimlenmiştir. 1981'den itibaren Merkez Bankası günlük kur ilan etmeye başlamış, çoklu kurdan tek kur sistemine geçilmiştir. 1983 ve 1984'teki 28 ve 30 sayılı kararlarla kambiyo rejimi önemli ölçüde serbestleştirilmiş; döviz hesaplarının yaygınlaşmasının temelleri atılmıştır. 1988'de döviz kurları piyasa koşullarına göre belirlenmeye başlanmış, ardından 1989'daki 32 Sayılı Karar ile tam konvertibiliteye geçilmiş ve sermaye hareketleri serbest bırakılmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye'nin kur rejiminde piyasa temelli yapıya geçişini hızlandırmıştır (Hephaktan vd, 2011: 64; Arat, 2003: 40).

1994 krizi sonrasında Merkez Bankası, döviz kurlarının banka ve kurumlarca serbestçe belirlenmesine izin vererek piyasaya dayalı bir yapıya geçişi duyurmuş; gösterge niteliğinde kurlar ilan etmeye başlamıştır. Aynı yıl uygulamaya konulan istikrar programı kapsamında kur politikası, enflasyonun düşürülmesinde nominal çapa olarak kullanılmıştır. 1995'te IMF ile yapılan stand-by anlaşmasıyla kur sepeti uygulamasına geçilmiş, ancak kur sepetindeki artış, enflasyonun gerisinde kalmış ve TL reel olarak değerlendirilmiştir. Merkez Bankası bu dönemde ilk kez vadeli döviz işlemleri (forward) gerçekleştirmiştir. 1996–1998 arasında kur politikası, para politikasıyla uyumlu yürütülmüş ve reel döviz kurundaki dalgalanmaları sınırlamaya odaklanmıştır. Kur sepeti artışları genel olarak enflasyonla paralel tutulmuş, ancak reel değerlendirme engellenememiştir (Arat, 2003: 40-43). Genel olarak 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'de uygulanan kur sistemi, “yönetimli dalgalanma” olarak tanımlanabilir (Bulut ve Şahin, 2023: 223). 2001 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası, Türkiye'de 22 Şubat 2001 itibarıyla dalgalı kur rejimine geçilmiştir. Bu sistemde döviz kurları, piyasadaki arz ve talep koşullarına göre serbestçe belirlenmekte; Türk lirası yabancı paralar karşısında müdahale olmaksızın değer kazanmakta veya kaybetmektedir. Merkez Bankası'nın kur seviyesine yönelik herhangi bir taahhüdü bulunmamakta, döviz kuru bir politika aracı olarak kullanılmamaktadır. Ancak, ani kur dalgalanmalarının fiyat ve finansal istikrarı tehdit etmesi durumunda Merkez Bankası, piyasa yapıcı müdahaleler ya da doğrudan döviz işlemleri yoluyla sınırlı etki oluşturabilecek adımlar atabilmektedir. Bu rejimde döviz kurunu belirleyen başlıca faktörler; ekonomik temeller, uygulanan para-maliye politikaları, uluslararası gelişmeler ve beklentilerdir (TCMB, 2019: 28).

Grafik 1. Türkiye'nin Reel Efektif Döviz Kuru (2000-2024)

Kaynak: TCMB, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS)

2000–2024 döneminde Türkiye'nin reel efektif döviz kuru (REK) gelişimi Grafik 1'den incelendiğinde, genel olarak uzun vadeli ve istikrarlı bir reel değer kaybı eğilimi dikkat çekmektedir. 2000'li yılların başında REK'in 100 seviyesinin üzerinde seyretmesi, Türk lirasının dış ticaret ortaklarına karşı reel anlamda görece güçlü ve zaman zaman aşırı değerli olduğunu göstermektedir. Özellikle 2006–2007 yıllarında REK'in ulaştığı yüksek seviyeler, Türkiye ekonomisinin uyguladığı yüksek faiz–düşük kur politikasıyla birlikte yurtdışından yoğun kısa vadeli sermaye girişi ve döviz bolluğu sonucunda TL'nin reel olarak aşırı değer kazanmasına neden olmuştur. Bu dönemde ithalat cazip hale gelirken, ihracatçı sektörler kurun baskılayıcı etkisiyle dış pazarlarda rekabet gücü kaybı yaşamıştır. Ancak 2010 sonrası dönemde bu tablo tersine dönmeye başlamış; TL'nin dış ticaret ortaklarına karşı reel değeri kademeli biçimde azalmıştır. Özellikle 2018 yılında yaşanan kur şokunun ardından REK keskin bir biçimde düşüş göstermiş, bu da TL'nin ciddi bir reel değer kaybına uğradığını ortaya koymuştur. Bu süreçte Türkiye ekonomisinin karşı karşıya kaldığı politik ve ekonomik belirsizlikler, merkez bankası bağımsızlığına yönelik tartışmalar ve enflasyon baskıları REK üzerindeki aşağı yönlü baskıyı artırmıştır. 2021 yılında REK'in düşük seviyelere inmesi, döviz kurunun nominal bazda yükselmesiyle birlikte TL'nin reel anlamda zayıflığını açık biçimde yansıtmıştır. Her ne kadar 2023–2025 döneminde kısmi bir toparlanma eğilimi gözlemlense de genel eğilim 2000'li yıllara kıyasla TL'nin reel olarak oldukça düşük bir seviyeye gerilediğini göstermektedir. Bu düşüş, teorik olarak ihracatı teşvik etmesi beklenen rekabetçi kur politikasına işaret etse de Türkiye'nin ithalata bağımlı üretim

yapısı, enerji dışa bağımlılığı ve düşük fiyat esneklikleri gibi yapısal sorunlar nedeniyle dış ticaret dengesi üzerinde beklenen olumlu etki sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, REK'teki düşüş, kısa vadede ihracatçılar açısından maliyet avantajı oluştursa da yüksek ithalat bağımlılığı, üretim girdi fiyatlarının döviz cinsinden olması ve enflasyonist baskılar, bu avantajı önemli ölçüde törpülemiş ve dış ticaret açığının yapısal niteliğini ortadan kaldıramamıştır.

3. TÜRKİYE'DE DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Döviz kuru değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri, özellikle Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra artan dalgalanmalara paralel biçimde iktisat literatürünün öncelikli araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Nitekim 2000 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinin yaşadığı dönüşüm, döviz kuru rejimlerinde yaşanan değişimlerle yakından ilişkilidir. Özellikle 2001 krizinin ardından dalgalı kur rejimine geçilmesi, döviz kurunu makroekonomik istikrarın temel değişkenlerinden biri haline getirmiştir. Bu yeni dönemde döviz kurları artık Merkez Bankası'nın doğrudan belirleyemediği, bunu yerine piyasa koşullarında oluşan değerler olmuştur. Döviz kurundaki dalgalanmalara Merkez Bankası sadece aşırı oynaklıkları yumuşatmaya yönelik sınırlı müdahalelerde bulunmuştur. Böyle bir ortamda döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi, ekonomik yapının sahip olduğu çok sayıda değişkenin etkisiyle birlikte değerlendirilmelidir. Türkiye'de, döviz kuru politikalarının dış ticaret ve dolayısıyla dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi, yalnızca kur seviyesine değil; aynı zamanda ithal girdi bağımlılığı, üretim esnekliği, dış talep koşulları ve küresel finansal dalgalanmalara olan duyarlılıkla birlikte değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, uygulanacak dış ticaret ve kur politikalarının sadece kısa vadeli rekabet avantajı sağlamayı değil, aynı zamanda üretimin yerlilik oranını artıracak ve kur şoklarına karşı direnci yükseltecek yapısal reformları da içermesi gerekmektedir (Bahtiyar ve Güdenoğlu, 2023: 457).

2001 krizi sonrasında Türkiye'ye yönelen kısa vadeli sermaye girişleri ve özel sektörün dış borçlanma kapasitesinin genişlemesi, iç piyasada döviz arzının artmasına ve bunun sonucunda döviz kurunun uzun süre reel olarak aşırı değerlenmesine yol açmıştır. Döviz kurunun bu şekilde değer kazanması, ithalat maliyetlerini düşürerek ithal ara malı ve yatırım mallarını yerli üretime karşı maliyet açısından avantajlı hale getirmiştir. Bu durum, sanayi sektörünün yatırım ve üretim kararlarını doğrudan etkilemiş; firmalar, iç piyasadan sağlamak yerine daha ucuz olan ithal girdilere yönelmiştir. Böylece döviz kurunun seviyesindeki değişim, sanayi üretiminde ithalata bağımlılığı artıran temel bir unsur haline gelmiştir. Diğer bir ifadeyle, reel

efektif döviz kurunun yüksek seyretmesi, ithalatı özendirici, ihracatı ise baskılayıcı bir ortam oluşturmıştır. Bu süreç, yerli üretimi teşvik etmekten ziyade, kur avantajına dayalı kısa vadeli kazançlara odaklanan bir üretim yapısını beslemiş; yerli üretimin dışlanmasına ve uzun vadeli rekabet kapasitesinin zayıflamasına neden olmuştur. Sanayi sektörünün ara ve yatırım malı girdilerinde yerli yerine ithal kaynaklara yönelmesi, dış ticaret açığını yapısal hale getirmiştir. Dolayısıyla, bu dönüşüm, yalnızca bir sanayi stratejisi tercihi değil, aynı zamanda döviz kuru politikalarının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir (Yeldan ve Yıldırım, 2015: 82-83). Nitekim bu dönemde ihracatın ithalata bağımlılığı yüzde 30'lara yakın bir seyir izlediği görülmekle birlikte bu bağımlılığın en yüksek olduğu sektör imalat sanayi sektörüdür (Küçük Karaman, 2023: 707).

İthalatta dışa bağımlılığın önemli bir ayağını oluşturan Türkiye'nin rafine petrol ve petrol ürünleri sektöründe yüksek ithal girdi bağımlılığı, hem döviz kuru hareketlerine karşı kırılganlığı artırmakta hem de dış ticaret dengesinde yapısal açıkların oluşmasına neden olmaktadır. Bu sektör, imalat sanayii için stratejik öneme sahip olmasına karşın, yerli kaynaklarla talebi karşılamak büyük ölçüde mümkün olmadığından ihtiyaçların neredeyse tamamı ithalat yoluyla temin edilmektedir. Enerji girdilerinin uluslararası piyasalarda döviz cinsinden fiyatlandırılması nedeniyle, döviz kurundaki artışlar bu ürünlerin maliyetini doğrudan yükseltmekte; bu da hem üretim maliyetlerini artırmakta hem de ithalat faturasını büyütürken dış ticaret açığını derinleştirmektedir. Özellikle TL'nin reel olarak değer kaybettiği dönemlerde, rafine petrol ithalatı daha maliyetli hale gelmekte; ancak üretim süreçlerinde bu girdiler vazgeçilmez olduğu için ithalat hacmi azalmak yerine çoğu zaman artış göstermektedir. Bu nedenle kur artışları, ihracatı artırarak dış ticaret dengesini iyileştirme yönündeki beklentileri bu sektörde karşılayamamakta; aksine, yüksek kur ortamında bile dış ticaret açığını büyütücü etki oluşturmaktadır. Sonuç olarak, bu sektör özelinde hem kur politikalarının hem de dış ticaret dinamiklerinin etkisi sınırlı kalmakta, yapısal enerji bağımlılığı nedeniyle dış ticaret dengesi kalıcı bir açık vermeye devam etmektedir (Altuntaş, 2023: 190).

Türkiye'de döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin yapısal boyutları, özellikle yüksek teknoloji ürün ihracatının sınırlılığı, Ar-Ge harcamalarının yetersizliği ve küresel sermaye hareketlerine olan duyarlılık çerçevesinde de değerlendirilmelidir. Türkiye'nin ihracatında düşük teknolojinin payı yüzde 31,5 ve orta teknolojinin payı yüzde 32 iken, yüksek teknoloji ihracat yıllar içerisinde değişmeyerek yüzde 4 seviyelerinde kalmıştır. Bir kıyas yapılacak olursa örneğin, 30 yıl önce Türkiye ile benzer seviyelerde olan Polonya'nın yüksek teknoloji ihracat payı, bugüne

geldiğimizde yüzde 14'e ulaşmıştır (Arslanhan vd. 2025: 47). Türkiye'nin yüksek teknoloji ihracat oranının düşük olması, ihracatın döviz kazandırıcı niteliğini sınırlamakta ve dış ticaret dengesine olumlu katkıyı engellemektedir. Ayrıca Türkiye'de Ar-Ge harcamalarının GSYH'ye oranı 2023 yılında %1,4 civarındadır (TÜİK, 2023), bu da yerli teknoloji üretimini sınırlamakta ve yüksek teknoloji ithalatı zorunlu kılmaktadır. Teknolojik dışa bağımlılık arttıkça, döviz kurundaki her artış yüksek teknoloji ürünlerin ithalatını daha maliyetli hale getirerek dış ticaret açığını daha da derinleştirmektedir.

SONUÇ

Türkiye'nin dış ticaret dengesi ve döviz kuru politikaları üzerine yapılan bu analiz, ülkenin makroekonomik kırılganlıklarının büyük ölçüde yapısal ve tarihsel bir temele dayandığını ortaya koymaktadır. Özellikle dış ticaret açığı, Türkiye ekonomisinin kronik bir sorunu haline gelmiş ve bu durum Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren sürekli dış açık veren (1930-1946 dönemi hariç) bir ticaret yapısını beraberinde getirmiştir. 2000-2024 döneminde ihracat yaklaşık 8,5 kat, ithalat ise 6 kat artmış olsa da, bu büyüme dış ticaret açığının kapatılması açısından yeterli olmamıştır. İthalatın özellikle enerji ve ara malı bağımlılığı sebebiyle yüksek düzeyde seyretmesi, ihracat artışlarını gölgeleyerek dış ticaret açığının kalıcılığını artırmıştır. Türkiye'nin dış ticaret performansı, rekabetçilik, teknolojik yeterlilik, enerji bağımlılığı ve küresel konjonktüre duyarlılık gibi faktörlerle yakından ilişkilidir.

Dış ticaret dengesinde uzun yıllardır gözlemlenen kronik açıklar, döviz kuru hareketleriyle yakından ilişkilidir. Türkiye ekonomisi, 2001 yılından itibaren dalgalı kur rejimine geçerek döviz kurunun piyasa koşullarında belirlenmesine izin vermiş; ancak bu serbestlik, üretim ve dış ticaret yapısında gerekli yapısal dönüşümler sağlanamadığı için dış ticaret dengesine beklenen olumlu katkıyı sunamamıştır. Döviz kurundaki değer kayıpları, özellikle 2018 sonrası dönemde Türk lirasının ciddi biçimde reel olarak zayıflamasına yol açmış; bu durum kısa vadeli olarak ihracatçılara rekabet avantajı sunsa da, ithalata bağımlı üretim yapısı nedeniyle ihracatın maliyetlerini de artırmıştır. Türkiye'de imalat sanayi başta olmak üzere birçok sektör, üretimde yüksek oranda ithal ara malı ve enerji girdisi kullanmaktadır. Bu nedenle döviz kurundaki artışlar yalnızca ithalat faturasını kabartmakla kalmamış; aynı zamanda ihracatın döviz kazandırıcı etkisini de sınırlamıştır. Nitekim reel efektif döviz kuru değerinde meydana gelen düşüşler, dış ticaret açığını daraltmak yerine kimi dönemlerde daha da derinleştirmiştir. Bu durum, döviz kuru politikalarının dış ticaret dengesi üzerindeki etkisinin tek başına belirleyici olmadığını, yapısal unsurların bu ilişkiyi yönlendirdiğini göstermektedir. 2000'li yılların başında uygulanan düşük kur-yüksek faiz

politikası, TL'yi reel olarak aşırı değerli hale getirmiş, bu da ithalatı teşvik ederken ihracatın rekabet gücünü zayıflatmıştır. 2010 sonrası dönemde, döviz kurundaki artışlar kısmen ihracat artışına katkı sağlamış olsa da, üretimdeki ithal girdi oranı nedeniyle bu etki sınırlı kalmıştır. Ayrıca ithalatın büyük kısmını oluşturan enerji ve sermaye mallarının ikame edilememesi, kur değişimlerinin dış ticaret dengesi üzerindeki düzeltici etkisini azaltmıştır. Dolayısıyla döviz kurundaki ayarlamalar, dış ticaret açığını ancak belirli koşullarda ve geçici süreyle daraltabilmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dış ticaret dengesi ve döviz kuru politikaları arasındaki ilişki, tek yönlü ve otomatik bir mekanizma olarak değil, karmaşık bir etkileşim alanı olarak değerlendirilmelidir. Dış ticaret dengesini kalıcı biçimde iyileştirmek için yalnızca kur politikasına dayanmak yeterli değildir; çünkü kurun dış ticaret üzerindeki etkisi, büyük ölçüde üretim yapısının ithal girdi yoğunluğu, kur esnekliği, küresel emtia fiyatları ve dış talep koşullarına bağlıdır. Bu nedenle, kur politikalarının dış ticaret üzerindeki etkinliğini artırmak amacıyla, kur istikrarını önceleyen öngörülebilir politikaların yanı sıra, ithalat bağımlılığını azaltacak üretim reformlarıyla desteklenmiş bütüncül bir yaklaşım benimsenmelidir. Kur istikrarı ve dış ticaret dengesi arasındaki bu hassas denge, Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik istikrarı açısından stratejik bir politika alanı olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Aktaş, G., & Kaplan, Z. (2020). AB'nin serbest ticaret anlaşmalarının asimetrik etkisi ve Türkiye. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 4(1), 117–140.
- Altınbaş, H., & Çetin, R. (2008). Türkiye'de dış ticaret dengesinin belirleyicilerinin sınır testi yaklaşımıyla öngörülmesi: 1989–2005, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(4), 29–64.
- Altuntaş, E. (2023). Dış ticaret açığının itici gücü, ithal girdi bağımlılığı: Girdi-çıkı analiz. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 165–193.
- Arat, K. (2003). *Türkiye'de optimum döviz kuru rejimi seçimi ve döviz kurlarından fiyatlara geçiş etkisinin incelenmesi* (Uzmanlık tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Arslanhan, S., Güven, S., & Sak, G. (2025). *Rekabetin yeni dinamiği: Sanayide teknolojik dönüşüm* (Yayın No. TÜSİAD - T/2025-03/645). TÜSİAD.
- Bağdımlı, N. (2022). *Makroekonomik göstergelerin dış ticaret dengesi üzerine etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Bahtiyar, B., & Güdenoğlu, E. (2023). Türkiye'de döviz kuru ve dış ticaret ilişkisi: Zamana göre değişen nedensellik testlerinden bulgular. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(2), 454–481.
- Bulut, E., & Şahin, G. (2023). Cumhuriyet'ten günümüze döviz kuru politikaları. *Fiscaeconomia*, 7(Özel Sayı), 210–238.
- Hepaktan, C. E., Çınar, S., & Dünder, Ö. (2011). Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 3(5), 62–82.
- IME. (2023). *Annual report on exchange arrangements and exchange restrictions (AREAER)*. <https://www.imf.org/en/Publications/AREAER>
- Karluk, S. R. (2013). *Uluslararası ekonomi: Teori, politika*. Beta Yayıncılık.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M., & Melitz, M. J. (2012). *International economics: Theory and policy* (9th ed.). Pearson Education.
- Kutlar, A., & Çabukoğlu, M. (2022). Dış ticaret açığı, ara malı ithalatı, imalat sanayi ihracatı ve reel döviz kuru arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 11(3), 303–319.
- Küçük Karaman, S. (2023). İthalat bağımlılık oranının hesaplanması ve Türkiye'de sektörel ithalat bağımlılık oranını etkileyen faktörlerin panel veri analizi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 686–711.
- Müslümov, A., Hasanov, M., & Özyıldırım, C. (2003). *Döviz kuru sistemleri ve Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin ekonomiye etkileri*. Türkiye Genç İşadamları Derneği.
- Öztürk, N. (2008). *Dış ticaret: Kuram, politika, uygulama*. Palme Yayıncılık.

- Özyakışır, D., Akça, M., & Çamkaya, S. (2024). Do remittances have an asymmetrical effect on financial development? Empirical evidence from Turkey. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 33(4), 598-617.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası iktisat: Teori, politika, uygulama*. Güzem Can Yayınları.
- TÜİK. (2024, 6 Kasım). Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması [Haber bülteni].
- TÜİK. (n.d.). Dış ticaret istatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr>
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası [TCMB]. (2019). Tarihçesi ve görevleri.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. [TCMB]. (n.d.). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (EVDS). <https://evds2.tcmb.gov.tr>
- Yeldan, A. E., & Yıldırım, D. (2015). Küreselleşme ve sanayisizleşme bağlamında Türkiye’de ve dünyada demokrasi açığı. *Çalışma ve Toplum*, 2(45), 65–88.

Hayalden Gerçeğe Yeşil Bir Dünya: Türkiye’de Yeşil İnovasyon, Finansal Gelişme ve Yeşil Büyümenin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Bağlamında Ampirik Analizi 8

Serhat Çamkaya¹

GİRİŞ

Son zamanlarda, iklim değişikliği sorunu, büyük ölçüde küresel ısınmanın etkilerinin yoğunlaşması nedeniyle, dünya gündemini giderek daha fazla meşgul eder hale gelmiştir. Bu sorunun temel nedenlerinden biri, kirleticiler gazların, özellikle karbondioksitin (CO₂) salınımıdır. CO₂ emisyon seviyelerindeki artış, sanayi devrimi ile bağlantılı üretimdeki önemli büyümenin doğal bir sonucu olarak başlamıştır. Başlangıçta göz ardı edilen bu artış, artık acil bir sorun haline gelmiş ve küresel ısınma ile bağlantılı bir dizi doğal afet ve insan yaşamını doğrudan etkileyen sağlık sorunlarının artmasına neden olmuştur. Buna yanıt olarak, bu soruna çözüm bulmak için çeşitli küresel girişimler (Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması gibi) başlatılmıştır. Bu bağlamda, dünyadaki ekonomik sistemin önündeki en büyük zorluklardan biri, kahverengi ekonomiyi yeşil ekonomiye kaydırarak çevre üzerinde önemli bir olumsuz etki yaratmadan milli geliri arttırmaktır (Anwar vd., 2024). 1970’lerde ilk kez ortaya çıkan “*yeşil ekonomi*” terimi, 2009 yılında uluslararası toplumun ekonomik büyüme ile CO₂ emisyonları arasında ayırım yapabilen sürdürülebilir politikalar uygulamaya başladığında daha yaygın olarak tanınmaya başlanmıştır (Chen vd. 2023). Sonuç olarak, küresel finansal ve ekonomik kriz, yeşil büyümeyi ülkeler ve uluslararası kuruluşlar için önemli bir konu olarak öne çıkarmıştır (OECD, 2011). Yeşil büyüme, ekonomik büyüme, sosyal refah ve çevre koruma hedeflerini entegre bir şekilde ele alan ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleriyle (SKH)

1 Doç. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-4373-1922
serhatcamkaya36@gmail.com

doğrudan ilişkili bir kavramdır. Teklie ve Yağmur (2024) tarafından belirtildiği gibi, yeşil büyüme çerçevesi, daha adil bir büyüme yolunu hedefleyerek yenilenebilir enerji yatırımlarının (SKH-7) ve ekolojik olarak sürdürülebilir endüstriyel altyapıların (SKH-9) önemini vurgular. Yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımlar, temiz enerjiye erişimi artırmakla kalmaz, aynı zamanda istihdam fırsatlarını ve enerji güvenliğini de geliştirir, böylece SKH-8’e katkıda bulunur. Özetle, yeşil büyüme, adil gelir dağılımı ve insana yakışır işler (SKH-8) yoluyla sosyal refahı destekleyen kapsamlı bir stratejiyi somutlaştırırken, iklim değişikliği sorunlarını (SKH-13) ele almak için altyapı ve teknolojiadaki ilerlemeleri (SKH-9) teşvik eder.

Geleneksel ekonomik büyüme ile ilgili çalışmalar, yeşil ekonomiye geçişi hızlandırmak için teknolojik değişimi bir araç olarak vurgulamamaktadır; örneğin, laissez-faire dengesi klasik ekonomik büyüme literatürünün temel ilkelerinden birini oluşturmaktadır ve çevresel bozulmayı daha da kötüleştirmektedir (Acemoğlu vd., 2016). Buna karşılık, yeşil büyüme, ekonomik büyümenin hızından taviz vermeden çevresel bozulmayı önlemeyi amaçlayan yeşil enerji üretiminde yeşil teknoloji yeniliklerinin uygulanmasını ifade etmektedir (Mensah vd., 2019; Ullah vd., 2021; Anwar vd., 2024). Dolayısıyla, yeşil inovasyon, çevreye zarar vermeyen yeni veya değiştirilmiş teknik ve uygulamaları içeren ve düşük maliyet ve yüksek ürün kalitesi gibi iş hedeflerini sağlayabilen (Rennings, 2000; Rennings vd., 2004) yeşil büyümeyi teşvik etmek için önemli bir itici güç olarak karşımıza çıkmaktadır (Ahmed vd., 2022). Liu ve Waqas’a (2024) göre, bu kavramın temel amacı “*sosyal, ekonomik ve çevresel sürdürülebilirlik*” olarak tanımlanmakta ve yenilenebilir enerji teknolojileri ve enerji verimliliği gibi yeniliklerin SKH-7 (temiz enerji) ve SKH-9 (sanayi ve inovasyon) hedeflerine ulaşmada önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır. Yeşil inovasyonun yanı sıra, ekonomik politika belirsizliği ve finansal gelişme de yeşil büyümeyi etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Finansal kriz, Brexit, ABD-Çin ticaret çatışması ve COVID-19 salgını, dünya çapında ekonomi politikalarında belirsizliği artıran ve ekonomik karar almayı daha zor hale getiren son dönemdeki küresel olaylar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, süreksizlikler, türbülans, istikrarsızlık ve krizlerle karşı karşıya kalan ekonomi politikası yetkilileri, politikalarını, programlarını ve müdahalelerini giderek daha fazla değiştirmek zorunda kalmaktadır (Anser vd., 2021; Boroza ve Boroza, 2022). Ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin ekonomik etkilerinin yanı sıra çevresel etkileri de söz konusu olabilir. Ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin çevre üzerindeki etkisi, tüketim etkisi ve yatırım etkisi olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilir. Tüketim etkisine göre ekonomik politika belirsizliği, enerji tüketimi ve kirlilik yoğun ürünlerin kullanımını azaltır.

Bu durum ise çevresel bozulmayı azaltır. Yatırım etkisinde ise daha yüksek bir ekonomik politika belirsizliği seviyesi, yeşil enerji ve yenilenebilir enerji projelerine ve Ar-Ge'ye yapılan yatırımları engeller. Bunun sonucunda ise çevresel bozulma artar. Doğal olarak, ekonomik politika belirsizliğinin çevre üzerindeki pozitif veya negatif etkisi, “tüketim etkisinin” veya “yatırım etkisinin” baskın olmasına bağlıdır (Wang vd, 2020; Anser vd, 20221). Ayrıca, ekonomik politika belirsizliğinin olduğu bir ortamda çevresel düzenlemelerin olmayacağı ya da düşük düzeyde olacağı ve dolayısıyla çevre kalitesinin azalacağı da söylenmektedir (Danish vd., 2020). Bu anlatılanlar doğrultusunda, eğer yatırım etkisi baskın ise yeşil büyüme de bu durumdan olumsuz etkilenebilir. Finansal gelişme ile yeşil büyüme arasındaki ilişkiye bakılacak olursa; finansal gelişmedeki artış ile birlikte, ekonomik kaynakların verimli bir şekilde tahsis edilmesi kolaylaşabilir ve bu da yeşil yatırımları artırarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu bağlamda, yeşil büyüme hedefleri bağlamında, finansal sistemin çevresel sürdürülebilirliği destekleyecek şekilde dönüşmesi büyük önem taşımaktadır (Omri vd., 2015). Yeşil büyüme, çevresel zararı azaltarak ekonomik büyümeyi hedeflerken, finansal gelişme bu sürecin hem finansmanını hem de yönetimini kolaylaştırabilir. Nitekim, finansal gelişme, sermaye bileşenleri, teknoloji, kaynaklar ve ekonomik kalkınma gibi belirli faktörleri tetikler ve böylece finansal gelişme ile yeşil büyüme arasında çevresel ve teknolojik inovasyon tarafından bir köprü kurulur (Cao vd., 2022). Nihayetinde, finans alanındaki ilerlemeler, temiz teknolojilere yapılan yatırımları finanse ederek çevre kalitesini iyileştirme potansiyeline sahiptir. Ayrıca, finansal gelişme yoluyla elde edilen kaynaklar, işletmelerin yatırım yapma sürecini kolaylaştırarak sürdürülebilir ekonomik büyümeye ve istihdam yaratılmasına katkıda bulunabilir (SKH-8). Bu strateji aynı zamanda CO₂ emisyonlarının azaltılmasına ve iklim değişikliğiyle (SKH-13) mücadelede yardımcı olur ve temiz hava ve yeni istihdam fırsatları gibi sosyal faydaları arttırabilir (Liu ve Waqas, 2024).

Yukarıda tartışılan hususlar göz önüne alındığında, SKH'ler doğrultusunda Türkiye'de ekonomik politika belirsizliği, yeşil inovasyonlar ve finansal gelişmenin yeşil büyüme üzerindeki etkisini araştırmak önemlidir. Çünkü sürdürülebilir ekonomik büyüme, yeşil inovasyon ve finansal gelişme, iklim değişikliğiyle mücadelede güçlü araçlar olabilir. Bu nedenle, bu araştırmanın amacı, 1990-2021 dönemi için Türkiye'den elde edilen yıllık zaman serisi verilerini kullanarak ve Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif (ARDL) modelini uygulayarak, ekonomik politika belirsizliği, yeşil inovasyonlar ve finansal gelişmenin yeşil büyüme üzerindeki uzun vadeli ve kısa vadeli dinamik etkilerini sınamaktır. Bu çalışma, CO₂ emisyonları gibi geleneksel çevresel

göstergelere dayanmak yerine, SKH’lerle uyumlu olarak Türkiye bağlamında daha kapsamlı ve sınırlı sayıda çalışmada incelenmiş bir değişken olan yeşil büyümenin belirleyicilerini araştırarak mevcut literatürü zenginleştirecektir.

Çalışma, giriş bölümünün ardından dört bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde kısa bir literatür taraması yer almaktadır. Üçüncü bölümde, çalışmada kullanılan araştırma verileri, model ve metodoloji tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde, ampirik bulgular ve tartışma sunulmaktadır. Beşinci ve son bölümde ise sonuçlar ve politika önerileri özetlenmektedir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Ampirik literatür incelendiğinde, CO2 emisyonları, ekolojik ayak izi (EF) ve yük kapasitesi faktörü (LCF) gibi çeşitli çevresel göstergelerin çalışmalarda çokça kullanıldığı görülmektedir (Anwar ve Malik, 2021; Albayrak vd., 2022; Cai vd., 2022; Jahanger vd., 2023; Topal, 2024; Kilinc-Ata vd., 2025(a); Kilinc-Ata vd., 2025(b); Çamkaya vd., 2025; Özyakışır ve Çamkaya, 2025; Mutascu, 2025; Mehmood ve Kaewsang-on, 2025). Fakat, yeşil büyümenin çevresel kalite göstergesi olarak kullanıldığı çalışma sayısı oldukça sınırlıdır (Anwar vd., 2024; Li vd., 2024; Yang vd., 2025).

Ampirik literatür incelendiğinde, yeşil büyüme üzerinde ekonomi politika belirsizliği, yeşil inovasyon ve finansal gelişmenin etkili olduğu görülmektedir. Ekonomi politika belirsizliğinin yeşil büyüme üzerindeki ilişkisine dair yapılan çalışmalara bakıldığında iki yönlü bir etkinin olduğu görülmektedir. Örneğin, Sohail vd. (2022) yüksek kirliliğe sahip ekonomiler için 1994-2020 dönem aralığında CS-ARDL modelini kullanarak ekonomi politika belirsizliğinin yeşil büyüme üzerindeki etkisini sınamıştır. CS-ARDL bulgularına göre ekonomi politikalarındaki belirsizlerin yeşil büyümeyi olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Benzer bir bulgu, Jiang vd. (2023) tarafından E-7 ülkeleri için yapmış olduğu çalışmasında da ortaya konmuştur. Li vd. (2024) yeni wavelet kantil korelasyon yaklaşımını kullandığı çalışmasında ise benzer olarak Çin’de uzun dönemde yeşil büyüme üzerinde ekonomi politika belirsizliğinin negatif etkili olduğunu saptamıştır. Ayrıca, Wang vd. (2022a) ile Wang vd. (2022b), ekonomi politika belirsizliğinin yeşil tahvil büyüme endeksi üzerinde uzun vadede olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışmaların aksine, Syed ve Bouri (2022) ekonomik politikalarındaki belirsizliğin kısa vadede çevresel bozulmayı olumsuz etkilediği, uzun vadede ise olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Buna karşılık, Abbasi ve Adedoyin (2021) çalışmalarında bu iki değişken arasında bir bağlantı bulunmadığını tespit etmiştir.

İklim değişikliği sorunuyla mücadele etmek için, etkili politika araçlarıyla çevre düzenlemelerinin nasıl ele alınacağı öncelikli ve oldukça karmaşık bir sorundur. Bu politika araçlarıyla etkili yeşil büyüme performansını izlemek çok önemlidir. Çağdaş endüstrinin neden olduğu doğal kaynakların aşırı kullanımı ve kirlilik, endüstriyel yeşil kalkınma ile ele alınmaktadır. İnovasyona odaklanan endüstriyel yeşil kalkınma son zamanlarda büyük ilgi görmüş ve bu konu hakkında çok sayıda çalışma yapılmıştır (Anwar vd., 2024). Örneğin, Mensah vd. (2019), Ulucak (2020), Fernandes vd. (2021), Yikun vd. (2022), Hussain vd. (2022), Razzaq vd. (2023) ve Anwar vd. (2024) gibi çalışmalar yeşil inovasyonların ve bazı teknolojik yeniliklerin yeşil büyümeyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Finansal gelişme ve yeşil büyüme ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, finansal gelişmenin çoğunlukla yeşil büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Diğer bir değişle, finansal gelişme yeşil büyümeyi destekleyici bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda, Cao vd. (2022) 2011-2018 yılları arasında 30 ilin panel verilerini temel alan Spatial Durbin Modelini kullanarak, finansal gelişme ve teknolojik yeniliklerin Çin'deki yeşil büyüme üzerindeki mekânsal etkisini incelemektedir. Yeşil büyüme endeksi, Entropi Ağırlık Yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Sonuçlar, finansal gelişmenin çevre eyaletlerdeki yeşil büyüme üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Benzer olarak, Özbek (2023) ise 1990-2019 yılları arasındaki yıllık zaman serileri verilerini ve Fourier ARDL yaklaşımını kullanarak Çin için yeşil büyümenin belirleyicilerini test etmiştir. Ampirik bulgular, Çin'deki finansal gelişmedeki artışların yeşil büyümeyi teşvik ettiğini ortaya koymaktadır. Anwar vd. (2024) ise kırılğan ekonomilerde yeşil büyüme üzerinde finansal gelişmenin etkisini 1996-2019 yılları arasındaki verileri ve panel kantil regresyon yaklaşımını kullanarak sınamıştır. Ampirik bulgular, finansal gelişmenin yeşil büyümeye katkıda bulunduğunu göstermektedir. Benzer bulgular, Şahin (2025) Türkiye ve Kuloğlu (2025) 48 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke örnekleminde yapmış oldukları çalışmalarda da elde edilmiştir.

Bu çalışmanın literatürdeki mevcut araştırmalardan farkı, yeşil büyümenin belirleyicilerini Türkiye özelinde SKH perspektifinde ele alması ve geleneksel çevresel göstergeler (CO₂ emisyonu, ekolojik ayak izi, LCF) yerine doğrudan yeşil büyüme endeksini bağımlı değişken olarak kullanmasıdır. Literatürde çoğunlukla çevresel kalite ölçütleri üzerinden yapılan analizlere karşılık, bu çalışma yeşil inovasyon, finansal gelişme ve ekonomik politika belirsizliğinin Türkiye'deki yeşil büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini incelemektedir. Ayrıca, yöntem olarak ARDL yaklaşımıyla 1990–2021 yıllarını kapsayan yıllık zaman serisi verilerine odaklanması, panel veri

veya alternatif ekonometrik teknikleri kullanan uluslararası karşılaştırmalı çalışmalardan ayrılmasını sağlamaktadır. Böylece, Türkiye’nin sürdürülebilir kalkınma sürecinde finansal gelişme ve yeşil inovasyonun rolünü bütüncül bir şekilde değerlendirerek literatüre hem metodolojik hem de bağlamsal açıdan katkı sunmaktadır.

2. VERİ, MODEL VE METODOLOJİ

2.1. Veri ve Model

Bu çalışmada, 1990-2021 yılları arasındaki yıllık zaman serisi verileri kullanılarak, SKH’ler çerçevesinde Türkiye’de yeşil büyüme (GG) üzerinde ekonomi politika belirsizliği (WUI), yeşil inovasyon (GIN) ve finansal gelişmenin (FD) uzun ve kısa vadeli etkileri incelenmiştir. Çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin bilgiler, Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenler

Sembol	Değişkenlerin açıklamaları	Birim	Kaynak
GG	Yeşil büyüme	Endeks	Sarkodie vd. (2023)
WUI	Ekonomi politika belirsizliği	Endeks	EPU (2025)
GIN	Yeşil inovasyon	Çevre ile ilgili teknolojilerin geliştirilmesi, % tüm teknolojiler	OECD (2025)
FD	Finansal gelişme	Endeks	IMF (2025)

Çalışmanın ampirik analizi için geliştirilen model, Anwar vd. (2023) çalışmasından esinlenerek oluşturulmuştur. Türkiye’de yeşil büyümenin belirleyicilerini test etmek amacıyla oluşturulan ampirik model ise şu şekildedir:

$$GG_t = \gamma_0 + \gamma_1 WUI_t + \gamma_2 GIN_t + \gamma_3 FD_t + e_t \quad (1)$$

burada; t = zamanı, γ_0 = sabit terimi, γ_1, γ_2 ve γ_3 = yeşil büyüme üzerinde sırasıyla WUI, GIN ve FD’nin uzun dönem esnekliklerini ve e_t ise hata terimini gösterir.

2.2. Metodoloji

Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modeli Pesaran vd. (2001) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu model, bağımlı değişkenin $I(1)$ ve bağımsız değişkenlerin farklı düzeylerde ($I(0)$ veya $I(1)$) entegre olması koşuluyla, eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasına olanak tanır. Ayrıca, ARDL modeli, eşbütünleşme denkleminde bir hata düzeltme teriminin dahil

edilmesine izin vererek hem uzun vadeli hem de kısa vadeli ilişkilerin eşzamanlı olarak türetilmesini sağlar (Pesaran vd., 2001). Ayrıca, ARDL modeli küçük örneklem boyutlarında bile etkili tahmin sonuçları üretebilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmada ARDL modeli uygulanmıştır. Bu çalışmada ele alınan değişkenler için formüle edilen ARDL denklemi şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Delta GG_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta GG_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_2 \Delta WUI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_3 \Delta GIN_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_4 \Delta FD_{t-i} + \lambda_1 GG_{t-1} + \lambda_2 WUI_{t-1} + \lambda_3 GIN_{t-1} + \lambda_4 FD_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Hata düzeltme parametresini (ECT) ikinci denkleme dahil ederek, hata düzeltme modelini (ECM) kolayca türetilir:

$$\Delta GG_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 \Delta GG_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_2 \Delta WUI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_3 \Delta GIN_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_4 \Delta FD_{t-i} + \lambda_1 GG_{t-1} + \lambda_2 WUI_{t-1} + \lambda_3 GIN_{t-1} + \lambda_4 FD_{t-1} + \omega ECT_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada; fark operatörü kısa vadeli dinamikleri gösterirken, seviye değerleri uzun vadeli bilgileri yansıtır; burada t zamanı, p ve q gecikme uzunluklarını, ECT hata düzeltme parametresini ve ε hata terimini temsil eder. Gecikme uzunluklarının belirlenmesi, Akaike Bilgi Kriteri (AIC) veya Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) gibi kriterlerin uygulanmasıyla gerçekleştirilebilir.

ARDL metodolojisi farklı aşamalarda gerçekleştirilmektedir. İlk aşama, serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesini içerir. Bu bağlamda, durağanlık sınaması, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979) birim kök testiyle gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada, koentegrasyon olmadığını gösteren sıfır hipotezi, ($H_0: \lambda_1 = \lambda_2 = \lambda_3 = \lambda_4 = 0$), koentegrasyonun varlığını gösteren alternatif hipoteze, ($H_1: \lambda_1 \neq \lambda_2 \neq \lambda_3 \neq \lambda_4 \neq 0$), karşı test edilmiştir. Bu hipotez testi, F-istatistiği temelinde gerçekleştirilir. Hesaplanan F-istatistiği daha sonra Pesaran vd. (2001) veya Narayan (2005) tarafından belirlenen alt I(0) ve üst I(1) için kritik değerlerle karşılaştırılır. F-istatistiği üst kritik değeri aşarsa, sıfır hipotezi reddedilir ve koentegrasyon ilişkisinin varlığı doğrulanır. Genel olarak, Pesaran vd. (2001) tarafından türetilen kritik değerler büyük örneklem için geçerliken, Narayan (2005) tarafından türetilen kritik değerler daha küçük örneklem için uygundur (Acaravci ve Ozturk, 2010). Üçüncü aşamada, tahmin edilen ARDL modeliyle ilişkili çeşitli tanısal testler (normal dağılım, otokorelasyon, değişen varyans) değerlendirilir. Bu testler tatmin edici ise, model doğru bir şekilde belirlenmiştir ve tahmin amaçlı kullanılabilir. Son aşama, Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUM_{sq} testleri kullanılarak parametrelerin kararlılığı kontrol edilir. Sonuç olarak bütün aşamalarda istenilen sonuçlar elde edilirse, ARDL modeli tahmin amacıyla kullanılır.

3. AMPİRİK BULGULAR VE TARTIŞMA

ARDL modelinin uygulanmasından önce, değişkenlerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için ADF birim kök testi kullanılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 2’de gösterilmektedir. Tablo 2’de sunulan ADF birim kök testi sonuçları, WUI ve GIN değişkenlerinin seviyede durağan olduğunu ($I(0)$), GG ve FD değişkenlerinin ise birinci farkları alınması durumunda ($I(1)$) durağan hale geldiğini göstermektedir. ADF birim kök testi sonuçları, hiçbir değişkenin ikinci farkta ($I(2)$) durağan olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, bu çalışmada ilgili açıklanan ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişki için ARDL sınır testi uygulanabilir.

Tablo 2. Birim kök test sonuçları

Değişkenler	ADF test (düzey)		ADF test (1.fark)	
	t-istatistiği	Prob.	t-istatistiği	Prob.
GG	-2.479	0.133	-9.832***	0.000
WUI	-3.933***	0.000	-	-
GIN	-2.785*	0.072	-	-
FD	-1.864	0.343	-6.667***	0.000

*Not: *, ** ve ***, sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeylerini ifade etmektedir.*

ARDL (3,3,5,5) sınır testi sonuçları aşağıdaki Tablo 3’te sunulmuştur. Hesaplanan F ve t istatistik değerlerine göre, bu değerler hem %5 hem de %10 anlamlılık düzeylerinde üst kritik değerlerin mutlak değerlerini aşmaktadır. Bu, koentegrasyon ilişkisinin olmadığını varsayan sıfır hipotezinin reddedildiğini ve böyle bir ilişkinin varlığını iddia eden alternatif hipotezin kabul edildiğini gösterir.

Tablo 3. Sınır testi sonuçları

			Kd. %5		Kd. %10	
Model		Karar	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
ARDL(3,3,5,5)	F-ist.: 6.0525	Evet	3.71	5.018	3.008	4.15
	t-ist.: -3.7317	Evet	-2.86	-3.76	-2.57	-3.46

Not: Uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre otomatik olarak seçilmiştir. F istatistiğine ilişkin alt I(0) ve üst I(1) kritik değerleri Narayan (2005), t istatistiğine ilişkin alt I(0) ve üst I(1) kritik değerleri ise Pesaran vd. (2001) tarafından yapılan çalışmalardan elde edilmiştir.

Eşbütünleşme ilişkisinin elde edilmesinin ardından, ARDL (3,3,5,5) modeliyle ilgili uzun vadeli ve kısa vadeli katsayı tahminleri elde edilmiş ve bu katsayılar Tablo 4'te gösterilmiştir. Bu bağlamda, WUI, GIN ve FD'nin uzun vadede GG'yi etkilediği gözlemlenmiştir. Tablo 4'teki uzun vadeli katsayı tahminleri incelendiğinde, WUP'de meydana gelen bir artışının GG'de bir azalmaya yol açtığı görülmektedir. Bu, Türkiye'deki ekonomi politikalarındaki belirsizliğin yeşil büyüme üzerinde azaltıcı bir etkisi olduğunu ima etmektedir. Elde edilen sonuç, Sohail vd. (2022) ve Jiang vd. (2023) tarafından ulaşılan bulgularla paralellik göstermektedir. Söz konusu çalışmalar, yüksek belirsizlik koşullarında yatırımcıların uzun vadeli yeşil projelerden kaçınma eğiliminde olduklarını ve bunun yeşil büyümenin yavaşlamasına neden olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Li vd. (2024) dalgacık korelasyon yöntemi ile ekonomik politikalarla ilişkin belirsizliğin Çin'deki yeşil büyüme üzerinde uzun vadede zararlı bir etkiye sahip olduğunu kanıtlamıştır. Türkiye için tespit edilen negatif ilişki, belirsizliğin yatırım üzerindeki etkisinin tüketim üzerindeki etkisinden daha önemli olduğunu ve özellikle yeşil enerji yatırımlarının ertelenmesine yol açtığını göstermektedir. Ayrıca, Syed ve Bouri (2022) kısa vadede negatif bir ilişki tespit ederken, uzun vadede pozitif bir ilişki gözlemlemiştir. Türkiye'de uzun vadeli negatif etkilerin yaygınlığı, ülkedeki kurumsal istikrarsızlıkların ve politika değişkenliğinin yatırımcı güvenini zedelediğini göstermektedir.

Uzun dönemde GIN'de meydana gelen bir artış GG'yi pozitif olarak etkilemektedir. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye'deki yeşil teknolojik inovasyonlara yapılan yatırımların yeşil büyümeyi destekleyici bir seyir izlediği görülmektedir. Literatürde benzer sonuçlar bulunmaktadır. Mensah vd. (2019), Ulucak (2020), Hussain vd. (2022) ve Razzaq vd. (2023) tarafından yapılan çalışmalar, çevresel kalitenin iyileştirilmesi ve yeşil büyümenin hızlandırılmasında yeşil inovasyonun önemli rolünü vurgulamaktadır. Türkiye bağlamında, inovasyonun uzun vadeli yeşil büyüme için kilit bir unsur olduğu sonucuna varılmıştır. Ancak, kısa vadeli katsayıların önemsizliği, inovasyon politikalarının etkilerinin hemen değil, belirli bir gecikme süresinden sonra ortaya çıktığını göstermektedir. Benzer olarak, uzun dönemde FD'deki bir artış Türkiye'de GG üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir. Bu sonuç, finansal gelişmenin sermayenin etkin dağılımına yardımcı olduğunu ve bunun da yeşil yatırımların finansmanını desteklediğini ima etmektedir. Literatürde de benzer bulgular yer almaktadır. Örneğin, Cao vd. (2022), finansal gelişmenin Çin'de mekânsal yeşil büyümeyi teşvik ettiğini ortaya koymuştur. Anwar vd. (2024), panel kantil regresyonunu kullanarak finansal gelişmenin kırılgan ekonomilerde yeşil büyümeyi teşvik etmede rol oynadığını belirtmiştir. Özbek (2023) Çin'de, Şahin (2025) Türkiye'de

ve Kuloğlu (2025) 48 ülkede benzer bulgular bildirmiştir. Sonuç olarak, Türkiye’nin finansal sisteminin gelişmesi, uzun vadeli kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak çevresel açıdan sürdürülebilir yatırımları desteklemede önemli bir rol oynamaktadır.

Tablo 4. ARDL tahmin sonuçları

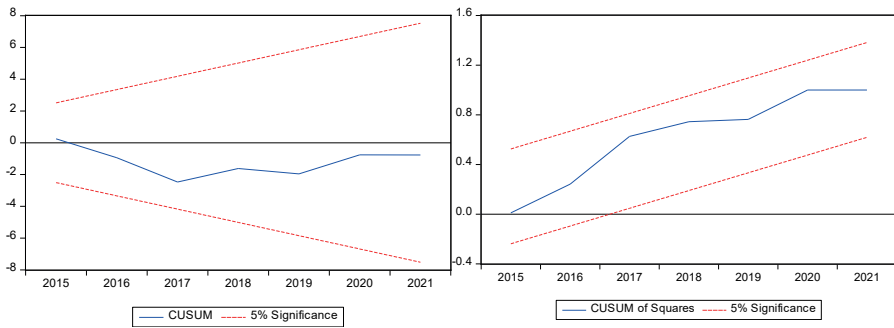
Uzun dönem				
Değişkenler	Katsayı	Std. hata	t-ist.	Prob.
WUI	-1.017***	0.264	-3.843	0.006
FD	0.823**	0.296	2.779	0.027
GIN	0.054*	0.025	2.132	0.070
Kısa dönem				
Değişkenler	Katsayı	Std. hata	t-ist.	Prob.
C	-0.154***	0.034	-4.510	0.002
D(GG(-1))	0.622**	0.249	2.494	0.041
D(GG(-2))	0.276*	0.137	2.002	0.085
D(WUI)	-0.363**	0.139	-2.609	0.034
D(WUI(-1))	1.082***	0.276	3.920	0.005
D(WUI(-2))	0.551**	0.183	2.996	0.020
D(FD)	-0.544	0.769	-0.707	0.502
D(FD(-1))	-2.224**	0.788	-2.821	0.025
D(FD(-2))	-1.705**	0.691	-2.466	0.043
D(FD(-3))	-2.984***	0.695	-4.292	0.003
D(FD(-4))	-1.249	0.784	-1.592	0.155
D(GIN)	0.005	0.013	0.390	0.707
D(GIN(-1))	-0.116***	0.024	-4.815	0.001
D(GIN(-2))	-0.101***	0.020	-5.022	0.001
D(GIN(-3))	-0.030	0.017	-1.738	0.125
D(GIN(-4))	-0.048***	0.012	-3.779	0.006
ECT(-1)	-2.101***	0.357	-5.880	0.000
Tamsal Testler				
F-istatistik	8.708 [0.000]			
Jarque-Bera	0.437 [0.803]			
χ^2 WHITE	13.745 [0.798]			
χ^2 LM	4.428 [0.109]			
F RESET	0.411 [0.544]			

*Not: [] p değerlerini göstermektedir. *, ** ve ***; sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeylerini ifade etmektedir.*

Uzun vadeli katsayılar elde edildikten sonra, ARDL (3,3,5,5) modeli için hata düzeltme terimi (ECT) ve kısa vadeli katsayılar elde edilmiştir. Bu bağlamda, ECT'nin beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu katsayı, kısa vadede meydana gelen herhangi bir sapmanın uzun vadede dengeye döneceğini ifade etmektedir. Kısa dönem katsayılarına bakıldığında ise yeşil büyüme üzerinde ekonomi politika belirsizliğinin negatif ve anlamlı olduğu, buna karşılık yeşil inovasyon ve finansal gelişmenin pozitif ve anlamsız olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye'de ekonomi politikalarındaki kısa dönemli ani değişiklerin uzun dönemde olduğu gibi yeşil büyümeyi yavaşlattığını göstermektedir. Ancak, finansal gelişme ve yeşil teknolojik inovasyonların kısa dönemden ziyade uzun dönemde yeşil büyümeyi desteklemektedir. Bu bağlamda, bu bulgular özellikle yeşil teknolojik inovasyona dönük politikalar geliştirirken uzun vadeli hedefler koyma gerekliliğinin göz önünde bulundurulması gerektiğinin açık bir göstergesidir.

ARDL modelinin tahmin için etkili bir şekilde uygulanabilmesi için belirli bir dizi varsayımın karşılanması gerekir. Bu varsayımlar Tablo 4'te ayrıntılı olarak sunulmuştur. Buna göre, ARDL (3,3,5,5) modeli heteroskedastisite, otokorelasyon veya model spesifikasyon hataları ile ilgili sorunlar sergilememekte ve normal dağılım özelliklerini göstermektedir. Ayrıca, aşağıdaki Şekil 1'de gösterilen CUSUM ve CUSUMSQ sonuçlarına göre, oluşturulan modelde yapısal değişiklik sorunları ile karşılaşılmanmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmada geliştirilen ARDL (3,3,5,5) modeli tahmin amaçlı kullanılabilir.

Şekil 1. CUSUM ve CUSUMSQ

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışma, SKH bağlamında, 1990-2021 yılları arasındaki yıllık zaman serisi verilerini kullanarak, Türkiye’de ekonomik politika belirsizliği, yeşil inovasyon ve finansal gelişmenin yeşil büyüme üzerindeki uzun ve kısa vadeli dinamik etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu dinamik etkilerin tahmininde ARDL yaklaşımından istifade edilmiştir. ARDL bulgularından elde edilen sonuçlar, uzun vadede ekonomik politika belirsizliğinin Türkiye’deki yeşil büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, yeşil inovasyon ve finansal gelişmenin ise olumlu bir etki doğurduğunu ortaya koymaktadır. Kısa vadede, ECT’nin beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Negatif ve anlamlı ECT, kısa vadeli sapmaların uzun vadede belirli bir oranda dengeye ulaşacağını ima etmektedir. Elde edilen bulgular, Türkiye’de sürdürülebilir yeşil büyümenin sağlanması için üç temel politika ekseninin gerekli olduğunu göstermektedir: politika belirsizliğinin azaltılması, yeşil inovasyonun teşvik edilmesi ve finansal gelişimin çevresel dönüşümle uyumlu hale getirilmesi. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomi politikası belirsizliği uzun vadede yeşil büyümeyi olumsuz etkilerken, yeşil inovasyon ve finansal gelişme bu süreci desteklemektedir. Bu nedenle, önerilen politikaların bu üç boyutu kapsayan kapsamlı bir çerçeve sunması çok önemlidir.

İlk olarak, ekonomik politika ile ilgili belirsizliği azaltmak çok önemlidir. Enerji ve çevre alanlarındaki yasal çerçevelerin ve teşvik sistemlerinin öngörülebilirliği artırılmalı ve yatırımcılara uzun vadeli planlama yapabilmelerini sağlayacak istikrarlı bir düzenleyici ortam sunulmalıdır. Özellikle, yenilenebilir enerji destek mekanizmaları ve yeşil finansman araçlarının zaman çizelgeleri önceden açıklanmalı ve sık değişikliklerden kaçınılmalıdır. Bu strateji, kısa vadede ortaya çıkan belirsizliğin olumsuz etkilerini hafifletmeye yardımcı olacaktır.

İkinci olarak, yeşil inovasyonu hızlandırmak çok önemlidir. Temiz enerji teknolojileri, enerji verimliliği önlemleri ve karbon azaltma çözümlerine odaklanan araştırma ve geliştirme girişimlerinin desteklenmesi hem çevresel sürdürülebilirliği hem de rekabet gücünü artıracaktır. Kamu ve özel sektör iş birliğiyle yürütülen yeşil Ar-Ge girişimleri, teknolojik bağımsızlık açısından da stratejik bir rol oynayacaktır. Ayrıca, inovasyon çıktılarının ticarileştirilmesini kolaylaştıran patent, lisans ve standart düzenlemeleri teşvik edilmelidir.

Üçüncüsü, finansal gelişmeyi yeşil büyüme hedefleriyle uyumlu hale getirmek çok önemlidir. Bankacılık sektörü yeşil kredi ve sürdürülebilirlikle bağlantılı finansman modellerinin kullanımını genişletmeli, sermaye piyasalarında yeşil tahvil ve sukuk gibi araçlar için güvenilir standartlar

oluşturulmalıdır. Ayrıca, finansal sistemdeki çevresel risklerin şeffaf bir şekilde raporlanması, finansal istikrarı koruyacak ve kaynakların yeşil yatırımlara tahsis edilmesini hızlandıracaktır.

Sonuç olarak, yenilenebilir enerji yatırımlarının teşvik edilmesi ve düşük karbonlu sanayiye hızlı geçiş, bu araştırmanın sonuçlarıyla uyumlu temel politika önlemleridir. Yenilenebilir enerji teknolojilerini uygulayan işletmelere vergi indirimi ve üreticilere doğrudan mali destek sağlanması, bu yatırımları daha cazip hale getirebilir. Sonuç olarak, bu durum çevresel sürdürülebilirliği güçlendirecek ve Türkiye'nin yeşil ekonomik büyüme potansiyelini artıracaktır.

Kaynakça

- Abbasi, K. R., & Adedoyin, F. F. (2021). Do energy use and economic policy uncertainty affect CO2 emissions in China? Empirical evidence from the dynamic ARDL simulation approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(18), 23323–23335.
- Acaravci, A., & Ozturk, I. (2010). On the relationship between energy consumption, CO2 emissions and economic growth in Europe. *Energy*, 35(12), 5412–5420.
- Acemoglu, D., Akcigit, U., Hanley, D., & Kerr, W. (2016). Transition to clean technology. *Journal of Political Economy*, 124(1), 52–104.
- Ahmed, F., Kousar, S., Pervaiz, A., Trinidad-Segovia, J. E., del Pilar Casado-Belmonte, M., & Ahmed, W. (2022). Role of green innovation, trade and energy to promote green economic growth: A case of South Asian Nations. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(5), 6871–6885.
- Albayrak, Ö. K., Topal, S., & Çamkaya, S. (2022). The impact of economic growth, renewable energy, non-renewable energy and trade openness on the ecological footprint and forecasting in Türkiye: An case of the ARDL and NMGM forecasting model. *Alphanumeric Journal*, 10(2), 139–154.
- Anser, M. K., Apergis, N., & Syed, Q. R. (2021). Impact of economic policy uncertainty on CO2 emissions: Evidence from top ten carbon emitter countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(23), 29369–29378.
- Anwar, A., & Malik, S. (2021). Cogitating the role of technological innovation and institutional quality on environmental degradation in G-7 countries. *International Journal of Green Economics*, 15(3), 213–232.
- Anwar, A., Huong, N. T. T., Sharif, A., KilincAta, N., Çitil, M., & Demirtaş, F. (2024). Is a green world real or a dream? A look at green growth from green innovation and financial development: Evidence from fragile economies. *Geological Journal*, 59(1), 98–112.
- Borożan, D., & Borożan, B. (2022). The asymmetric effect of economic policy uncertainty on energy consumption. *Energy Efficiency*, 15(5), 28.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society Series B: Statistical Methodology*, 37(2), 149–163.
- Cai, Y., Xu, J., Ahmad, P., & Anwar, A. (2022). What drives carbon emissions in the long run? The role of renewable energy and agriculture in achieving the sustainable development goals. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 4603–4624.
- Cao, J., Law, S. H., Samad, A. R. B. A., Mohamad, W. N. B. W., Wang, J., & Yang, X. (2022). Effect of financial development and technological inno-

- vation on green growth—Analysis based on spatial Durbin model. *Journal of Cleaner Production*, 365, 132865.
- Çamkaya, S., Akça, M., & Topal, S. (2025). Türkiye’de enerji güvenliği ve jeo-politik riskin çevresel bozulma üzerindeki etkisi: Fosil malzeme ayak izi-ne dayalı çevresel Kuznets eğrisi temelli bir değerlendirme. *Sosyoekonomi*, 33(65), 361–379.
- Chen, R., Ramzan, M., Hafeez, M., & Ullah, S. (2023). Green innovation–gre-en growth nexus in BRICS: Does financial globalization matter? *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(1), 100286.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for auto-regressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427–431.
- EPU. (2025). *Economic policy uncertainty index*. <https://www.policyuncertainty.com>
- Fernandes, C. I., Veiga, P. M., Ferreira, J. J., & Hughes, M. (2021). Green growth versus economic growth: Do sustainable technology transfer and innovations lead to an imperfect choice? *Business Strategy and the Environment*, 30, 2021–2037.
- Hussain, Z., Mehmood, B., Khan, M. K., & Tsimisaraka, R. S. M. (2022). Gre-en growth, green technology, and environmental health: Evidence from high-GDP countries. *Frontiers in Public Health*, 9, 816697.
- IME (2025). *International monetary fund*. <https://data.imf.org/>
- Jahanger, A., Awan, A., Anwar, A., & Adebayo, T. S. (2023, August). Greening the Brazil, Russia, India, China and South Africa (BRICS) economies: Assessing the impact of electricity consumption, natural resources, and renewable energy on environmental footprint. *Natural Resources Forum*, 47(3), 484–503.
- Jiang, Y., Sharif, A., Anwar, A., Cong, P. T., Lelchumanan, B., Yen, V. T., & Vinh, N. T. T. (2023). Does green growth in E-7 countries depend on economic policy uncertainty, institutional quality, and renewable energy? Evidence from quantile-based regression. *Geoscience Frontiers*, 14(6), 101652.
- Kilinc-Ata, N., Camkaya, S., & Topal, S. (2025a). What role do foreign direct investment and technology play in shaping the impact on environmen-tal sustainability in newly industrialized countries (NIC)?: New evidence from wavelet quantile regression. *Sustainability*, 17(11), 4966.
- Kilinc-Ata, N., Camkaya, S., Akca, M., & Topal, S. (2025b). The impact of un-certainty in economic policy on the load capacity factors in China and the United States (US): New evidence from novel Fourier bootstrap ARDL approach. *Journal of Sustainability Research*, 7(1).

- Kuloğlu, A. (2025). Yeşil büyüme ve finansal gelişme: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kapsamlı analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (70), 107–113.
- Li, Y., Durani, F., Syed, Q. R., & Sallam, O. A. A. J. (2024). Role of minerals rent, geopolitical risk, and economic policy uncertainty in achieving green growth: Evidence from novel wavelet quantile correlation approach. *Resources Policy*, 93, 105084.
- Liu, W., & Waqas, M. (2024). Green innovation at the crossroads of financial development, resource depletion, and urbanization: Paving the way to a sustainable future from the perspective of an MM-QR approach. *Sustainability*, 16(16), 7127.
- Mehmood, S., & Kaewsaeng-on, R. (2025). Sustainability at the crossroads: What roles do renewable energy and financial development play in environmental degradation through the EKC framework? *Environment, Development and Sustainability*, 1–29.
- Mensah, C. N., Long, X., Dauda, L., Boamah, K. B., Salman, M., Appiah-Twum, F., & Tachie, A. K. (2019). Technological innovation and green growth in the Organization for Economic Cooperation and Development economies. *Journal of Cleaner Production*, 240, 118204.
- Mutascu, M. (2025). Beyond the EKC: Economic development and environmental degradation in the US. *Ecological Economics*, 232, 108567.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979–1990.
- OECD. (2011). *Towards green growth*. OECD.
- OECD. (2025). *Organisation for economic co-operation and development database*. <https://stats.oecd.org/>
- Omri, A., Daly, S., Rault, C., & Chaibi, A. (2015). Financial development, environmental quality, trade and economic growth: What causes what in MENA countries. *Energy Economics*, 48, 242–252.
- Özbek, S. (2023). Yeşil büyümenin belirleyicileri: Çin örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (40), 17–32.
- Özyakışır, D., & Çamkaya, S. (2025). Türkiye’de göçmen dövizleri ve CO2 emisyonları ilişkisi: Çevresel Kuznets eğrisi hipotezi çerçevesinde bir analiz. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(3), 63–78.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Razzaq, A., Sharif, A., Ozturk, I., & Skare, M. (2023). Asymmetric influence of digital finance, and renewable energy technology innovation on green growth in China. *Renewable Energy*, 202, 310–319.

- Rennings, K. (2000). Redefining innovation—Eco-innovation research and the contribution from ecological economics. *Ecological Economics*, 32(2), 319–332.
- Rennings, K., Ziegler, A., & Zwick, T. (2004). The effect of environmental innovations on employment changes: An econometric analysis. *Business Strategy and the Environment*, 13(6), 374–387.
- Sarkodie, S. A., Owusu, P. A., & Taden, J. (2023). Comprehensive green growth indicators across countries and territories. *Scientific Data*, 10(1), 413.
- Sohail, M. T., Ullah, S., & Majeed, M. T. (2022). Effect of policy uncertainty on green growth in high-polluting economies. *Journal of Cleaner Production*, 380, 135043.
- Syed, Q. R., & Bouri, E. (2022). Impact of economic policy uncertainty on CO2 emissions in the US: Evidence from bootstrap ARDL approach. *Journal of Public Affairs*, 22(3), e2595.
- Şahin, B. Ş. (2025). Finansal piyasaların yeşil büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örnekleminde ampirik bulgular. *Journal of Research in Business*, 10(1), 147–165.
- Teklie, D. K., & Yağmur, M. H. (2024). The role of green innovation, renewable energy, and institutional quality in promoting green growth: Evidence from African countries. *Sustainability*, 16(14), 6166.
- Topal, S. (2024). LCC hipotezi çerçevesinde Türkiye’de kirlilik sığınağı ve kirlilik hale hipotezlerinin sınanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(2), 418–436.
- Ullah, S., Ozturk, I., Majeed, M. T., & Ahmad, W. (2021). Do technological innovations have symmetric or asymmetric effects on environmental quality? Evidence from Pakistan. *Journal of Cleaner Production*, 316, 128239.
- Ulucak, R. (2020). How do environmental technologies affect green growth? Evidence from BRICS economies. *Science of the Total Environment*, 712, 136504.
- Wang, K. H., Su, C. W., Umar, M., & Lobonț, O. R. (2022a). Oil price shocks, economic policy uncertainty, and green finance: A case of China. *Technological and Economic Development of Economy*, 29(2), 500–517.
- Wang, Q., Xiao, K., & Lu, Z. (2020). Does economic policy uncertainty affect CO2 emissions? Empirical evidence from the United States. *Sustainability*, 12(21), 9108.
- Wang, X., Xu, Z., Qin, Y., & Skare, M. (2022b). Innovation, the knowledge economy, and green growth: Is knowledge-intensive growth really environmentally friendly? *Energy Economics*, 115, 106331.
- Yang, X., Chen, H., Li, B., Jia, D., & Ahmad, M. (2025). The relationship between artificial intelligence, geopolitical risk, and green growth: Exp-

loring the moderating role of green finance and energy technology. *Tech-nological Forecasting and Social Change*, 217, 124135.

Yikun, Z., Leong, L. W., Abu-Rumman, A., Shraah, A. A., & Hishan, S. S. (2023). Green growth, governance, and green technology innovation: How effective towards SDGs in G7 countries? *Economic Research-Eko-nomska Istraživanja*, 36(2).

Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Dış Ticaretin Genel Yapısı ve Ara Malı İthalatına Bağımlılık

Erkan Tokucu¹

GİRİŞ

Diğer malların ve hizmetlerin üretilmesinde kullanılan mallar şeklinde tanımlanan ara malları bir ekonomide üretimin sürekliliği ve maliyet yapısının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sürdürülebilir ve istikrarlı bir sanayi yapısının inşa edilebilmesi üretimde kullanılan girdilerin temininde zorlukların olmaması ya da temininin çok maliyetli olmaması gerekir. Dünya üretim ağlarındaki ve ticaret yapısındaki değişimle birlikte bir ülkedeki üretim artık sadece o ülkedeki ara malları ile değil uluslararası piyasalardan ithal edilen ara malları ile yapılmaktadır ki bu durum ara mallarının hem üretimdeki hem de ticaretteki önemini (Ulu, 2013) her geçen gün artırmaktadır. Hatta bu şekilde ara malı kullanımının artmasının verimliliği ve teknoloji transferini de artırdığı ileri sürülmektedir. Küresel değer zincirlerine katılım olarak adlandırılan bu süreç ülkelerdeki üretim yapısının yurt dışıyla daha fazla bağlantılı hale gelmesine yol açmaktadır (Sturgeon & Memedovic, 2010). Verimlilik artışı ve teknoloji transferi gibi olumlu yanları olmasına rağmen yüksek oranda ithal ara malı kullanımının da beraberinde getirdiği makroekonomik olumsuz sonuçlara da dikkat etmek gerekmektedir. Cari açık, dış şoklara karşı savunmasız kalma, uluslararası piyasalarda girdi tedarikinde yaşanacak problemlerin ülke içindeki üretimi olumsuz etkilemesi, kur şoklarından kaynaklı olarak enflasyonun yükselmesi vb. birçok makroekonomik istikrarsızlık ara malı ithalatına bağımlılığın ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçlardır.

1 Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, İİBE, İktisat Bölümü, ORCID ID: 0000-0002-9307-7589
erkan.tokucu@gmail.com

1980'lerin başlarında tüm dünyada etkili olan neo-liberal politikalar, ülkeler arasındaki mal, hizmet ve sermaye akımlarının önündeki engelleri kaldırarak küreselleşme eğilimlerinin hızlanmasında neden olmuştur. Uluslararası ticaret ve sermaye akımları bu gelişmeler neticesinde artmış ve bu durum ara malı ithalatına da yansımıştır. Artan küreselleşmeyle birlikte mal ve hizmetlerin üretiminde küresel değer zincirleri ağı oluşmaya başlamış ve her ülke bu değer zincirine bir şekilde bağlanmıştır. Nihai mal üretiminin her bir aşamasının farklı ülkelerde gerçekleşmesi üretimin coğrafi olarak parçalanmasına neden olmuş, ülkeler gelişmişlik düzeylerine göre bu parçalanmış üretim yapısı içerisindeki yerlerini almıştır. Bazı ülkeler teknolojik gelişmişlik düzeylerine göre yüksek katma değer üreterek küresel değer zincirine bağlanmışken bazı ülkeler sahip oldukları düşük teknolojik düzeylerden dolayı düşük katma değerli mal üretimindeki değer zincirine bağlanmıştır.

Türkiye de dünyadaki birçok ülke gibi, 1980 sonrası dönemde neo-liberal politikalarla geçiş yapan ülkeler arasına katılmış ve ihracata dayalı büyüme stratejisini benimsemiştir. Neo-liberal politikalar çerçevesinde devletin ekonomi içerisindeki payının azaltılması hedeflenmiş ve bu bağlamda özelleştirme uygulamalarına hız verilmiştir. Ancak Türk imalat sanayi henüz dış piyasalarla rekabet edebilecek olgunluğa erişmeden, reel sektör ve finansal sektör yeterli bir olgunluğa ulaşmadan ekonominin dış rekabete açılması Rodrik (1990)'ın de altını çizdiği üzere erken liberalleşme hareketidir. Ekonomiyi dış rekabet karşısında zayıf kalmış ve krizlere açık bir konuma gelmiştir.

1980 sonrası dönem tüm dünyada liberal rüzgarların estiği ve küreselleşme dalgasının yayıldığı dönemdir. Bu rüzgârın etkisiyle birçok ülke dış ticaretin önündeki engelleri kaldırmış ve mal ve hizmet ticareti küresel çapta artmaya başlamıştır. Bununla beraber özellikle çok uluslu şirketlerin etkisiyle üretim faaliyetleri coğrafi olarak ülkeler arasında yayılmaya başlamış ve nihai ürünler birçok ülkenin üretimin farklı aşamalarında sürece dahil olmasıyla üretilir olmuştur. Küresel değer zinciri olarak adlandırılan bu süreç ülkeler arasında endüstri içi ticaretin artmasına ve bu bağlamda ara malı ticaretinin de giderek artmasına yol açmıştır. Ülkeler aynı anda bazı ara mallarının hem ithalatçısı hem de ihracatçısı konumuna gelmiştir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye de uluslararası bu sürece eklemlenmiş ve dış ticaret yapısı, ara malı ithalatının ve ihracatının yoğun olduğu bir yapıya bürünmüştür.

Türkiye hem imalat sanayi henüz gelişmeden ihracata dayalı bir üretim ve büyüme modeline geçmesi hem de orta, orta düşük ve orta yüksek teknoloji mal üretiminde uzmanlaştığı için küresel değer zincirlerine düşük

katma değerli ürünler üzerinden bağlanmıştır. Bu durum imalat sanayindeki üretimin büyük oranda ithalata dayalı bir şekilde gerçekleştirilmesini adeta zorunlu kılmış ve hem yurt içine yönelik hem de ihracata yönelik üretimin yapısal bir şekilde ithal ara girdiye bağımlı olmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada Türkiye'nin ihracatı ve ithalatına özellikle imalat sanayi üzerinden yakından bakılarak mevcut durum analizi yapılacaktır. Ara malları ithalatına bağımlı olmanın nedenleri ve ara malı ithalatına bağımlılığın ekonomide yol açabileceği sorunlara değinilecek ve ara malları ithalatına bağımlılığın azaltılabilmesi için bazı politika önerilerinde bulunulacaktır.

Bu çalışma, ara malı ithalatına bağımlılığı yalnızca dış ticaret verileri üzerinden değil, aynı zamanda sanayileşme dinamikleri, küresel değer zinciri konumlanması ve teknolojik uzmanlaşma düzeyi bağlamında ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel iddiası, Türkiye'de ihracata dayalı büyüme modelinin ara malı ithalatına yüksek bağımlılık nedeniyle sürdürülebilir bir sanayi yapısı üretemediği ve bu durumun cari açık, verimlilik ve sanayi rekabet gücü üzerinde yapısal baskılar yarattığıdır.

Bu çalışma, ara malı ithalatına bağımlılığı dış ticaret ve üretim yapısının mevcut gerçekliği üzerinden analiz etmektedir. Dolayısıyla çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinin dış ticaret kompozisyonunu, teknoloji düzeyini ve küresel değer zincirlerindeki konumunu nesnel biçimde ortaya koymak ve politika tartışmaları için analitik bir zemin oluşturmaktır.

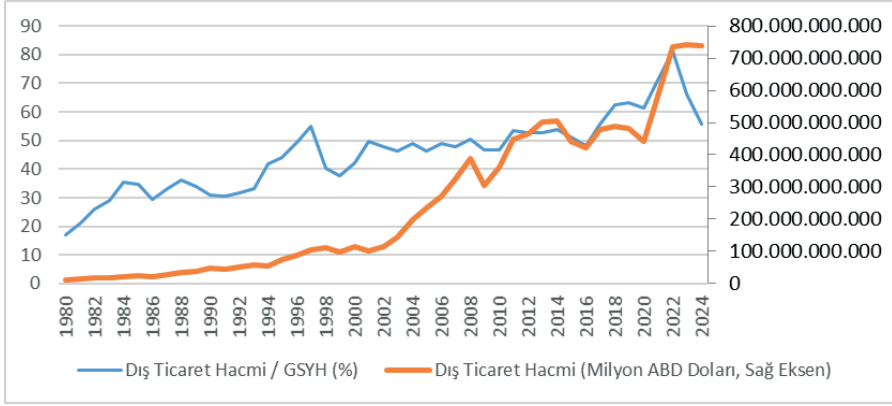
1. 1980 SONRASI DÖNEMDE İHRACATA DAYALI BÜYÜME STRATEJİSİNE GEÇİŞ VE DIŞ TİCARETİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Türkiye 1980 sonrası dönemde, 1960-1980 yılları arasında takip ettiği ithal ikameci büyüme modelinden, hem 1970'lerin sonlarında yaşanan enflasyon ve dış denge sorunlarından dolayı (Şenses & Kırım, 1991) hem de neoliberal politikalardan dolayı ihracata dayalı sanayileşme ve büyüme stratejisine geçiş yapmıştır. 1980 sonrası dönem tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de neoliberal politikaların hâkim olduğu dönemdir ve bu dönemde Türkiye zamanın ruhuna uyarak uluslararası yeni iş bölümüne entegre olmuştur (Öztürk vd., 2008; Kolsuz & Yeldan, 2014). Benimsenen yeni iktisat politikası gereği ihracata dayalı büyüme politikaları desteklenmiş ve yabancı sermaye girişi teşvik edilmiştir (Uçkaç, 2010; Çetin & Savrul, 2016). 1989 tarihli 32 Sayılı Kanun Hükmünde kararname ile Türk lirası konvertibl paralar arasına katılmış ve tam sermaye hareketliliği sağlanmıştır (Apaydın & Açıkalın, 2015).

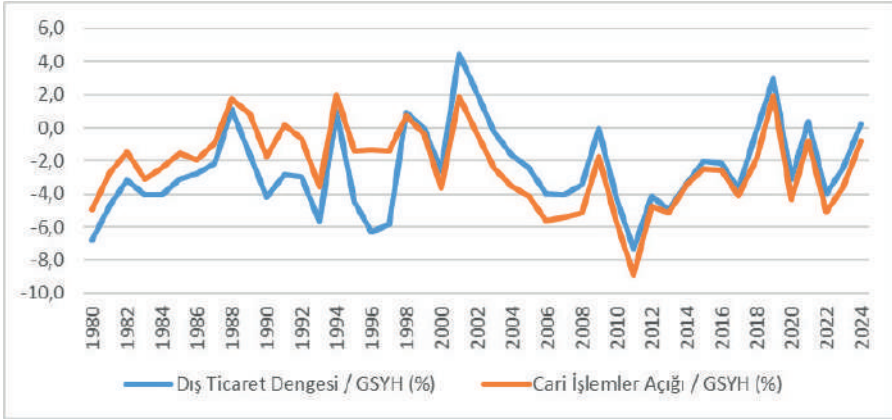
Yeni modelin gerekleri olarak devletin ekonomi içerisindeki payının azaltılması hedeflenmiş ve bu amaçla özelleştirme uygulamaları hız kazanmıştır. Devletin ekonomi içerisindeki payının azaltılarak özel sektör için alan açılması ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesi Kazgan'a (2008) göre IMF ve Dünya Bankası tarafından gelişmekte olan ülkeler için zorunlu kıldığı politikalar. Bu bağlamda 24 Ocak 1980 Kararlarıyla birlikte finansal serbestleşmeyi sağlayacak, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandıracak yasal düzenlemelerle yapısal reformlar yapılmıştır. 1980'li yıllarında sonlarına doğru gümrük tarifelerinin düşürülmesi ve kotaların kaldırılması gibi uygulamalar ithalatın kolaylaştırılmasını sağlamıştır (Apaydın & Açıkalin, 2015).

1980'li yıllar iktisat politikası araçlarının çeşitlendirildiği yıllardır aynı zamanda. Esnek döviz kuruna geçilmesi, ithalat ve ihracat üzerindeki kontrollerin gevşetilmesi, Merkez Bankasının açık piyasa işlemlerine başlaması, yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve ekonomide özel kesimin daha fazla yatırım yapması için yap-işlet-devret modelinin hayata geçirilmesi iktisat politikası araçlarındaki çeşitlendirmeyi göstermektedir (Şiriner & Doğru, 2008).

24 Ocak Kararlarının ardından serbest piyasaya geçiş için atılan adımlar dış ticarete olumlu yansımaya başlamış ve 1980'lerle beraber artan dış ticaret 1990'lardan itibaren daha da hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Grafik 1, Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dönemde giderek artan bir şekilde dış ticarete bağımlı hale geldiğini açıkça göstermektedir. Dış ticaret hacminin yalnızca mutlak olarak değil, GSYH içindeki payı itibarıyla da artması, ekonominin *'dışa açıklık oranı'*nın yükseldiğini ve büyümenin iç dinamiklerden ziyade giderek daha fazla dış ticaret ve dış talep üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, literatürde sıklıkla vurgulanan "ihracata dayalı büyüme" modelinin Türkiye özelindeki yansıması olarak değerlendirilebilir.

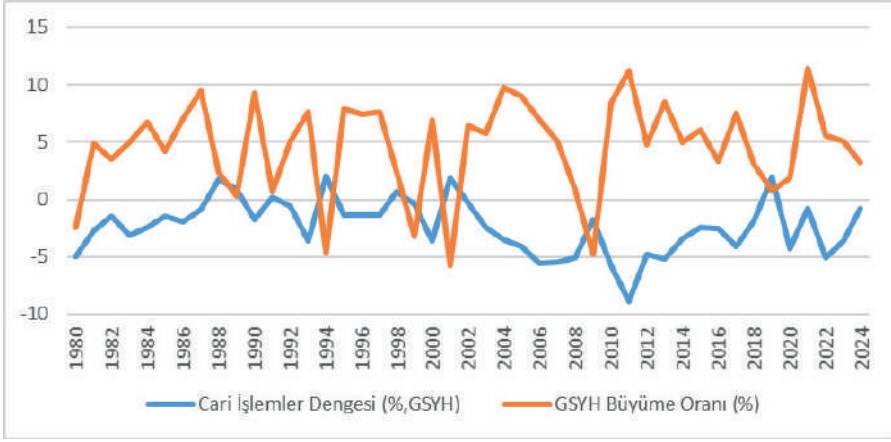
Grafik 1: 1980 Sonrası Dış Ticaret Hacmi ve GSYH'ya Oranı**Kaynak: TÜİK ve Dünya Bankası**

1980 sonrası dönemde uygulanan liberal politikalarla dış ticaret hacminde ciddi artışlar gözlenmiştir. Bununla birlikte dış ticaret açığının ve cari açık rakamının da hızla arttığı gözlenmektedir (Grafik 2). Bu bulgu, dış ticaretin niceliksel olarak büyümesine karşın niteliksel bir iyileşmenin sağlanmadığını ve ihracat artışlarının ithalat artışlarını dengeleyemediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sadece dış ticaretin miktar olarak artması ya da GSYH'ya oran olarak artması dış ticaretin ülke ekonomisine katkısını göstermesi açısından yeterli değildir. Süreklilik arz eden dış açıklar, Türkiye ekonomisinin büyüme sürecinde dış tasarruflara bağımlı hale geldiğini ve bu durumun kırılganlığı artırdığını göstermektedir. Ayrıca devamlı bir dış açığın ya da cari açığın var olması bu açığın finansmanı sorununu yani dış borçlanma sorununu gündeme getirecektir ki bu da iç tasarruf oranları düşük olan Türkiye ekonomisinde devamlı bir şekilde yüksek döviz talebinin oluşmasına neden olacaktır. Türkiye ekonomisinde yüksek döviz talebine bu açıdan da bakmak gerekmektedir.

Grafik 2: Dış Ticaret Dengesi ve Cari Açık**Kaynak: TÜİK ve Dünya Bankası**

Dış ticaret dengesinin ve cari açığın milli gelire oranlarına bakıldığında 1980 sonrası dönemde bazı yıllar hariç bu oranların devamlı negatif olduğu görülecektir (Grafik 2). Dış ticaret dengesinin ve cari işlemlerin pozitifte döndüğü yıllar genellikle kriz yıllarıdır. 1994 krizi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin yaşandığı yıllarda ekonomideki daralmaya bağlı olarak dış ticarete de daralmalar yaşanmış ve bu durum dış açığın azalmasına neden olmuştur. Grafik 2, son yıllarda cari açığa iyileşmenin olduğunu göstermektedir ancak bu duruma Grafik 1’le birlikte bakıldığında cari işlemler açığındaki azalmanın aslında dış ticaret hacminin GSYH’ya oranındaki azalmaya eşlik ettiği görülecektir. Yani cari işlemler açığının azalmasının ve dış dengedeki iyileşmenin nedeni ihracatın ithalattan daha hızlı artması değil, ithalatın azalması ve ihracatın da oldukça yavaşlamasıdır.

Grafik 3: Büyüme Oranları ve Cari İşlemler Dengesi

Kaynak: TÜİK ve Dünya Bankası

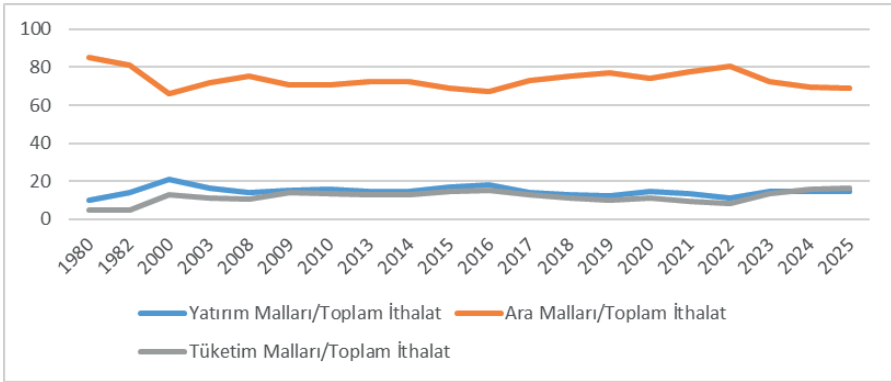
Dış ticaret açısından dikkat çeken bir başka durum da ekonominin büyüme oranlarıyla cari açık rakamları arasındaki korelasyondur. Grafik (3)'ten de görüleceği üzere, büyüme oranlarının yüksek olduğu yıllarda cari işlemler açığı artmakta (negatif değerler almakta), buna karşılık büyüme oranlarının düştüğü yıllarda ise cari işlemler açığı azalmaktadır. 1994 yılında yaşanan krizde, 2000'li yılların başında yaşanan krizlerde ve 2008 küresel finans krizinde büyüme oranlarındaki sert düşüşler aynı dönemlerde cari işlemler açığının toparlanmasına ve azalmasına neden olmuştur. Bu hızlı toparlanma döneminde dış ticaret rakamları da hızla artmış ve bu artışa dış ticaret açığı ve cari açık da eşlik etmiştir (Çetin & Savrul, 2016). Ekonominin büyüdüğü dönemlerde cari açığın artması, buna karşılık durgunluk ve kriz dönemlerinde cari açığın azalması, büyümenin yapısal olarak ithalat bağımlı bir nitelik taşıdığını göstermektedir. Bu durum literatürde “büyüme–cari açık ikilemi” olarak adlandırılan yapıya işaret etmekte ve sürdürülebilir büyüme açısından önemli bir yapısal sorunu ortaya koymaktadır.

2. İTHALATIN VE İHRACATIN MAL GRUPLARINA GÖRE GÖRÜNÜMÜ

İthalatın alt kalemlerine bakıldığında üretim sürecinde kullanılan ara malları ithalatının toplam ithalat içerisinde oldukça yüksek bir orana tekabül ettiği görülmektedir (Grafik 4). Grafik 4'ten de açıkça görüldüğü üzere tüketim malları ve yatırım malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranları düşüken ara malları ithalatının toplam ithalat içerisindeki oranı 1980 sonrası dönemin tamamında oldukça yüksektir. Ara malları ithalatına

enerji de dahildir ki enerji burada %25'lik bir orana sahiptir. Yani enerji hariç ara malı ithalatına bakıldığında da oran yine %50'ler gibi yüksek bir seviyeye tekabül etmektedir. Ara malları bilindiği üzere üretimin temel girdilerinden birisidir ki ara malları ithalatının toplam ithalatta yüksek bir orana tekabül etmesi, Türkiye ekonomisinde üretimin büyük oranda ara malı ithalatına bağımlı olduğunu, sanayinin yerli girdi üretme kapasitesinin sınırlı kaldığını ve ekonominin dış şoklara açık hale geldiğini göstermektedir.

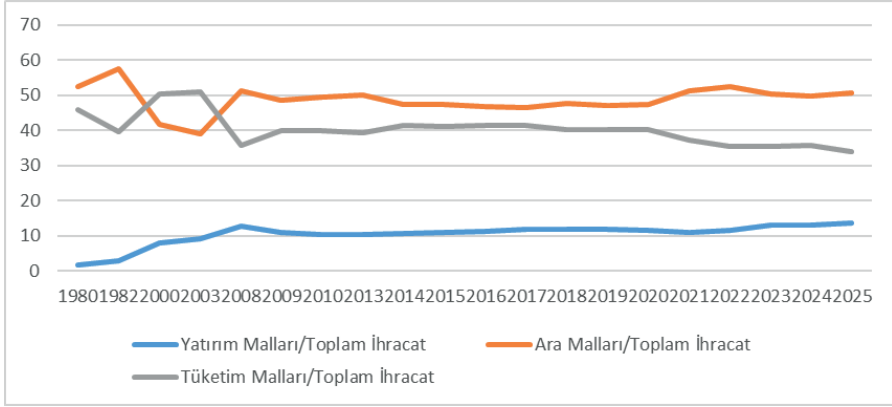
Grafik 4: İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK ve Dünya Bankası

İhracata bakıldığında da benzer bir durumun olduğu görülmektedir (Grafik 5). Toplam ihracat içerisinde ara malları ihracatı 1980 sonrası dönemin tamamında toplam ihracatın %50'si civarındadır. Yatırım malları ihracatının toplam ihracat içerisindeki oranı 2020'li yıllara kadar %40'lar ve biraz üzerinde iken pandemiden sonraki dönemde düşme eğilimine girmiş ve %30'lara doğru inmiştir. Grafik 5, Türkiye'nin ihraç ettiği ürün kompozisyonunun da ağırlıklı olarak ara mallarından oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, ihracatın niceliksel olarak artmasına rağmen, katma değer düzeyinin sınırlı kaldığını ve üretim sürecinde yaratılan gelirin önemli bir kısmının ithal girdiler yoluyla yurt dışına aktarıldığını düşündürmektedir.

Grafik 5: İhracatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%)

Kaynak: TÜİK ve Dünya Bankası

Grafik 4 ve Grafik 5 bir arada düşünüldüğünde ortaya şöyle bir resim çıkmaktadır: Türkiye ekonomisinde dış ticaret ara malı ithalatı ve ara malı ihracatı üzerinden yapılmaktadır ve ekonomide üretim ve ihracat büyük oranda ara malı ithalatına bağımlı bir hale gelmiştir. İthalatın ihracattan daha yüksek olduğu gerçeğiyle birlikte resim daha da kötüleşmektedir; ekonomide büyüme ve ihracat büyük oranda ara malı ithalatına bağımlıdır. Büyümenin arttığı yıllarda ithalat ve ihracat birlikte artacak, artan ithalat ve ihracat daha çok ara malı ithalatı ve ihracatı olacak, ithalat ihracattan daha büyük olduğu için ekonomik büyüme ile birlikte cari açık sorunu gündeme gelecek ve artan cari açığın finansmanı için yabancı tasarruflara talep artacak bu da döviz talebinin ve dolayısıyla kurun yükselmesine neden olacaktır. 1980 sonrası hayata geçirilen ihracata dayalı büyüme modelinin ara malı ithalatına yüksek bağımlılıktan dolayı sağlıklı bir şekilde işlemediği ve devamlı bir şekilde dış açık ve cari açık ürettiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

3. İTHALATIN VE İHRACATIN FASILLARA GÖRE GÖRÜNÜMÜ

İhracata ve ithalata daha yakından, fasıllar bazında bakıldığında, ihraç edilen ve ithal edilen ilk 20 ürünün sıralamaları değişmekle birlikte neredeyse aynı oldukları görülmektedir. Genel ticaret sistemine göre en çok ithalatı yapılan ilk 20 ürün Tablo (1)'de, en çok ihracatı yapılan ilk 20 ürün ise Tablo (2)'de yer almaktadır.

İthalatta 27 fasıl numarası ile mineral yakıtlar ve yağların ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Onu kazanlar, makineler ve mekanik cihazlar kalemi

takip etmekte, daha sonra sırasıyla kıymetli metaller ve taşlar, motorlu kara taşıtları, elektrikli makine ve cihazlar ve diğer fasıllar takip etmektedir. Yine ilk 20 içerisinde eczacılık ürünleri, organik kimyasal ürünler, gemiler ve suda yüzen taşıtlar gibi başlıklar da listede yer almaktadır.

En çok ihracatı yapılan ilk 20 ürüne bakıldığında da (Tablo 2) ilk sırada motorlu kara taşıtları ve traktörlerin geldiği, kazanlar ve makinelerin ikinci sırada yer aldığı ve elektrikli makine ve cihazların, mineral yakıtlar ve yağların sırayı takip ettiği göze çarpmaktadır.

Tablo 1: Genel Ticaret Sistemine Göre En Çok İthalatı Yapılan İlk 20 Fasıllar (2024-2025)

1	27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar
2	84	Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları
3	71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar
4	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı
5	85	Elektrikli makine ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı
6	72	Demir ve çelik
7	39	Plastikler ve mamulleri
8	29	Organik kimyasal ürünler
9	74	Bakır ve bakırdan eşya
10	30	Eczacılık ürünleri
11	90	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar, tıbbi, cerrahi alet ve cihazlar, bunların aksam, parça ve aksesuarı
12	76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya
13	88	Hava taşıtları, uzay taşıtları ve bunların aksam ve parçalar
14	73	Demir veya çelikten eşya
15	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya
16	89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar
17	38	Muhtelif kimyasal maddeler (biodizel, yangın söndürme maddeleri, dezenfektanlar, haşarat öldürücüler, vb.)
18	23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri, hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
19	15	Hayvansal, bitkisel veya mikrobiyal katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanma ürünleri; hazır yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar
20	12	Yağlı tohum ve meyveler, muhtelif tane, tohum ve meyveler, sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler, saman ve kaba yem

Kaynak: TUIK, Dış Ticaret İstatistikleri

İki tabloya birlikte dikkatli bakıldığında, ilk 20 ürünün neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Türkiye, sıralamada yer alan ürünlerin ithalatını yaparak, ki bunların büyük çoğunluğu ara mallardır, bunları işlemekte ve tekrar aynı şekilde farklı ülkelere satmaktadır. Listede yer alan bu ürünler üzerinde bir uzmanlaşmanın olduğu görülmektedir. Örneğin ithalat sıralamasında ikinci sırada yer alan kazanlar ve makineler ihracat sıralamasında da ikinci sırada yer almaktadır. Yine ithalat sıralamasında dördüncü sırada yer alan motorlu kara taşıtları ihracat sıralamasında birinci sırada yer almaktadır. Benzer şekilde ithalat sıralamasında on altıncı sırada yer alan gemiler ve suda yüzen taşıtlar, ihracat sıralamasında on beşinci sırada yer almaktadır.

Tablo 2: Genel Ticaret Sistemine Göre En Çok İhracat Yapılan İlk 20 Fasl (2024-2025)

1	87	Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler ve diğer kara taşıtları, bunların aksam, parça, aksesuarı
2	84	Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler, nükleer reaktörler, bunların aksam ve parçaları
3	85	Elektrikli makina ve cihazlar, ses kaydetme-verme, televizyon görüntü-ses kaydetme-verme cihazları, aksam-parça-aksesuarı
4	39	Plastikler ve mamulleri
5	27	Mineral yakıtlar, mineral yağlar ve bunların damıtılmasından elde edilen ürünler, bitümenli maddeler, mineral mumlar
6	71	Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, inciler, taklit mücevherci eşyası, metal paralar
7	61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı
8	72	Demir ve çelik
9	73	Demir veya çelikten eşya
10	8	Yenilen meyveler ve sert kabuklu meyveler
11	62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı
12	76	Alüminyum ve alüminyumdan eşya
13	94	Mobilyalar, yatak takımları, aydınlatma cihazları, reklam lambaları, ışıklı tabelalar vb., prefabrik yapılar
14	93	Silahlar ve mühimmat, bunların aksam, parça ve aksesuarı
15	89	Gemiler ve suda yüzen taşıt ve araçlar
16	74	Bakır ve bakırdan eşya
17	40	Kauçuk ve kauçuktan eşya
18	20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
19	25	Tuz, küllük, topraklar ve taşlar, alçılar, kireçler ve çimento
20	57	Hahırlar ve diğer dokumaya elverişli maddelerden yer kaplamaları

Kaynak: TUIK, Dış Ticaret İstatistikleri

Her iki tablo, imalat sanayinin ara mallarını ithal eden ve bu ürünleri işleyerek tekrar büyük oranda bu malları ihraç eden bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Tablolar yukarıdaki grafiklerle bir arada okunduğunda dış ticaret yapımızın yapısal durumu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre dış ticarete ara malı ithalatı ve ihracatı üzerinde uzmanlaşmış imalat sanayi ağırlıklı bir yapının söz konusu olduğu söylenebilir.

4. İTHALAT VE İHRACATIN TEKNOLOJİ YOĞUNLUĞUNA GÖRE GÖRÜNÜMÜ

İmalat sanayi ürünlerinin ticaretinin teknoloji yoğunluğuna göre incelenmesi dış ticaretin yapısal resminin daha da netleşmesini sağlayacaktır. Tablo 3, imalat sanayi ürünlerinin teknolojik yoğunluğuna göre ne durumda olduklarını ortaya koymaktadır.

Yüksek teknolojlili imalat sanayi ürünlerinin oranının 2025 yılı Ekim ayı itibarıyla %3.6 olduğu görülmektedir. Bu oran oldukça düşüktür. Yüksek teknolojlili imalat sanayi ürünlerinin ithalat içerisindeki oranı da %11.5 gibi düşük bir orana tekabül etmektedir. Orta düşük ve orta yüksek teknolojlili ürünler üzerinden bakıldığında ise hem ihracatta hem de ithalatta bu ürünlerin oldukça önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Düşük teknoloji yoğunluğu açısından bakıldığında ise bu ürünlerin ihracat içerisinde yaklaşık %30'lara vardığı görülmektedir. Düşük teknolojlili ürünlerin ithalat içerisindeki oranı ise %12.6 ile daha düşük bir orana sahiptir.

Tablo 3: Teknoloji Yoğunluğuna Göre İmalat Sanayi Ürünleri Dış Ticareti, Ekim 2025 (%)

Teknoloji Yoğunluğu	İhracattaki Oranı (%)	İthalattaki Oran (%)
Yüksek Teknolojlili Ürünler	3,6	11,5
Orta Yüksek Teknolojlili Ürünler	39,1	44,3
Orta Düşük Teknolojlili Ürünler	27,8	31,6
Düşük Teknolojlili Ürünler	29,4	12,6

Kaynak: TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, Ekim 2025 Tarihli Haber Bülteni

Bu sonuçlar Türkiye'nin büyük oranda düşük ve orta teknolojlili ürünlerde uzmanlaştığını hem ithalatta hem de ihracatta yüksek teknolojlili ürünleri yani yüksek katma değerli ürünleri üretmekten oldukça uzak olduğunu göstermektedir. Endüstri 4.0 çağında ve yapay zekanın birçok alanda giderek hakimiyetini artırdığı bir dönemde yüksek teknolojlili ürünlerin hem ihracat hem de ithalat içerisinde düşük bir yer edinmesi ekonominin yapısal yetersizliğini net bir şekilde gözler önüne sermektedir.

5. DIŞ TİCARETTE ARA MALI İTHALATINA BAĞIMLILIK

5.1. Ara Malı İthalatına Bağımlılığın Nedenleri

Küresel ekonominin 1980 sonrası dönemde yaşadığı dönüşüm üretimde dikey uzmanlaşma olarak adlandırılan durumun ortaya çıkmasına yol açmış ve dikey uzmanlaşmanın bir sonucu olarak da ülkeler arasında ara malı ticaretinin artmasına neden olmuştur. Yurt içi talebin karşılanması ve ihraç ürünlerinin üretilmesi amacıyla ithal ara mal kullanmanın ülke ekonomisine sağlayacağı bir takım pozitif katkılar ya da avantajlar olacaktır ki aşağıda sıralanan avantajlardan dolayı ülkeler ara malı ithalatına daha çok yönelmektedir (Yalçın, 2024; Saygılı vd., 2009; Özgür & Zambak, 2019):

- Üretim girdilerinde çeşitliliğin ürün kalitesine yansması ile teknolojik ilerlemenin ve yeniliklerin yaygınlaşması
- Nihai alıcıların ürünlerin üretiminde kullanılmasını istediği standart ve markadaki girdilerin yurt içinden temin edilememesi dolayısıyla ithal edilerek ihracatın gerçekleştirilmesi
- Verimlilikte yaşanan artış sonucunda ülkelerin ihracat pazarlarında daha rekabetçi bir konuma kavuşmaları
- Düşük maliyetli ithal girdi kullanımının ürün fiyatlarına olumlu yansması
- Küçük firmaların küresel değer zincirlerine katılımlarına katkı sağlaması
- Rekabet baskısı ve elde edilecek rekabet avantajı

olarak sıralanabilir.

İthal girdi kullanımının bu tür olumlu etkileri olmakla birlikte bağımlılık düzeyinde ithal girdi kullanımının ekonomiye vereceği zararlar da söz konusudur. Toplam talep ya da üretim içerisinde ithal bileşenlerin yüksek olması durumu olarak ifade edilen ithalat bağımlılığı büyümenin önündeki en büyük engellerden birisi olabilir. Yüksek ithal girdi bağımlılığı ülkede kur riskini artırarak ekonomiyi kur ataklarına maruz bırakabilir. Yükselen kurlar, ithal girdi fiyatlarını yükselteceği ve bu fiyat artışlarının üretim maliyetlerine yansıtacağı için enflasyonu artıran ana unsurlardan birisi olabilir.

Yülek ve Yağmur (2018) On Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde hazırladıkları özel ihtisas komisyonu raporunda Türkiye’de sanayi sektörünün ithal bağımlılığının çok yüksek olduğu, hem iç talebin karşılanması için yapılacak üretim hem de ihracata yönelik üretim için ithal ara malı talebinin yapıldığı ve ithal edilen bu ara mallarına düşük ve orta teknoloji seviyede

katma değer eklenerek ihraç edildiği ifade edilmektedir. Bu durum aslında literatürde endüstri içi ticaret olarak bilinen durumun bir neticesidir ki Yükseler ve Türkkan (2006), dünya genelinde üretim sistemlerindeki değişimin etkisiyle birlikte ülkelerin aynı sektörde hem ithalatçı hem de ihracatçı olduklarını ifade etmektedirler. Nitekim yukarıda yer alan ve genel ticaret sistemine göre en çok ihracatı ve ithalatı yapılan ilk 20 faslı gösteren Tablo 1 ve Tablo 2 bu durumu çok net bir şekilde göstermektedir: hem ihracatta hem de ithalatta ilk 20 faslı gösteren kategorilerin ihracat ve ithalattaki sıralaması değişse de benzer fasıllar arasında ihracat ve ithalatın yapıldığı görülmektedir.

Merkez Bankası bünyesinde yürütülen bir araştırma projesinde (Saygılı vd., 2009) Türkiye ekonomisi özelinde ithal ara mal bağımlılığına yol açan nedenler incelenmiş ve aşağıda maddeler halinde sıralanan nedenlerin ön planda olduğu raporlanmıştır:

- Yurt içerisinde üretilen ara mallarının ve yatırım mallarının fiyatlarının dış pazarlara nazaran daha yüksek olması
- Yurt içinde üretilen ara mallarının kalitelerinin düşük olması
- Talep edilen ara mallarının yurt içi üretiminin ya olmaması ya da talebi karşılayacak düzeyde olmaması
- Üretim teknolojilerindeki değişim
- Küresel üretim zincirleri (küresel değer zincirleri) ve yabancı sermayeli şirketler
- Finansman yetersizlikleri
- Üretimin sektörel yapısındaki değişim
- Firmaların üretim desenindeki değişim

2018 yılında yapılan bir çalışmada (Kundak & Aydoğuş) sabit sermaye yatırımlarının, döviz kurunun ve GSYH'daki artışların imalat sanayiinde uzun dönemde ithalata olan bağımlılığı artırdığı bulunmuştur. Yükseler ve Türkkan, enerji fiyatlarındaki yükselişlerin ve Gümrük Birliği sürecinin de ithalata olan bağımlılığı artırdığını ifade etmektedirler. Türkiye'de ara malı ithalatına bağımlı hale getiren unsurlardan birisi de Kolsuz ve Yeldan (2014)'a göre 2001 yılında yaşanan krizdir; krizden dolayı *yatay ve dikey ara malı bağlantılarında yaşanan tahribata bağlı olarak* imalat sanayiinde ithalata bağımlılık daha da artmıştır.

Türkiye'de hangi üretim alanlarında ithalata bağımlılık daha yüksektir? Genel ticaret sistemine göre en çok ithalatı yapılan ilk 20 faslı gösteren Tablo

1, aslında bu konu hakkında bilgi vermektedir. Kazanlar, makinalar, mekanik cihaz ve aletler ve tüm bunların aksam ve parçaları, motorlu kara taşıtları ve bunların aksamaları, televizyon ve bilgisayar gibi tüketici elektroniği ürünleri, ana metal ve işlenmiş metal ürünleri, petro-kimya ve ilaç ürünleri ilk göze çarpan ürünlerdir. Bu ürünlerin üretildiği sektörlerin önemli bir özelliği Saygılı vd. (2009)'nin de altını çizdikleri üzere *“sermaye yoğun üretim teknolojilerine sahip olmaları ve ölçek ekonomilerinin güçlü olmasıdır”*. İmalat sanayiinde ithal girdi bağımlılığını araştıran Yükseler ve Türkan (2006) TÜİK tarafından yayınlanan 1998 yılı Input-Output (Girdi-Çıktı) Tablosunu kullanarak üretimin ithal girdi bağımlılığını incelenmişlerdir. Çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre ana metal, mobilya, kok kömürü, petrol ürünleri, optik cihazlar, elektrikli makine ve kauçuk imalatı sektörleri ithal girdinin en çok kullanıldığı sektörlerdir. Benzer bir çalışma Ünal (2020) tarafından yapılmış ve bilgisayar, elektronik ve optik ürünlerle otomotiv sektörlerinde ithalata bağımlılığın oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5.2. Ara Malı İthalatına Bağımlılığın Ekonomi Üzerindeki Olası Etkileri

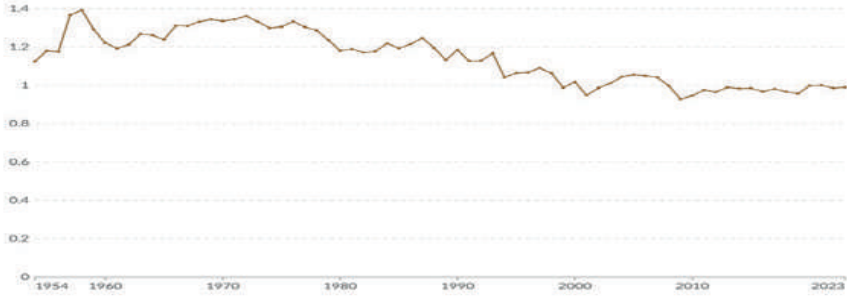
1980 sonrasında neo-liberal politikaları benimsenerek serbest piyasa ekonomisine geçilmesi ve 1989 yılındaki 32 sayılı kararla tam konvertibiliteye geçilerek ekonominin tamamen dışa açılması 1990'lı yıllarda birçok problemin yaşanmasına neden olmuştur. Problemler sadece bazı sektörlerde değil ekonominin geneline yayılan problemlerdir ve hatta 1994 krizi, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin de dışa açık ihracata dayalı büyüme modelinin bir sonucu olduğu da ileri sürülmektedir (Apaydın ve Açıkalın, 2015; Çetin ve Savrul, 2016; Yeldan, 1996). 1980 sonrası yürütülen dış ticaret politikalarının bu şekilde genel olumsuz etkileri olmakla birlikte ara malı ithalatına bağımlılığı özelinde de birtakım sonuçları söz konusudur.

Ara mallarında ithal girdi bağımlılığının hem firma düzeyinde hem de ekonominin geneli üzerinde birtakım olumlu ve olumsuz etkileri olacaktır (Şensoy, 1983). Literatürde öne sürülen olumlu etkilerden birisi, yurt dışından ithal edilen kaliteli ara mallarının yurt içerisindeki üretimin verimliliğini artırmasıdır (Demir, Gül & Kazdal, 2023). Eğer bir ülkede üretim için gerekli girdi miktarı yeterli düzeyde ve kalitede değilse yurt dışından daha ucuz ve daha yüksek kalitede olan girdinin ithal edilmesi yurt içindeki verimliliği artıran ana unsurlar olacaktır (Halpern, Koren & Szeidl, 2015). Ancak yüksek ithal girdi kullanımının ülkeler için verimlilik kazançları gibi olumlu etkileri olmakla birlikte ekonomiyi dış şoklara açık hale getirebileceği de göz önünde bulundurularak ithal girdi miktarının kontrolünün de (Tümen, Tok & Sevinç, 2017) sağlanması gerekmektedir.

İthal girdi miktarının kontrol edilmesi özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için daha da fazla önem arz etmektedir.

Uluslararası ticaretin artmasının verimlilik artışlarına ve beraberinde iktisadi büyümede artışlara yol açacağı genellikle kabul edilmektedir. Dikey uzmanlaşmanın ya da diğer bir ifadeyle küresel değer zincirlerine ara malı ithalatı yoluyla katılımın nihai ürünlerin üretilmesinde verimlilik kazançları doğuracağı ve bundan dolayı da ara malı ithalatı üzerindeki tarifelerin düşürülmesinin ekonominin geneline olumlu yansıtacağı literatürde sıklıkla dile getirilen bir durumdur (Peng, Riezman & Wang, 2015). Ancak Türkiye'nin imalat sanayinde teknoloji yoğunluğuna göre ithalatına ve ihracatına bakıldığında (Tablo 3) dış ticaretin genel olarak düşük, orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji ürünlerde yoğunlaştığı ve yüksek teknoloji imalat sanayi ürünlerinin hem ithalatının hem de ihracatının oran olarak çok düşük düzeylerde kaldığı görülmektedir. İmalat sanayi ürünlerinde yüksek teknoloji ürünlerin dış ticaretindeki bu durum, literatürde ileri sürülen dış ticaretin teknoloji geliştirici etkisini sınırlandırmaktadır. Eğer Türkiye imalat sanayi uluslararası ticarete yüksek teknoloji ürünler üzerinden entegre olsaydı dış ticaretin teknoloji ve verimlilik kazançları çok daha yüksek olacaktı. Orta-düşük ve orta-yüksek teknoloji ürünlerdeki teknoloji ve verimlilik kazançları önemli olmakla birlikte dış ticaretin hem yüksek katma değer sağlayabilmesi hem de yurt içindeki firmaların teknolojik gelişmelerine katkı sağlayabilmesi için yüksek teknoloji ürünlere geçiş yapılması gerekirdi. Dolayısıyla ara malları ticareti üzerinden uluslararası ticarete bağlanmanın beklenen teknolojik gelişmeyi çok fazla tetiklediği söylenemez.

Küresel değer zincirlerine katılımın Türkiye'de ekonominin genelinde verimlilik üzerinde beklenen etkileri yaratmadığı toplam faktör verimliliği rakamlarından da izlenebilmektedir. Grafik 6, Türkiye ekonomisinde toplam faktör verimliliğinin özellikle 1980 sonrası dönemde belirgin bir düşüş eğilimi sergilediğini göstermektedir. Küresel değer zincirlerine yoğun entegrasyona ve ithal ara malı kullanımındaki artışa rağmen, verimlilik göstergelerinin iyileşmemesi, söz konusu entegrasyonun teknoloji transferi ve bilgi yayılması açısından sınırlı kaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'nin orta teknoloji tuzağına sıkıştığına ve sanayileşme sürecinde niteliksel bir dönüşümün gerçekleşmediğine işaret etmektedir.

Grafik 6: Türkiye’de Toplam Faktör Verimliliği

Kaynak: Our World in Data, <https://ourworldindata.org/grapher/tfp-at-constant-national-prices-2011?country=~TUR>

Toplam faktör verimliliğini etkileyen birçok unsur olmakla beraber 1980 sonrası dönemde dışa açık ihracata dayalı neoliberal politikaların, sektörel düzeyde verimlilik ve katma değer artışlarına katkıda bulunduğu ancak bir bütün olarak ülkenin teknolojik gelişimine katkıda bulunmadığı söylenebilir. Geçmiş yıllara göre yerli katma değer yaratabilme kapasitesi artmasına rağmen orta-yüksek ve yüksek teknoloji ürünlerde katma değer yaratabilme gücü oldukça düşüktür (Özenç & Düşündere, 2017) hatta Türkiye’nin orta teknoloji tuzağına yakalandığı bile söylenebilir. Dış ticarete küresel değer zincirlerine düşük özellikle orta düşük ve orta yüksek teknoloji ürünlerle katılımın ekonominin genelinde maalesef teknolojinin ve verimliliğin gelişmesine katkı sağlamadığı gibi hem orta teknoloji düzeyinde çakılı kalmasına hem de toplam faktör verimliliğin 1960-1980 döneminde geçerli olan ithal ikameci dönemdeki değerinden de daha aşağılara düşmesine neden olmuştur.

Türkiye ekonomisinde hem yurt içi talebin karşılanması için hem de ihracat ürünlerinin üretilmesi için yüksek miktarda ara malı ithal etmek cari açığın da kalıcı olmasına neden olmaktadır. Cari açığın yüksek seyretmesi ekonomi açısından iki önemli probleme yol açmaktadır. Yüksek cari açık rakamları bir taraftan cari açığın finansmanına ve dolayısıyla dış borçlara yol açarken diğer taraftan cari açığın küçültülebilmesi için büyümeden vazgeçilmesine neden olmaktadır. Artan cari açık daraltıcı politikaların uygulanmasını gerekli kılmakta ve buna bağlı olarak da büyümeden vazgeçilmektedir. Dış açık ve cari açık ekonomiyi daha kırılgan hale getirmekte ve krizlerin temel nedeni olmaktadır (Yeldan, 1996; Tarı & Kumcu, 2005).

Yüksek miktarda ithal ara malı kullanmanın olumsuz etkilerden bir diğeri sektörün ve ekonominin kur ataklarına maruz kalabilme ihtimalinin

yüksekliğidir (Dineri & Işık, 2021). Bu ataklar üretim maliyetlerini artırarak yurt içi fiyatlara yansiyacak böylece kurlardan enflasyona geçişkenlik (pass-through etkisi) durumu ortaya çıkacaktır. Nitekim Akdemir ve Özçelik tarafından 2003-2017 dönemi için yapılan çalışmada (2018) kurdaki değişimlerin ithal ara mallarının fiyatları üzerinden yurt içi fiyatlara aynı oranda yansıdığı tespit edilmiştir. Topal ve Akça (2025), yaptıkları çalışmada kısa, orta ve uzun vadedeki etkiler değişmekle birlikte döviz kuru dalgalanmalarının enflasyona yansıdığı sonucuna ulaşmıştır. Yassa ve Yılmaz (2025) tarafından yapılan çalışmada kurlarda meydana gelen dalgalanmaların hem firmaların brüt karlılığında hem de GSYH'daki dalgalanmalar üzerinde önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurlardan fiyatlara doğru geçişkenlik etkisi sadece yurt içi talep için üretilen mallarda değil ihraç edilecek mallarda da görülmektedir. Yani ihracatçı firmalar da kurlardaki değişimleri ihraç ettikleri ürünlere yansıtmaktadır. İthalata bağımlılıkları, ithal girdi kullanan tedarikçilerle birlikte, yaklaşık %45'lere dayanan ihracatçı sektörde kur geçişkenliğini araştıran bir çalışmada (Akgündüz & Fendoğlu, 2019) kur artışının ardından ithal girdi kullanan ve yoğun ithal girdi kullanan ihracatçıların kurlardaki bu artışlar büyük oranda ihraç ürünlerine yansıtıkları bulunmuştur. Bu çalışmada ayrıca tek bir tedarikçiye yüksek oranda bağımlı olan ihracatçılarda döviz kuru geçişkenliğinin daha yüksek olduğunun altı çizilmektedir.

Türkiye'de ihracatçılar sık sık kurların artırılması gerektiğini ileri sürerler ancak yüksek ithal girdi miktarı kur artışlarının ihracatçılar için avantajlı olmasını engellemektedir (Tümen, Tok & Sevinç, 2017) çünkü artan kurlar sadece ihraç edilen ürünlerin değil ithal edilen ürünlerin de fiyatını etkilerler. Dolayısıyla artan kurlar ihracatı artırırken diğer yandan ithal girdi maliyetlerini de artırarak dış ticaretin net kazancını sınırlandırmaktadır.

SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bir ekonomide imalat sanayii, yol açtığı ileri ve geri bağlantılar, sağladığı istihdam ve yarattığı katma değer açısından sanayileşmenin, kalkınmanın ve büyümenin temel motorudur (Dineri & Işık, 2021). Dış ticaret, ithalat yoluyla bu motora girdi ve ihracat yoluyla çıktı sağlamaktadır. Girdilerde ya da çıktılarda meydana gelecek yapısal bozulmalar motorun verimli bir şekilde çalışmasını engelleyecek ve beklenen faydalar elde edilemeyecektir. Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası gerçekleştirilen neoliberal yapısal dönüşüm, bu motorun çalışma prensiplerini değiştirerek iktisadi kalkınma ve büyüme için yeni bir süreç başlatılmıştır.

1980 sonrası yaşanan süreçte ihracata dayalı büyüme modelinin sayısal olarak hem ihracatta hem de ithalatta kısaca dış ticaret hacminde önemli dönüşümlere yol açtığı görülmüştür. Ancak dış ticaret hacmindeki artışa dış ticaret açığının ve cari açığın eşlik ettiği görülmüş, ekonominin motoru olarak tarif ettiğimiz imalat sanayi büyük oranda ithal girdiye bağımlı hale gelmiştir. Bu durum büyümenin önündeki en büyük engellerden birisidir ve ihracat dayalı büyüme modelinin de yer yer tıkanmasına neden olmaktadır. Yurt içine ve yurt dışına yönelik üretimin büyük oranda ara malları ithalatına bağımlı hale gelmesinde yurt içinde uygulanan yanlış iktisat politikaları yol açtığı gibi, küresel ekonomide üretimin coğrafi olarak parçalanması, ülkelerin küresel değer zincirlerine ağırlıklı olarak belirli ürünlerde katılması ve artan küresel endüstri içi ticaret de yol açmıştır. Geline son aşamada, bu bölümün ilgili yerlerindeki tablo ve grafiklerin de açıkça ortaya koyduğu gibi, Türkiye’de dış ticaret hacminin yükseldiği, dış ticaret açığının ve cari açığın buna eşlik ettiği, uluslararası ticarete ağırlıklı olarak düşük, orta düşük ve orta yüksek teknoloji ürünlerle katılımın sağlandığı görülmektedir. Bu durum aslında küreselleşme sürecine neoliberal politikalarla katılan birçok gelişmekte olan ülkenin deneyimlediği bir sonuçtur. Küreselleşme eğilimi birçok ülkede farklı sonuçlara yol açmış ve ancak piyasa başarısızlıkları birçok ülkede başat bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Geline son noktada teknolojik gelişmeler hız kesmeden devam ediyor, ülkeler küresel değer zincirlerine katılım üzerinden dış ticarete katılmaya devam ediyor. Ancak ekonomilere, özellikle sanayi politikaları bağlamında, müdahale ihtiyacı da her geçen gün giderek artıyor. Dolayısıyla sanayi politikalarının yeniden gözden geçirilmesi ve ülkeye özel politikaların geliştirilmesi gerekiyor (Lall, 2004). Yeni sanayi politikalarına olan ihtiyaç özellikle 1980 sonrası süreçte yaşadığı neoliberal deneyimler ışığında Türkiye için daha da elzem bir durum arz ediyor.

Bundan sonraki süreçte Türkiye’de dışa açık büyüme modelinin başarıya ulaşabilmesi, kalıcı ve sağlıklı bir ekonomik büyüme patikasına girilmesi, dış ticaret açığının ve cari açığın düşürülmesi ve cari açıkla büyüme arasındaki trade-off’un kalıcı olarak ortadan kaldırılabilmesi için ihracatın yaklaşık %90’larına dayanan imalat sanayiinde yapısal dönüşüm şarttır. Yüksek katma değerli ürünlerin üretilerek küresel değer zincirlerine yüksek teknoloji ürünlerle katılmak ve ihracat içerisinde yüksek katma değerli ürünlerin payını artırmak için imalat sanayiine yönelik özel desteklerin geliştirilmesi ve ara mallarında yerli üretimi teşvik edici politikaların uygulanması gerekmektedir. Firmaların yüksek katma değerli üretime geçmeleri teşvik edilmeli, teknolojisi dünya genelinde zaten yaygın olan ara mallarının yurt içerisinde üretilmesi için gerekli teşvik ve yönlendirmelerin yapılması gerekmektedir. İthal edilen ilk 20 faslı gösteren Tablo 1’den de görüleceği üzere ilk 20 içerisinde yer alan

işlenmiş ve yarı işlenmiş ürünleri ithal etmek yerine yurt içerisinde üretmek mümkün. Mevcut teşvik yapısının, yerli ara malı üretimini önceleyen bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunun için uygun bir yatırım planı hazırlanmalı ve kaynaklar bu ürünlerin üretilmesine yönlendirilmelidir. İşlenmiş petro-kimya ürünleri, otomotiv ve otomotivle bağlantılı sektörlerde kullanılan girdilerin yurt içerisinde üretilmesi mümkündür (Tümen, Tok & Sevinç, 2017).

Ara malı ithalatına yüksek oranda bağımlılığın kur şokları yoluyla ekonomide meydana getirebileceği olumsuz etkilerin önüne geçilebilmesi için döviz kurunda istikrarı sağlayan politikalara da ihtiyaç vardır. Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan ve ayrıca üretimin ve istihdamın büyük kısmını karşılayan KOBİ'lerin kur şoklarına karşı korunması için yapısal dönüşümler kadar kur istikrarını hedefleyen politikalara da ihtiyaç duyulmaktadır (Yassa & Yılmaz, 2025). Mevcut koşullar altında kur ataklarının ya da döviz kurlarındaki dalgalanmaların ekonomide enflasyon ve benzeri olumsuz sonuçlara yol açmaması için dış girdilere bağımlılığı azaltıcı politikaların uygulanması gerekmektedir. Yine döviz kuru istikrarının, ithal girdi maliyetlerinin öngörülebilirliği açısından kritik bir rol oynadığı ve makroekonomik istikrar üzerinde belirleyici olmasından dolayı yurt içi firmaların döviz kurundan kaynaklanabilecek riskleri iyi yönetebilmeleri gerekmektedir (Topal & Akça, 2025).

Kaynakça

- Akdemir, S. & Özçelik, M. (2018). Döviz kurlarının yurtiçi fiyatlara geçiş etkisi: Türkiye ekonomisi 2003-2017 dönemi uygulaması. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 35-50.
- Akgündüz, Y.E. & Fendoğlu, S. (2019). İhracat, ithalat, girdiler ve yurt içi tedarik ağları, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Belgesi*, No: 19/08.
- Apaydın, F. & Açıkalin, S. (2015). Türkiye’de 1980 dönüşümü sonrası istikrarsız büyümenin ekonomi politikası, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 43, 200-210.
- Çetin, E. & Savrul, M. (2016). Türkiye’de 1980 sonrası liberalleşme sürecinde dış ticaretteki gelişmelerin Türkiye’nin cari açığına etkisi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(8), 511-532.
- Demir, D., Gül, S. & Kazdal A. (2023). Üretimin ithal girdi içeriği ve ihracatın reel kur esnekliği: Türkiye örneği, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği*, No: 23/05.
- Dineri, E., Işık, N. (2021). İthalat bağımlılığı ve Türkiye ekonomisinde imalat sanayi: Hatemi-J asimetrik nedensellik testi, *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(1): 68-82.
- Kazgan, G. (2008). *Türkiye ekonomisinde krizler (1929-2001): Ekonomi Politik Açudan Bir İrdeleme*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Kolsuz, G. & Yeldan, A. E. (2014). 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde büyümenin kaynaklarının ayrıştırılması. *Çalışma ve Toplum*, 1(40), 49-66.
- Kundak, S., & Aydoğuş İ. (2018). Türkiye’de İmalat Sanayinin İthalata Bağımlılığının Analizi. *Gaziantep University, Journal of Social Sciences*, 17(1), 253-266.
- Lall, S. (2004). Reinventing industrial strategy: The role of government policy in building industrial competitiveness, *United Nations Conference on Trade and Development, G-24 Discussion Paper Series*.
- Our World in Data. (2025). <https://ourworldindata.org/grapher/tfp-at-constant-national-prices-20111?country=~TUR>
- Özenç, B. & Düşündere, A.T. (2017). 2000 sonrasında ara mal bağımlılığı ve katma değer üretimi, *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Değerlendirme Notu*, No:201713.
- Özgür, R. Ö., Zanbak M. (2019). Dış ticarete dikey uzmanlaşma: Türkiye’de endüstrilere yönelik bazı tespitler, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 1411-1436.
- Öztürk, Ş., Nas, F., İçöz E. (2008). 24 Ocak kararları, neo-liberal politikalar ve Türkiye tarımı, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, 15-32.

- Peng, S-K, Riezman R. & Wang P. (2015). Intermediate goods trade, technology choice and productivity, *CEifo Working Paper Series*, No: 5637.
- Rodrik, D. (1990). Premature liberalization, incomplete stabilization: The Ozal decade in Turkey, *NBER Working Paper*, No: 3300.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yalçın, C., & Hamsici T. (2009). Türkiye İmalat Sanayiinin İthalat Yapısı (Taslak Rapor Özeti). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü*.
- Sturgeon, T.J. & Memdovic O. (2010). Mapping global value chains: Intermediate goods trade and structural change in the world economy, *United Nations Industrial Development Organization, Development Policy and Strategic Research Branch*, Working Paper, No: 05/2010.
- Şenses, F. & Kırım, A. (1991). Türkiye’de 1980 sonrası ekonomik politikalar-sanayileşme etkileşimi ve sanayiın yeniden yapılanma gerekleri, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 18(1-2), 111-114.
- Şensoy, A. (1983). Türkiye’de ihracata yönelik sanayiın ithalata bağımlılığı, *T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı*, Ankara.
- Şiriner, İ. & Doğru, Y. (2008). *Türkiye’nin Ekonomi Politikası – 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir İnceleme*, Dipnot Yayınları.
- Topal, S. & Akça, M. (2025). Türkiye’de döviz kuru enflasyon geçişkenliği: Dalgacık kantil modellerle bir araştırma, *Fiscaeconomia*, 9(4), 2371-2387.
- Tümen, S., Tok, E. Ö. & Sevinç, O. (2017). İthal girdi kullanımında durum tespiti ve farklı bakış açıları, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Merkezin Güncesi*.
- Uçkaç A. (2010). Türkiye’de neoliberal ekonomi politikaları ve sosyo-ekonomik yansımaları, *Maliye Dergisi*, 158, 422-430.
- Ulu M. (2013). Intermediate goods, firm size, and import content of production, *European Summer Symposium in International Macroeconomics (ESSIM) 2013, 21-24 Mayıs*, Hold by Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT).
- Ünal E. (2020). Import dependency on intermediate goods in Turkey: An input-output analysis, *Verimlilik Dergisi*, 4, 203-221.
- Yalçın C. (2024). İhracatın ithal girdi içeriği ve ekonomik performans: Panel veri analizi, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ekonomi Notları*, Sayı: 2024-01.
- Yassa A. D. & Yılmaz K. (2025). Propagation of foreign trade shocks through domestic supply chain networks: Evidence from Turkish firms, *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Working Paper*, No: 25/03.
- Yeldan E. (1996). Kısa vadeli sermaye akımlarının Türk finans piyasalarına olan etkileri üzerine gözlemler, *Ekonomide Durum*, 1, 41-48.

- Yükseler Z. & Türkan E. (2006). Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm, küresel yönelimler ve yansımalar. *Ekonomik Araştırma Formu Çalışma Raporları*, TÜSIAD-Koç Üniversitesi.
- Yülek M. & Yağmur M. H. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı, İmalat Sanayi Politikaları, Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara.

Türkiye Ekonomisinde 2000 Sonrası Dönemde Makro Ekonomik Dinamikler

Editör:

Prof. Dr. Deniz Özyakışır

Türkiye ekonomisinin 2000 sonrası yaşadığı yapısal dönüşüm, büyüme sancıları ve kalkınma arayışı bu kitapta bütüncül bir bakış açısıyla ele alınıyor. Enflasyon ve işsizlik sarmalından yeşil inovasyona, dış ticaret dengesinden finansal piyasaların derinliğine kadar ekonominin can damarları, Prof. Dr. Deniz Özyakışır editörlüğünde titizlikle inceleniyor.

Sadece nicel büyümeyi değil, nitelikli kalkınmayı ve toplumsal refahı da sorgulayan ve bu özelliğiyle ekonomiye ilgi duyan herkes için önemli bir başvuru kaynağı niteliği taşıyan; akademik literatüre yaptığı katkının yanı sıra, Türkiye ekonomisinin makro dinamiklerini anlamak isteyen araştırmacılar ve meraklılar için de vazgeçilmez bir kaynak.

Prof. Dr. Ceyhun Elgin

Boğaziçi Üniversitesi İİBF Ekonomi Bölümü Öğr. Üyesi